

Οικία Καλαμών. Οί κληρονόμοι του Ἀντωνίου Ἐ. Μπενάκη διά συμβολαιογραφικῆς πράξεως παρεχώρησαν εἰς τὴν Ὑπηρεσίαν Ἀρχαιοτήτων καὶ Ἀναστηλώσεως τοῦ Ὑπουργείου Προεδρίας Κυβερνήσεως τὴν μεγάλην ἀρχοντικὴν οἰκίαν Μπενάκη εἰς Καλάμας, ἡ ὁποία καταλλήλως διαρρυθμιζομένη θὰ μετατραπῆ εἰς Μουσεῖον καὶ θὰ στεγάσῃ ἐκτὸς τῶν ἀρχαιοτήτων τῆς περιοχῆς καὶ τμῆμα τῶν λαογραφικῶν συλλογῶν τοῦ Μουσείου Μπενάκη.

Ἐκδόσεις τοῦ Μουσείου. Ἐν συνεχείᾳ παλαιότερων ἐκδόσεων, τὸ Μουσεῖον ἐξέδωσε τὰ κάτωθι δημοσιεύματα:

1) Λεύκωμα Ἑλληνικῶν Ἐνδυμασιῶν εἰς 2 τόμους (1948 - 1954) μεγάλου σχήματος μὲ κείμενον τῆς Ἀγγελικῆς Χατζημιχάλη εἰς τρεῖς γλώσσας καὶ 112 πίνακας ἐγχρώμων.

2) Ἄν. Ἀποστολάκη, Μιθραϊκὴ πομπή, 1951.

3) Ἄν. Ἀποστολάκη, Μάλλινα κεντήματα, 1956.

4) Εὐγ. Βέη-Χατζηδάκη, Ἐκκλησιαστικὰ κεντήματα, Κατάλογος, 1953.

5) Εὐγ. Βέη-Χατζηδάκη, Ἑλληνικὲς ἐπιγραφὲς τῆς Μ. Ἀσίας καὶ τοῦ Πόντου, 1959.

6) Σύντομος Ὁδηγὸς Μουσείου (Ἑλληνικὸς 2α ἔκδοσις, Ἀγγλικὸς 3η ἔκδοσις, Γαλλικὸς, Γερμανικὸς).

7) Β. Segall, Κατάλογος Κοσμημάτων (ἀνατύπωσις 1960 γερμ.)

Ἐξέδωσεν ἐπίσης 20 τύπους ἐγχρώμων δελταρίων καὶ 24 τύπους ἐγχρώμων εὐχετηρίων.

Παρασκευάζεται ἡ νέα ἔκδοσις Καταλόγου τῶν Εἰκόνων, Καταλόγου Βυζαντινῆς Μικροτεχνίας, Καταλόγου Χειρογράφων, Καταλόγου Ἀρχείων κλπ.

ΜΑΝ. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΑΘΗΝΩΝ ΚΑΙ ΑΤΤΙΚΗΣ

ΕΡΕΥΝΑ ΝΟΤΙΩΣ ΤΗΣ ΑΚΡΟΠΟΛΕΩΣ ΚΑΤΑ ΤΟ 1960

Ἐγένετο ἡ τελευταία συμπληρωματικὴ ἔρευνα τοῦ χώρου μεταξύ τῆς προσόψεως τοῦ Ὁδείου Ἡρώδου Ἀττικοῦ καὶ τῆς νέας λεωφόρου Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου. Εἰς ἀπόστασιν 40μ ἀπὸ τῆς δυτικῆς ἄκρας τοῦ Ὁδείου πρὸς νότον, ἀπεκαλύφθησαν δύο δωμάτια (3.40 X 2.80μ.) μιᾶς ὑστεροαρχαϊκῆς οἰκίας. Τὰ δάπεδα εἶναι ἀπὸ πεπατημέ-

νην γῆν, οἱ δὲ τοῖχοι ἐσωτερικῶς φέρουν ἐπάλειψιν ἐκ πηλοῦ, σώζονται δὲ εἰς ὕψος ἐνὸς περὶπου μέτρου, ἀλλὰ ἐκαλύφθησαν πάλιν.

Τὸ νοτιοανατολικὸν τμῆμα τῆς οἰκίας ταύτης κατεστράφη κατὰ τὴν ἑλληνιστικὴν ἐποχὴν, ὅταν ἠνοίχθη βαθὺ φρεάτιον μὲ τὸν σκοπὸν νὰ σκαλισθῆ εἰς τὴν "κιμιλιά" ἢ κοίτη ἐνὸς μεγάλου ὕδραγωγείου τὸ ὁποῖον φέρεται ἐξ ἀνατολῶν πρὸς δυσμὰς καὶ βαίνει παραλλήλως σχεδὸν πρὸς τὸ ὕδραγωγεῖον τοῦ Πεισιστράτου, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἀνακαλυφθῆ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος, ἂν καὶ αὐτὸ εὐρίσκετο, βαθύτερον τοῦ ἑλληνιστικοῦ. Ὁ πῆλινος ὕδραγωγός, πὺ εἶχε τοποθετηθῆ εἰς τὴν κοίτην τῆς κιμιλιάς, εἶναι σύνθετος. Τὸ κάτω μέρος του ἔχει σχῆμα ἀνεστραμμένου πῆ, τὸ δὲ ἄνω μέρος ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο κοῖλα μεγάλα κεραμίδια, ὄρθια καὶ ἀντικρουστά, τὰ ὁποῖα πλησιάζοντα ἄλληλα σχηματίζουν ὀξείαν γωνίαν κατὰ τὴν ἔννοιαν τοῦ γοτθικοῦ τόξου. Ἀπὸ τῆς κορυφῆς τοῦ τόξου, μέχρι τῆς βάσεως, τὸ ὕψος τοῦ ἀγωγοῦ εἶναι 2.50μ., τὸ δὲ πλάτος 1.10 μέτρα. Οἱ πῆλινοι αὐτοὶ καλυπτῆρες τοῦ ὕδραγωγείου φέρουν ἐνδιαφέροντα χαραγμένα γράμματα, χρῆσιμα διὰ τὴν κατάλληλον τοποθέτησίν των.

Ἡ κατασκευὴ τοῦ ὕδραγωγοῦ τούτου ὁμοιάζει πολὺ μὲ ἓνα εὐρεθέντα ὑπὸ τὴν Στοῶν τοῦ Ἀττάλου ὑπὸ τῶν Ἀμερικανῶν. Ὡς πρὸς τὴν πορείαν του, ὑπάρχει πιθανότης ὅτι ἔβαινε πρὸς τὴν Πνύκα καὶ τὴν "Ἐννεάκρουνον" τοῦ Dörpfeld, ἂν καὶ πρὸς τὰ ἐκεῖ ἡ κατασκευὴ του εἶναι ἐκ παρολίθων. Ὑπεράνω τῶν ἐφετεινῶν εὐρημάτων ἦσαν κτισμέναι βυζαντιναὶ οἰκίαι, τῶν ὁποίων ἐκαθαρίσθησαν τὰ θεμέλια. Τέλος, μερικοὶ τάφοι τοῦ Δ' πρὸς τὸν Ε' αἰῶνα μ.Χ. ἀνεσκάφησαν ἔμπροσθεν τῆς προσόψεως τῆς δυτικῆς πτέρυγος τοῦ Ὁδείου Ἡρώδου Ἀττικοῦ.

Πλὴν τῶν ἀνωτέρω ἐργασιῶν, κατὰ τὸ 1960 ἐσυνεχίσθη μικρὰ ἔρευνα ἀρξαμένη τὰ δύο προηγούμενα ἔτη ἀμέσως πρὸς νότον τοῦ βράχου τῆς Ἀκροπόλεως εἰς τὸν χαμηλὸν χώρον εὐθὺς μετὰ τὴν νέαν εἴσοδον καὶ δεξιὰ τοῦ εἰσερχομένου. Ἐκεῖ εὐρέθησαν πολλὰ τεμάχια ἐρυθρομόρφων λουτροφόρων καὶ ἄλλων ἀγγείων, τμῆματα πηλίνων εἰδωλίων Ἀφροδίτης καὶ Ἐρώτων, προσωπεῖα γυναικειᾶς θεότητος κλπ. (Πίν. 10 α, β καὶ 11 α). Σημαντικώτερον ὄλων ὑπῆρξεν ὄστρακον μελαμβαφοῦς πινακίου, ἐφ' οὗ ὑπῆρχε χάραγμα ΑΦΡΟΔΙΤΗ (Πίν. 12 β). Ὅλα αὐτὰ ἐφαίνοντο νὰ ἔχουν κυλῆσει ὁμοῦ μὲ βράχους συνεπείᾳ φυσικοῦ φαινομένου ἐκ τῆς ὑψηλοτέρας πρὸς Δ. κειμένης περιοχῆς, ὅπου τοποθετεῖται συνήθως τὸ Ἡρῶν τοῦ Αἰγέας.

Κατὰ τὴν γνώμην τοῦ κ. Δοντᾶ, μελετήσαντος τὰ εἰς τὸν ἐπίπεδον ἐκεῖνον χώρον λαξεύματα,

ὑπῆρχον πιθανῶς, ὁ εἰς παρὰ τὸν ἄλλον, δύο ση-
κοί, ἐξ ὧν ὁ ἀνατολικὸς ἦτο τῆς Ἀφροδίτης Παν-
δήμου ἢ ἐφ' Ἰππολύτῳ (ὁ Αἰγεὺς εἶχεν ἀπλῶς βω-
μόν, τὸ ἡρῶν του ἦτο ἄλλοῦ), ἐνῶ ὁ δυτικώτε-
ρος τῆς Γῆς Κουροτρόφου καὶ Δήμητρος Χλόης.

Γ. ΔΟΝΤΑΣ

*

ACTIVITIES IN THE ATHENIAN AGORA (1946-60)¹

Beginning in 1931 the American School of Classical Studies had excavated for ten seasons in the Athenian Agora before the outbreak of World War II. After an interval of five years field work was resumed in 1946 and was continued in annual campaigns through 1961.

The pre-War excavations had opened up the whole area, had fixed the limits of the Agora proper to east, west and south, and had revealed the location of the principal buildings. Only the buildings on the west side of the square, however, had been explored in a definitive way and published. Elsewhere scattered masses of earth and thousands of loose-lying blocks impeded circulation and prevented a proper understanding of the site. A sizeable area at the north foot of the Areopagus, moreover, was still overlaid by the headquarters of the expedition which had been installed in a group of six 19th century houses.

Since World War II the area has been lowered throughout to the level of classical antiquity, and extensive soundings have been carried down to bedrock to permit the examination of the earlier stratification. Virtually all the ancient buildings have been subjected to definitive exploration. Ancient blocks that could be assigned to specific buildings have been placed within the limits of those buildings; unidentified blocks have been stacked in inconspicuous places or built into retaining walls. The ancient monuments have been labelled. Paths have been laid out in such a way as to make the whole region readily accessible. Some thousands of trees and shrubs have been planted throughout the area, and park benches have been placed for the convenience of visitors.

After the plan for erecting a modern museum building had proven impractical, a decision

1. Plates, 12, 13, 14.

was taken to reconstruct the Stoa of Attalos II (159-138 B.C.) to serve as a permanent museum. The reconstruction was carried out in the years 1953-56 by the American School of Classical Studies under the general oversight of the Department of Restorations in the Ministry of Education. The building now houses all the finds, some 70,000 in number, from the recent excavations in the Agora. A representative selection of the finds have been placed on public display in galleries within the building. The Stoa also accommodates the offices, work-rooms and studies required by the excavation staff, as well as offices for the use of the Ephor of the lower city of Athens. The reconstruction, moreover, has assisted the visitor in his understanding of the civic architecture of ancient Greece. The building was visited by about 150,000 persons in the year 1961-62.

Concurrently with the reconstruction of the Stoa of Attalos the 11th century church of the Holy Apostles at the southeast corner of the Agora was stripped of modern accretions and restored to its original form.

The maintenance and guarding of the park and of the public parts of the Stoa of Attalos have been assumed by the Greek Archaeological Service. The American School of Classical Studies continues to maintain working facilities within the building.

Attention is now being concentrated on the publication of the results of the excavation. Special studies continue to appear in the journal *Hesperia*. A series of approximately twenty five monographs has been planned for the definitive publication of the material by categories. Eight of these volumes have already appeared². Some of the more characteristic results of the excavations are being presented

2. The Athenian Agora:

Vol. I Portrait Sculpture by E. Harisson, 1953.

Vol. II Coins (from the Roman - Venetian period) by M. Thompson, 1954.

Vol. III Literary and epigraphical Testimonia by R. E. Wycherley, 1957.

Vol. IV Greek Lamps and their Survivals by R. H. Howland, 1958.

Vol. V Pottery of the Roman period - Chronology by H. S. Robinson, 1959.

Vol. VI Terracottas and Plastic lamps of the Roman period by Cl. Grandjouan, 1961.

Vol. VII Lamps of the Roman period 1st to 7th cent. after Christ by J. Pearlzweig, 1961.

Vol. VIII Late Geometric and Protoattic Pottery mid 8th to late 7th cent. B.C. by Eva Brann, 1962.

in a more popular form in a series of picture books of which seven have thus far been published³.

With the completion of excavation in the original concession it has become apparent that for a full understanding of the development of the ancient civic centre additional areas must be opened up: one to the north to permit the clearance of the north side of the main square of the Agora, a second to the east to establish the connection between the original square and the great additions of the Roman period, viz. the Market of Caesar and Augustus and the Library of Hadrian. Ways and means are now being explored by the American School of Classical Studies for achieving this final objective in collaboration with the Greek Archaeological Service.

HOMER A. THOMPSON
Field Director
Agora Excavations
March 22, 1962

*

EXCAVATION IN THE ATHENIAN AGORA : 1960

The program for the definitive exploration of the buildings along the south side of the Agora was pursued during the months of July and August, 1960. Attention was concentrated especially on the large structure near the southwest corner of the Agora which had been tentatively identified on the basis of the preliminary excavation as the Heliaia. The work of the past season has gone far to confirm the identification, and has also illuminated the history of the building (Plan 1, p. 18).

The building occupied one of the most con-

spicuous sites in the Agora. It lay close to one of the principal entrances to the square and, standing as it did on rising ground at the foot of the Areopagus, it dominated the early Agora.

Four principal periods can now be distinguished in the history of the building.

1. Ca. 570 B.C. a number of private houses were demolished to permit the construction of a stepped retaining wall of Kara limestone 32.30 m. long; there were four steps. This construction closely resembles the earliest auditorium on the Pnyx, and it may be assumed that the gently sloping terrace above and behind the retaining wall was used for public meetings.
2. Early in the 5th century (ca. 490 B.C.?) the area behind the stepped retaining wall was enclosed by a free-standing wall of Aiginean poros, and an entrance in the north side was adorned with a propylon. The enclosure measured ca. 28 × 32.50 m. There is no trace as yet of interior supports or of roofing.
3. In the latter part of the 4th century B.C. a peristyle was inserted in the eastern part of the enclosure and the remaining area on the west was converted into four rooms which faced on the peristyle. The peristyle enclosed an open central court with six columns on each of its four sides.
4. In the great building program that transformed the Agora in the 2nd and 3rd quarters of the 2nd century B.C. the old building was incorporated as an organic part of the new square that was created by the erection of the Middle Stoa, the East Stoa and South Stoa II. The hypothesis that this square was a commercial Agora must now be abandoned because of the failure to find confirmatory evidence. The new square, it now seems, was related in function to the old building.

The Heliaia, like all the buildings on the south side of the Agora, suffered severely in the Roman siege of 87/86 B.C.; a number of catapult balls were found in its ruins.

In the 1st and early 2nd centuries after Christ the area of the old building was occupied by various industries: marble-working, metal-working and pottery-making. Subsequently, probably in the time of Hadrian, a stop was put to the industrial activity, the area was cleaned up and the building was reconstru-

3. I. Pots and Pans of Classical Athens by L. Talcott and B. Sparkes (1958), (2nd printing 1961).

II. The Stoa of Attalos II in Athens by H. Thompson (1959), (2nd printing 1962).

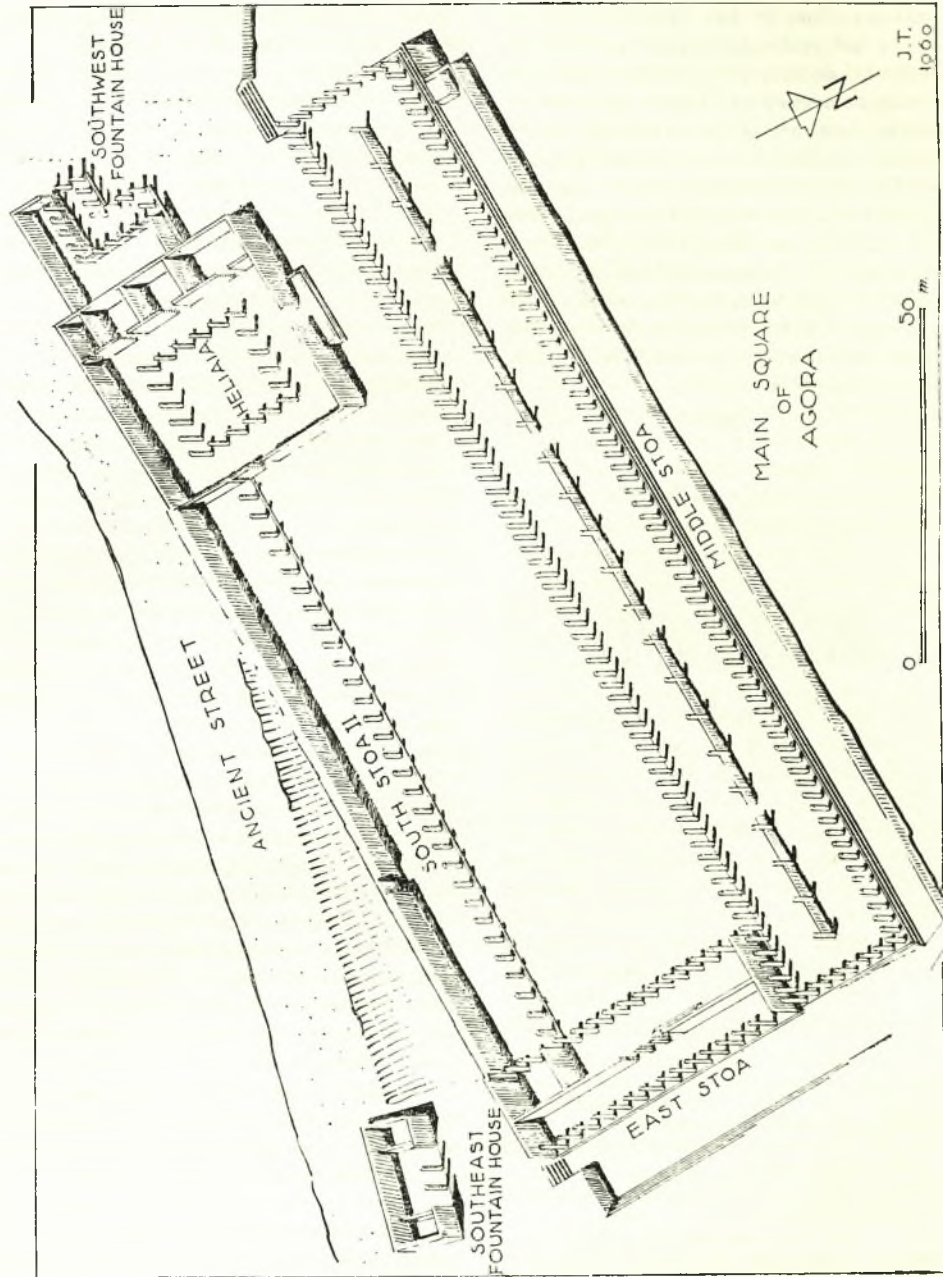
III. Miniature Sculpture from the Athenian Agora by D. Burr - Thompson (1959).

IV. The Athenian Citizen by M. Lang (1960).

V. Ancients Portraits from the Athenian Agora by E. Harrison (1960).

VI. Amphoras and the Ancient Wine Trade by V. Grace, (1961).

VII. The Middle Ages in the Athenian Agora by A. Frantz (1961).

Plan 1. The main square of Agora

cted. The final destruction was due to the Heruli in 267 A.D. Thereafter the area was reoccupied by industrialists, chiefly metal-workers, who flourished for a short time before the desolation of the Dark Ages.

Various lines of reasoning tend to confirm the identification of the building as the Heliæia, the seat of the oldest and principal lawcourt of Athens. In the first place it may be taken as certain that a building of this size and prominence with such a long history served some major civic purpose. Since the Council (*Boule*) was provided for on the west side of the square and the Assembly (*Ekklesia*), at least from the early 5th century B.C., on the Pnyx, the judicial branch of government, i.e. the lawcourts, becomes the most likely candidate. Secondly, the structural history of the Heliæia is now seen to run parallel to, and at times to be interlocked with the development of a group of buildings of the 5th and 4th centuries B.C. at the northeast corner of the Agora; these buildings have been identified as lawcourts through the discovery among their ruins of numerous bronze ballots and other equipment used by the courts. When the buildings at the northeast corner were demolished to make way for the Stoa of Attalos in the middle of the 2nd century B.C., their functions were apparently transferred to the new square which was constructed as part of that same program in immediate relation to the venerable old building at the southwest corner of the Agora. Finally, the absence of a roof in the early history of the building conforms with the literary tradition according to which the Heliæia met under the open sky, whereas the insertion of a peristyle in the 4th century is in keeping with the growing desire for greater comfort in the conduct of civic affairs that is illustrated by repeated references in the authors and inscriptions of the 4th century to lawcourts meeting in stoas.

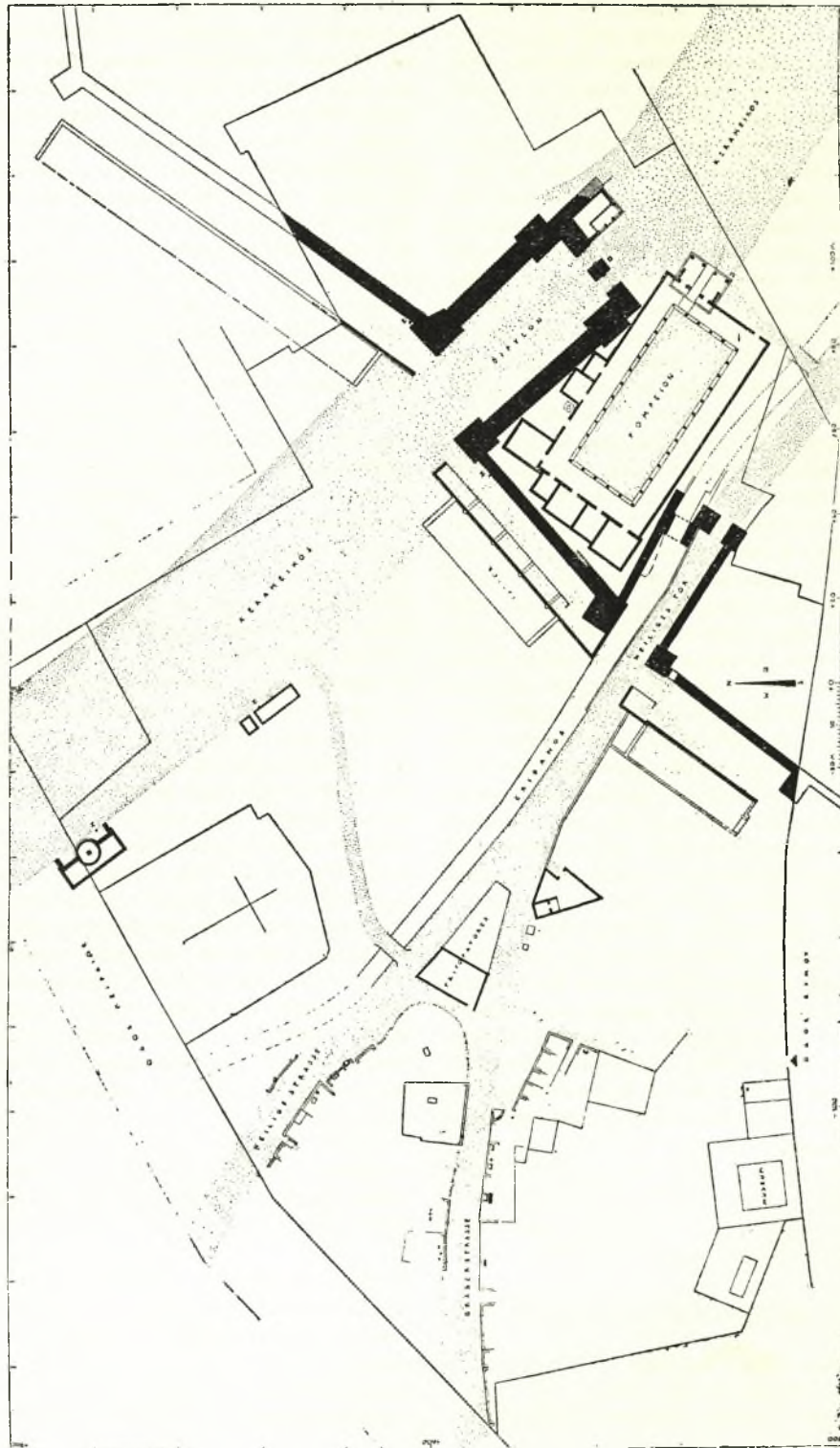
HOMER A. THOMPSON
Field Director
Aug. 17, 1961

*

ATHEN: KERAMEIKOS-GRABUNG (1960)

Grabung des Deutschen Archäologischen Instituts. Leitung: Dr. D. Ohly.— Das Schwergewicht der Tätigkeit im Kerameikos im Jahr

1960 lag auf einer Restaurierung zahlreicher ausgewählter Funde und ihrer Neuaufstellung im Kerameikoseum unter Mitarbeit von Dr. K. Vierneisel und Fräulein E. Karydis. Es handelte sich hierbei in der Masse um Fundstücke aus älteren Grabungen, vor allem aus den Grabungen von K. Kübler. Die Liberalität und wiederholte Ratschläge des Herrn Ephoros J. Miliadis haben diese Arbeit in dankenswerter Weise gefördert. Für die Vasenrestaurierungen war Tassos Pantasopoulos verpflichtet. Als der der Öffentlichkeit zugängliche Teil des Museumsgebäudes sind die Räume um den ersten Hof und der Hof selbst vorgesehen, während der tieferliegende Teil des Gebäudes vorläufig bis zur geplanten Erweiterung der Ausstellung der Fundmagazinierung vorbehalten bleiben sollte. Die Ausstellungsräume einschliesslich der Dächer und der Einrichtungsgegenstände sind einer durchgreifenden Erneuerung unterzogen worden. Der erste Saal birgt wie bisher archaische und klassische Grabdenkmäler: Grabstelen, Grabplastik und Basen mit Grabinschriften. Es wurde eine Umstellung und veränderte Auslese der Denkmäler getroffen. Die neuen Sockel sind mit mattfarbigen (unpolierten) Marmorplatten verkleidet. Dank der Genehmigung der Direktion des Nationalmuseums konnte das 1932 im Wegraum der Heiligen Strasse gefundene klassische Grabrelief der Ampharete in das Kerameikoseum zurückgeführt und öffentlich ausgestellt werden. Das Prunkstück des Saals und zugleich der grösste Anziehungspunkt des Grabungsmuseums ist die 1943 beim Heiligen Tor gefundene archaische Sphinx, die bereits 1958 restauriert, mit dem zugehörigen Stelenkapitell verbunden und z. T. ergänzt worden war. Die Sphinx erhielt jetzt ihren endgültigen würdigen Standplatz im Einklang mit den sie umgebenden archaischen Grabmonumenten (Taf. 15: im Vordergrund die archaische Stele mit dem in Spuren erhaltenen Bild eines Kranzträgers). Die auszustellenden Vasen und Kleinfunde in den übrigen drei Räumen mussten grösstenteils Stück für Stück einer erneuten Restaurierung und Ergänzung unterzogen werden, das sie während einer früheren Verlagerung in Mitleidenschaft gezogen und nachträglich unzulänglich zusammengesetzt worden waren (Taf. 16 a: neu zusammengesetzte und ergänzte frühattische Grabamphora des « Piräus-Malers » mit zwei Rei-

Plan 1. Kerameikos - grabung

tern und Sirene im Hauptbild und Kentaurenfries auf dem Hals). Die Auswahl der Ausstellungsstücke wurde dahin getroffen, dem Besucher beim Durchschreiten der Räume einen Querschnitt von den frühesten bis zu den spätesten Bodenfunden der Grabung zu vermitteln (2. Jahrtausend v. Chr. bis Spätantike) und zugleich den reichen Grabgruppen des 12. bis 5. Jahrhundert v. Chr. den Vorrang zu geben. Die Ausstellungsarbeiten werden 1961 fortgesetzt und abgeschlossen sein.—Im Hof sind unter anderen kleine unverzierte klassische Grabsteine ausgestellt, sodann zwei Grenzsteine der beiden Ausfallstrassen des Kerameikos: ein Horos der grossen Kerameikosstrasse vor dem Dipylon und der einzige bisher bekannte Horos der Heiligen Strasse. Im Zusammenhang mit der Sichtung der Magazine beim Dipylon wurde ein Fragment des Katalogs der gefallenen Argiver und Kleonäer aus der Schlacht von Tanagra (Ergebnisse Band III 29 a) in das Epigraphische Museum und ein unpubliziertes, von K. Kübler entdecktes Bruchstück mit den Flügeln der Sphinx (Ath. Mitt. 1907 Tafel 21) in das Nationalmuseum überführt. Durch die Anpassung der Flügel konnte diese im Nationalmuseum ausgestellt archaische Grabsphinx aus dem Kerameikos in erfreulicher Weise weiter vervollständigt werden (Taf. 16 b mit freundlicher Genehmigung des Ausgräbers: Rückseite der ergänzten Sphinx mit den Spuren einer reichen Bemalung. Weitere Abbildung bereits auch bei G. Richter, *Archaic Gravestones* Abb. 54ff.).

Die Ausgrabungen im Wegraum der «Piräustrasse» (sog. Gräberstrasse) und im Kern der Stadtmauer südlich des Heiligen Tors waren bereits 1959 abgeschlossen, während die im gleichen Jahr begonnene Grabung vor der Eingangsfront des Pompeion (Plan 1) unterbrochen wurde, um erst 1961 wiederaufgenommen zu werden. Im Jahr 1960 wurde allein eine Grabung im sog. Querweg (Brueckner, Friedhof am Eridanos, Plan) durchgeführt. Im Zusammenhang mit Erdarbeiten, die mit Rücksicht auf die Grabbauten des 4. Jahrhunderts v. Chr. eine Wiederherstellung des Niveaus des Querwegs zum Ziel hatten, hat K. Vierneisel ein älteres Gräberfeld des 5. Jahrhunderts teilweise aufgedeckt. In der Breite des Weges und auf neun Meter seiner Länge wurden vor dem Grabbau der Demetria und Pamphile (Brueckner a. O. Bezirk

XII) 63 Gräber freigelegt, von denen 52 der Zeit zwischen 500 und 450 v. Chr. angehören. Die übrigen Gräber stammen aus frühhellenistischer Zeit, als der Wegraum bereits aufgegeben und für neuerliche Begräbnisse verwendet wurde. Die ältesten der Gräber des 5. Jahrhunderts sind 25 am tiefsten liegende Bestattungen von Erwachsenen. Zeitlich folgen zwischen etwa 490 und 450 v. Chr. 37 Gräber von in Gebrauchsamphoren oder in Tonwannen beigesetzten, meist im Säuglingsalter verstorbenen Kindern. Den Toten waren teils zahlreiche, durchwegs einfache Gefässe (vor allem schwarzfigurige Lekythen und Schwarzfirnikeramik; in Kindergräbern auch Miniaturgefässe) beigegeben. Das reichste Grab einer Frau enthielt 18 schwarzfig. Lekythen. In den 11 frühhellenistischen ziegelgedeckten Gräbern (spätes 4. und frühes 3. Jahrhundert) fanden sich als Beigaben nur Unguentaria.

Die Grabung von 1960 wie eine ältere des Jahrs 1932 in der Nachbarschaft (Arch. Anzeiger 1932, 197 ff.) lassen erkennen, dass das ganze Gelände östlich der jüngeren Grabbautenreihe (Bezirk XII-XIII) von ca. 490 v. Chr. bis zur Jahrhundertmitte der Kinderbestattung vorbehalten war. (Taf. 17 : a. Aufgedecktes Tonwannengrab, um 480, b. singuläres Doppelamphorengrab, um 490, mit zwei abgeschlagenen und ineinandergeschobenen Gebrauchsamphoren als Grabbehältnis). Für die Geschichte des Querwegs ergab sich, dass dieser nur 150 Jahre, von 450 v. Chr. bis in das späte 4. Jahrhundert, bestanden hat. Seine Anlage erfolgte erst im Zusammenhang mit der architektonischen Ausgestaltung des Bestattungsgeländes südlich des Eridanos seit dem ausgehenden 5. Jahrhundert. Seine Aufgabe im späten 4. Jahrhundert fällt mit dem endgültigen Abbruch der monumentalen Grabgesinnung zusammen.

D. OHLY

*

ΕΥΡΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ (1959-1960)

(Τυχαία εὐρήματα ἐντὸς τῶν Ἀθηνῶν)

Εἰς τὸ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἑρμοῦ 31 οἰκόπεδον τῶν Δ. καὶ Α. Γιαννακοπούλου, κατὰ τὰς ἐργασίας τῆς θεμελιώσεως τῆς σημερινῆς οἰκοδομῆς, ἀπεκαλύφθησαν εἰς βάθος περίπου τριῶν μέτρων ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ καὶ εἰς ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς οἰκοδομικῆς του γραμμῆς 13 περίπου μέτρα

τρεις δεξαμεναι συνδεόμεναι μεταξύ των δι' άγωγοῦ. Ἐκ τούτων ἡ μία, σχήματος ἀπιδίου, σχετικῶς καλῶς σωζομένη εἶχε διαστάσεις: ὕψος 2,50 μ. καὶ διάμετρον κατὰ τὸν πυθμένα της 3 μέτρα. Ἐντὸς αὐτῆς καὶ εἰς τὴν ἐκ χωμάτων, λίθων καὶ κεράμων ἐπίχωσιν της εὐρέθησαν αἱ ἐνταῦθα εἰκονιζόμεναι πέντε μικρῶν διαστάσεων κεφαλαί¹, προτομαί, ἐκ τῶν ὁποίων αἱ δύο, ὑπ' ἀριθ. 493 καὶ 494 καταλόγου εἰσαγωγῆς τῆς Ἐφορείας, κατεστραμμένοι ἀρκετὰ εἰς τὸ πρόσωπον. Αἱ ἄλλαι τρεῖς σώζονται καλῶς, μία δὲ ἐξ αὐτῶν, ἡ ὑπ' ἀριθ. 491 (Πίν. 18 α) παριστᾷ τὸν Σωκράτη. Μεταξὺ αὐτῶν ἀκόμη εὐρέθη καὶ τὸ ἐν τῷ Πίν. 21 παριστανόμενον ἀγαλμάτιον Ἀντινόου, ὕψους 0,60 μ. καθὼς καὶ ἄλλα μικροαντικείμενα, ὡς λῆχου καὶ ὄστρακα χρονολογούμενα εἰς τὸν 3ον μ.Χ. αἱ.

Τῶν εὐρημάτων τούτων σύντομος μνεῖα ἔγινε καὶ εἰς τὴν Chronique des Fouilles τοῦ BCH τοῦ ἔτους 1960 ὑπὸ τοῦ G. Daux (βλ. σελ. 613).

Τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1960, κατὰ τὰς ὑπὸ τῆς Υ.Δ.Ρ.Ε.Ξ. γενομένης ἐργασίας διὰ τὴν τοποθέτησιν ἀποστραγγιστικοῦ ἀγωγοῦ περὶ τῆς Πύλης τοῦ Ἀδριανοῦ ἀνευρέθη, δεξιὰ τῆς Πύλης ταύτης, ἀρχαῖον φρέαρ. Κατὰ τὸν καθαρισμὸν τούτου ἀνευρέθησαν δύο μαρμάρινα κεφαλαί, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ καλύτερον διατηρουμένη εἰκονίζεται εἰς τὸν Πίν. 20 α². Πρόκειται περὶ εἰκονιστικῶν κεφαλῶν τῶν χρόνων ἴσως τοῦ Ἀδριανοῦ (βλ. βραχεῖαν μνεῖαν αὐτῶν εἰς BCH 1959 σελ. 637).

Ι. ΘΡΕΨΙΑΛΗΣ

*

ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΟΙΚΟΠΕΔΟΥ Ο.Δ.Ε.Π.

(Ὁδὸς Βουλῆς καὶ Μητροπόλεως)

Εἰς τὸ οἰκόπεδον τοῦ Ο.Δ.Ε.Π., τὸ ὀριζόμενον ὑπὸ τῶν ὁδῶν Μητροπόλεως πρὸς Βορρᾶν, Βουλῆς πρὸς Ἀνατολάς, Ἀπόλλωνος πρὸς Νότον καὶ Πεντέλης πρὸς Δυσμάς, μετὰ τὴν κατεδάφισιν τῶν παλαιῶν οἰκιῶν πρὸς ἀνέγερσιν πολυκατοικίας, εὐρέθησαν κατὰ μῆνα Μάϊον τοῦ 1959 διάφορα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, ὅπως ἀρράβδωτοι κίονες, Ἴωνικά ἐπιτύλια, τεμάχια γείσου κτλ. παλαιο-

1. Αἱ διαστάσεις τῶν μικρῶν αὐτῶν προτομῶν ἔχουν οὕτω : ὑπ' ἀριθ. 490 ὕψος 0.275μ., ὑπ' ἀριθ. 491 ὕψος 0.295μ., ὑπ' ἀριθ. 492 ὕψος 0.24μ., ὑπ' ἀριθ. 493 ὕψος 0.285μ., καὶ ὑπ' ἀριθ. 494 ὕψος 0.23μ. (Πίν. 18, 19, 20 β).

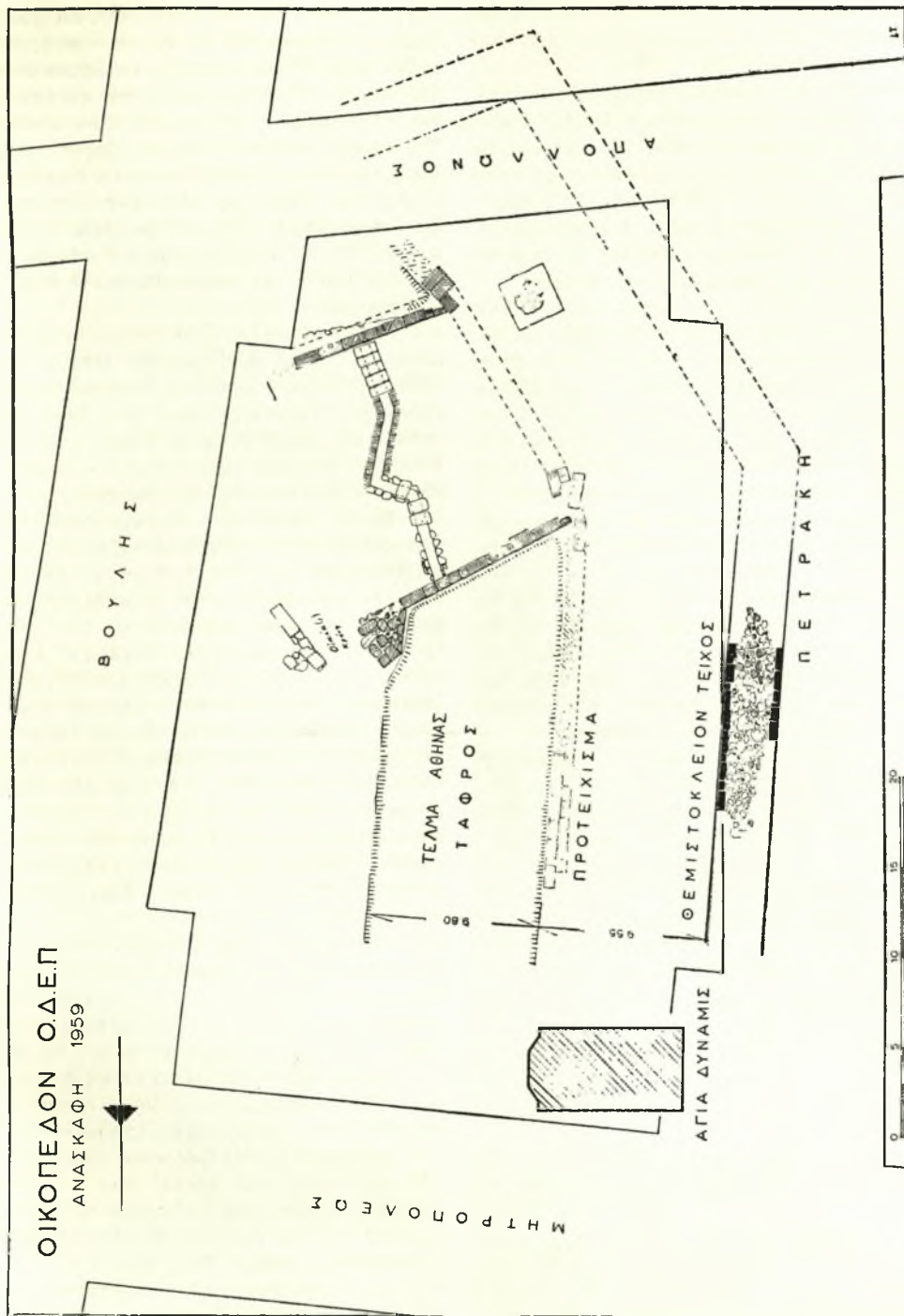
2. Αἱ διαστάσεις τῶν προτομῶν αὐτῶν ἔχουν οὕτω : τῆς καλύτερον διατηρουμένης, ὑπ' ἀριθ. 458 ὕψος 0.32 μ., τῆς δ' ἐφθαρμένης κατὰ τὸ πρόσωπον ὑπ' ἀριθ. 459 ὕψος 0.38μ.

χριστιανικῶν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ χρόνων ἀνήκοντα εἰς ναόν, διάδοχος τοῦ ὁποίου εἶναι ἴσως ἡ σημερινὴ Ἁγία Δύναμις τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας. Κατόπιν τῶν ἀνωτέρω εὐρημάτων ἔγιναν δαπάναις τοῦ Ο.Δ.Ε.Π. ἀνασκαφαί. Κατ' αὐτὰς ἀπεκαλύφθη τμήμα τῶν κλασσικῶν τειχῶν τῆς πόλεως, τοῦ προτειχίσματος αὐτῶν μετὰ τῆς πρὸ αὐτοῦ τάφρου, τμήμα τοίχου κτηρίου ὡς καὶ ἄλλα λείψανα κτισμάτων (βλ. σχεδιογράφημα Ι. Τραυλοῦ, σελ. 23 καὶ Πίν. 22).

α) *Τείχος*: Σχεδὸν παραλλήλως πρὸς τὴν ὁδὸν Πεντέλης καὶ εἰς βάθος 1 μ. ὑπὸ τὴν οἰκοδομικὴν γραμμὴν εὐρέθη τμήμα τοῦ Θεμιστοκλείου τείχους (βλ. Πίν. 22 β) τῆς πόλεως. Τοῦτο ἀπετελεῖτο ἐκ δύο τοίχων πάχους 0,43 μ. καὶ σωζομένου μήκους 10 μ. Ἡ ἀπόστασις τῆς ἐξωτερικῆς ὀψεως τοῦ ἐνὸς ἀπὸ τὴν τοῦ ἑτέρου, ἦτοι τὸ πάχος τοῦ τείχους ἦτο 3 μ. Μεταξὺ τῶν τοίχων ὑπῆρχεν ἀδιατάρακτον στρώμα ἐκ λίθων, πάχους 0,60 μ. περίπου, ἐδραζόμενον ἐπὶ τοῦ ἡμιβράχου. Τοῦτο ἀνήκεν εἰς τὸ ἀρχικὸν γέμισμα τοῦ Θεμιστοκλείου τείχους. Ἐντὸς αὐτοῦ εὐρέθη κορμὸς κούρου (βλ. Πίν. 23 α) καὶ λάκκος ἐντὸς τοῦ ἡμιβράχου βάθους 0,26 μ. καὶ πλάτους 0,44 μ. περιέχων ταφὴν γεωμετρικῶν χρόνων.

Ἐκ τῶν δύο τοίχων τοῦ τείχους διεσώθη μόνον ὁ κατώτατος δόμος πλὴν ἐνὸς σημείου τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου, ὅπου διατηροῦνται δύο ὀγκολίθοι ὕμητιοῦ λίθου τοῦ ὑπερκειμένου δόμου. Οἱ πλεῖστοι τῶν ὀγκολίθων εἶναι πῶρινοι καὶ ἀποτελοῦν μέρος τῆς ὑπὸ τοῦ Θεμιστοκλέους κατασκευῆς τοῦ τείχους, προερχόμενοι ἐκ παλαιότερων κτισμάτων, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τῆς καλῆς λαξεύσεως τῆς ἐσωτερικῆς ὀψεως τῶν. Εἰς ἐξ αὐτῶν φέρει τὸρμον διὰ στήλην, ἄλλος δὲ προέρχεται ἐκ τοιχοβάτου. Ἡ ἐσωτερικὴ ὄψις τῶν ὀγκολίθων ὕμητιοῦ λίθου εἶναι ἐντελῶς ἀκατέργαστος. Οἱ ὀγκολίθοι εἶχον διαστάσεις περίπου 1 μ. ὕψος, 0,40 μ., πλάτος καὶ 0,60 μ. μήκος. Ἠδράζοντο δὲ ἐπὶ τοῦ ἡμιβράχου καὶ ἠκολούθουν τὴν κατωφέρειαν αὐτοῦ, διατεταγμένοι κλιμακῆδόν (Πίν. 22 β καὶ 23).

β) *Προτείχισμα*: Εἰς ἀπόστασιν 9,55 μ. πρὸς Α τοῦ τείχους καὶ παραλλήλως πρὸς αὐτὸ, εὐρέθησαν λείψανα τοῦ προτειχίσματος ἀποκαλυφθέντος εἰς μήκος 7,30 μ. Κατὰ τὸ βόρειον ἄκρον του διατηρεῖ τοῦτο 4 δόμους, κατὰ δὲ τὸ λοιπὸν μήκος του δύο. Ἐκ τῶν τελευταίων ὁ ἀνώτερος ἀποτελεῖται ἐκ μιᾶς σειρᾶς πῶρινων ὀγκολίθων, ἐναλλάξ δύο μεγαλύτερων, μήκους 1,25 μ., καὶ ἐνὸς μικροτέρου, μήκους 0,50 μ., ἐχόντων πλάτος 0,45 - 0,60 μ. Πρὸς τὴν δυτικὴν ἢ ἐσωτερικὴν ὄψιν τῆς πλευρᾶς ταύτης τοῦ ἀνωτέρου δόμου προσάπτονται λείψανα τριῶν ἀντηρίδων (;), αἱ ὁποῖαι προεξέχουν

κατά 0,60 - 0,70 μ., τὰ δὲ μεταξύ των διαστήματα εἶναι περίπου 2 μ. Ὁ κατώτερος δόμος ἔχει πλάτος 1,30 μ. (Πίν. 24 β).

Ἀνατολικῶς τοῦ προτειχίσματος καὶ εὐθὺς μετ' αὐτὸ ἀρχίζει ἡ τάφος, πλάτους 9, 80 μ. (Πίν. 24 α), ἡ ὁποία συμπληρῶνει τὸ ὄλον ὄχυρωματικὸν σύστημα τῆς ἀρχαίας πόλεως, ὡς διεσώθη τοῦτο εἰς πλεῖστα σημεῖα αὐτῆς, ὅπως π.χ. εἰς τὸν Κεραμεικόν, εἰς τὴν ὁδὸν Δραγατσανίου ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Ὁθωνος Λέφα - Τετανέ, εἰς τὰς κατὰ τὴν ὁδὸν Βούρβαχη ἐρεῦνας μας καὶ ἀλλαχοῦ.

Εἰς ἀπόστασιν 11 μ. νοτίως τοῦ τμήματος τοῦτου τοῦ προτειχίσματος εὐρέθη ἡ συνέχεια αὐτοῦ, δηλ. δύο δόμοι παρίων καὶ κροκαλοπαγῶν ὄγκολίθων ἐδραζόμενοι ἐπὶ τοῦ ἡμιβράχου (βλ. Σχεδιογράφημα). Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ὑπάρχει τοίχος μὲ κατευθύνσιν πρὸς ἀνατολάς. Οὗτος εἶναι ἰσοδομικός, διατηρῶν 6 δόμους. Τὸ μήκος του εἶναι 10,70 μ. Οἱ 4 κατώτεροι δόμοι ἀποτελοῦνται ἐξ ἀκατεργάστων κροκαλοπαγῶν καὶ τινῶν παρίων ὄγκολίθων (βλ. Σχεδ. καὶ Πίν. 25 α-β). Εἰς τῶν τελευταίων φέρει τὸρμον στήλης (:). Οἱ δύο ἀνώτεροι δόμοι εἶναι, πλὴν ἐνὸς κροκαλοπαγῶς ὄγκολίθου, ἐκ πάρου. Ἐπὶ τῶν ὄγκολίθων τῆς βορείας ὄψεως οἱ κατασκευασταὶ ἤρχισαν λαξεύοντες ἄπεργον ἐπίπεδον, ἀφησαν ὅμως τοῦτο ἡμιτελές, οὐδέποτε ἀποπερατώσαντες τὴν λάξευσιν τῆς περιβαλλούσης τὸ ἄπεργον ταινίας.

γ) *Πυργοειδὲς κτίσμα*: Πρὸς τὴν ἀνατολικὴν ἄκρην τοῦ λοξοῦ τοῦτου τμήματος τοῦ τοίχου συνάπτεται γωνιώδες πυργοειδὲς ἰσοδομικὸν κτίσμα (βλ. Σχεδιογράφημα). Εἰς τὸ σημεῖον ἐπαφῆς του μετὰ τοῦ προτειχίσματος σώζει τοῦτο τρεῖς δόμους, περαιτέρω δὲ δύο. Εἶναι ἐκτισμένον διὰ λίθου πάρου, κροκαλοπαγῶς καὶ ὑμητητίου. Εἰς τῶν ὄγκολίθων του ἀντικατεστάθη διὰ πολλῶν μικρῶν ὀρθογωνίων λίθων. Τὸ τμήμα του τὸ συναπτόμενον πρὸς τὸν λοξὸν τοῖχον βαίνει πρὸς ΒΑ καὶ ἔχει μήκος 2,30 μ., ἔπειτα δὲ κάμπτεται κατ' ἀμβλείαν γωνίαν πρὸς ΒΔ. Τὸ ἐσωτερικὸν αὐτοῦ ἔχει ἰσχυρότατον ὑπόβαθρον ἐξ ἀκτινοειδῶς διατεταγμένων ὄγκολίθων, ὡς καὶ ἄλλων μικροτέρων ἐπ' αὐτῶν.

δ) *Οἰκία*: Τὸ ἀνατολικὸν ἡμισυ τοῦ πυργοειδοῦς κτίσματος δὲν ἀνευρέθη, διότι ἐπ' αὐτοῦ ἐκτίσθη κατὰ τὴν κλασσικὴν ἡδὴ ἐποχὴν οἰκία. Ταύτης ἀπεκαλύφθη τὸ κατώφλιον μήκους 1,95 μ., βαῖνον ἐκ ΒΔ πρὸς ΝΑ, ὡς καὶ συναπτόμενα εὐθύγραμμα λείψανα τοίχων, μήκους μετὰ τοῦ κατωφλίου 4,80 μ. Τὰ θεμέλια ἔχουν ὕψος 0,70 μ., ἀποτελοῦνται ἐξ ἀργῶν λίθων καὶ πατοῦν ἐπὶ τοῦ ἡμιβράχου. Ἐκ τῶν ἐγκοπῶν τοῦ κατωφλίου συνάγεται ὅτι ἡ οἰκία ἔκειτο πρὸς τὰ ΒΑ αὐτοῦ. Συναπτόμενον

πρὸς τὴν ΝΔ ἢ ἐξωτερικὴν του ὄψιν, καὶ 0,34 μ. βαθύτερον, εὐρέθη δάπεδον ἐκ πεπατημένης γῆς, ἀνήκον ἴσως εἰς τὴν αὐλήν. Τὸ κατώφλιον τοῦτο ἐφράχθη εἰς μεταγενεστέραν ἐποχὴν καὶ ἀμέσως μετ' αὐτὸ πρὸς τὰ ΒΔ ἠνοιχθῆ ἄλλη εἰσοδος. Ἐξῶθεν τῆς νέας εἰσόδου ἔκειτο μέγας ὑπέρυθρος λίθος, λελειασμένος κατὰ τὴν ἄνω του ἐπιφάνειαν ἐκ τῆς μακρᾶς χρήσεως. Ἡ εἰσοδος αὕτη σχετίζεται προφανῶς πρὸς τοῖχον βαίοντα καθέτως πρὸς τὴν ΒΑ ἢ ἐσωτερικὴν ὄψιν τοῦ παλαιοῦ κατωφλίου. Τοῦ τοίχου τοῦτου σώζονται τὰ θεμέλια εἰς ὕψος 0,60 μ.

ε) *Τμήμα τοίχου*: Εἰς τὸ νότιον ἄκρον τοῦ οἰκοπέδου καὶ 3,50 μ. βαθύτερον τῆς παρακειμένης ὁδοῦ Ἀπόλλωνος ἀπεκαλύφθη ἰσοδομικός τοίχος βλέπων πρὸς βορρᾶν, μήκους 8,30 μ., ὕψους 2 μ. περίπου καὶ κατευθύνσεως ἐκ δυσμῶν πρὸς ἀνατολάς. Ἐκ τῶν τριῶν δόμων του οἱ δύο κατώτεροι εἶναι ἐκ κροκαλοπαγῶς λίθου καὶ ἀκατεργαστοί, ὁ δὲ ἀνώτερος ἐκ πάρου. Οὗτος ἔχει πλάτος 0,60 μ., προεξέχει τῶν λοιπῶν κατὰ 0,07 μ. καὶ φέρει ἐπὶ τοῦ βορείου τμήματος τῆς ἄνω ὄψεως του εὐθὺς κυμάτιον ἀρίστης ἐργασίας. Ἡ νοτία ὄψις τοῦ δόμου τοῦτου εἶναι ἀκατεργαστος. Ἐδῶ συνάπτεται εἰς ὀξείαν γωνίαν ἄλλος τοίχος ἐξ ἀργῶν λίθων, πάχους 0,76 μ., προφανῶς μεταγενέστερος, ὑδραγωγὸς δὲ διέρχεται ὑπὸ τοὺς τοίχους αὐτοῦ. Πρὸς δυσμᾶς εὐρέθη ἐπίσης λείψανον τοίχου ἐκ τριῶν κροκαλοπαγῶν ὄγκολίθων ἀνίσου μήκους.

στ) *Τετράγωνον κτίσμα*: Δυτικῶς τῶν ἀνωτέρω εὐρέθη τετράγωνον κτίσμα (2,65 × 2,80 μ.), ἀποτελούμενον ἐκ μιᾶς στρώσεως ὄγκολίθων ἐκ πάρου. Ἡ ἄνω του ὄψις καλύπτεται ἐν μέρει ὑπὸ κονιάματος, πρόκειται δὲ περὶ τμήματος πυθμένου δεξαμενῆς.

ζ) *Ὑδραγωγός*: Ὑπὸ τὸν τοῖχον τὸν φέροντα κυμάτιον καὶ καθέτως πρὸς αὐτὸν διέρχεται μέγας ὑδραγωγός, βραχίον τοῦ Ἡριδανοῦ. Τετράγωνον ἄνοιγμα 1,05 μ. ὕψους καὶ 0,85 μ. πλάτους, ἰσοῦσές πρὸς τὸν κατώτατον δόμον τοῦ τοίχου, πλαισιῶνται πῆλινον ὑδραγωγόν, πεταλοειδοῦς διατομῆς, ὕψους 0,62 μ. ἐρχόμενον ἐκ ΝΑ. Ὑπεράνω καὶ περὶ τούτου εἶναι ἐκτισμένον τοιχάριον ἐξ ἀργῶν λίθων φράσσον τὸ ὑπόλοιπον τμήμα τοῦ τετραγώνου ἀνοίγματος. Μεταξὺ τῶν λίθων ἦτο ἐκτισμένον τὸ ἡμισυ μαρμαρινῆς λεκάνης. Τὸ τοιχάριον τοῦτο εἶναι προφανῶς σύγχρονον πρὸς τὸν ἐξ ἀργῶν λίθων τοῖχον. Ἴσως τότε ἐγένετο καὶ ὁ τμηματικὸς καθαρισμὸς καὶ ἡ ἀποχωμάτωσις τοῦ ἀγωγοῦ, ἡ ὁποία ἐφθανε μέχρι τοῦ δευτέρου ἀπὸ νότου ἐγκαρσίου ὄγκολίθου. Καθέτως πρὸς τὰ χεῖλη τοῦ ἀνοίγματος συνάπτονται δύο παράλληλοι ἰσοδομικοὶ τοῖχοι, ὕψους 1,05 μ., πάχους 0,90 μ.

καί μήκους 3,10 μ., ἐκ δύο δόμων κροκαλοπαγῶν ὀγκολίθων. Τὸν οὕτω δημιουργούμενον ἀγωγὸν καλύπτουν πέντε ἐγκάρσιοι ὀγκολίθοι, ἐπίσης κροκαλοπαγεῖς, ὕψους 0,47 μ., μήκους 1,30 μ. καὶ πλάτους 0,60 μ. - 0,70 μ., στηριζόμενοι ἐπὶ τῶν δύο παραλλήλων τοίχων. Ἐπὶ τοῦ δυτικῆς τοίχου καὶ εἰς βάθος 0,38 μ. ἀπὸ τῆς ἀνω ἐπιφανείας του εὐρέθη τετράγωνον ἄνοιγμα (0,55 × 0,86 μ.), ἴσως πλευρικός ἀγωγός. Ἄλλος πλευρικός ἀγωγός βαίνει καθέτως πρὸς τὸν μέγαν ἀγωγὸν κατὰ τὴν ἀνατολικὴν ἄκρην τοῦ βορείου ἐγκαρσίου ὀγκολίθου. Εἶναι σαμαρατὸς ἀποτελούμενος ἐκ δύο πηλίνων πλακῶν μετ' ἐλαφρᾶς καμπυλώσεως πρὸς τὰ ἔξω. Ἐπὶ τοῦ ἄρμου τῶν ἐτέθησαν τεμάχια κεράμων. Αἱ πλάκες αὐταὶ ἐχρησίμευον ὡς προστατευτικὸν σκέπαστρον εἰς δύο πηλίνους κυλινδρικούς σωλήνας. Ὁ δεξιὸς τούτων φαίνεται ἐρχόμενος ἐξ Α, ἐνῶ ὁ ἀριστερὸς ἐκ ΒΑ. Τὰ ὕδατα τῶν μικρῶν τούτων ἀγωγῶν, οἱ ὅποιοι δὲν σημειοῦνται ἐπὶ τοῦ σχεδίου, συλλέγονται ἐντὸς τοῦ μεγάλου. Εἰς τὴν βορείαν ἄκρην τοῦ τελευταίου διανοίγεται στοὰ λαξευμένη ἐντὸς τοῦ ἐδάφους, τομῆς πεταλοειδοῦς. Τὸ ὕψος τῆς εἶναι περίπου 1,20 μ., τὸ δὲ μήκος τῆς 3,50 μ. Τὸ ὕδωρ εἰσέρχεται ἐν συνεχείᾳ εἰς στενωτέρον ἀγωγόν, πλάτους 0,45 μ. καὶ ὕψους περίπου 1,20 μ. Ὁ ἀγωγὸς εἰς τὸ σημεῖον ἐπαφῆς του μετὰ τῆς στοᾶς κάμπτεται ἐλαφρῶς πρὸς Δ. Τὸ τμήμα τοῦτο εἶναι ἐκτισμένον ἐπιμελῶς διὰ τετραγώνων ἢ ὀρθογωνίων λίθων. Ἐν συνεχείᾳ κατεύθεται καθέτως πρὸς τὸν λοξὸν τοίχον. Τὸ τελευταῖον τοῦτο τμήμα ἔχει πλευρὰς ἐξ ἀργῶν λίθων καὶ καλύπτεται ὑπὸ λιθίνων πλακῶν. Εἰς ἕν σημεῖον ἀντὶ πλακὸς ἐτέθη τεμάχιον κατωφλίου.

Τὸ ὕδωρ διερχόμενον δι' ὁπῆς ὑπὸ τὸν λοξὸν τοίχον (Πίν. 26 β) ἐχύνετο ἐντὸς τῆς πρὸ αὐτοῦ τάφρου, ἢ ὅποια ἐκτὸς τοῦ μεγάλου τῆς πλάτους ἔχει καὶ βάθος ὑπερβαίνον τὰ 10 μ.

η) Ἐσθῆματα:

1) Κορμὸς Κούρου. Ἐντὸς τοῦ ἐκ λίθων γεμίματος τοῦ Θεμιστοκλείου τείχους εὐρέθη κορμὸς κούρου ἐκ πεντελησίου μαμάρου ἀρίστης ἐργασίας. Εἶναι μεγέθους μικροτέρου τοῦ φυσικοῦ. Τὸ ἀπὸ τοῦ μέσου σχεδὸν τῶν πλευρῶν μέχρι ὑποκάτω τῶν γονάτων σωζόμενον τμήμα του ἔχει ὕψος 0,45 μ. Ἡ ἐμπροσθία ὄψις τοῦ ἀριστεροῦ μηροῦ καὶ τμήμα τῆς κοιλίας εἶναι ἀποκεκομμένα, σῶζεται ὅμως ἡ ἀριστερὰ χεὶρ ἀνευ τοῦ βραχίου (Πίν. 26 α).

2) Κορμὸς ἱματιοφόρου ἀνδρός. Ὅχι μακρὰν τοῦ τετραγώνου κτίσματος εὐρέθη μαμάρινος κορμὸς ἱματιοφόρου ἀνδρός ρωμαϊκῆς ἐποχῆς. Εἰκονίζεται εὐτραφῆς ἀνὴρ, τοῦ ὁποίου ὁ ἀριστερὸς

βραχίων φέρεται ὀριζοντίως πρὸ τῆς κοιλίας. Ἡ χεὶρ καμπτομένη κάπως πρὸς τὰ κάτω συγκρατεῖ τὸ βαθύπτυχον ἱμάτιον. Τὸ δεξιὸν ἡμισυ τοῦ στήθους εἶναι γυμνόν. Ὁ κορμὸς ἐλαξεύθη μεταγενεστέρως, διὰ τὴν χρησιμεύσθη ὡς ὑλικὸν δομῆς.

3) Ἐπιτύμβιος κιονίσκος. Ἐπὶ τοῦ οἰκοπέδου εὐρέθη ἐπιτύμβιος κιονίσκος ἐξ ὑποφαίου λίθου, ὕψους 0,56 μ. καὶ διαμέτρου 0,24 μ. Φέρει τετράστιχον ἐπιγραφὴν. Ὑψος γραμμάτων 0,15 - 0,02. Δ η μ ο [σ] τ ρ ἄ τ η Ἰ Ἀ ρ χ ῖ ο υ [Λ α] μ π τ ρ ἔ [ω ς] θ υ γ ἄ τ η ρ.

4) Τεμάχιον ἐπιτύμβιου κιονίσκου, ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, ὕψους 0,30 μ.

Δύο στίχοι ὑπεράνω τῆς στεφάνης (ὕψος γραμμάτων 0,03 - 0,4 μ.): Ἰ Ἀ ρ [ε] ἰ σ τ ο ν ἰ κ η Ἰ Ἀ φ ρ ο δ ἰ σ ἰ ο υ Ἰ Ἐ ρ α..... καὶ 3 στίχοι ὑπὸ τὴν στεφάνην (ὕψος γραμμάτων 0,03 - 0,035). Ἰ Ἡ ρ α κ λ ἔ ω ν / Πα ρ α ν ὄ μ ο υ / Μ [ε] ἰ λ ἦ σ ἰ ο ς.

Γενικὰ Συμπεράσματα

Εἰς τὸ οἰκόμενον τοῦ Ο.Δ.Ε.Π. ἐπιστοποιήθη ἡ ἀσφαλῆς ὑπαρξίς τοῦ κατὰ τὴν ὁδὸν Πεντέλης κειμένου τείχους τῆς πόλεως μετὰ τοῦ πρὸ αὐτοῦ προτειχίσματος καὶ τῆς πρὸ τοῦ προτειχίσματος τάφρου (βλ. Σχεδ.), ἢ δὲ ἀνεύρεσις ἐντὸς τοῦ τείχους τοῦ κούρου, ὁ ὅποιος ἐχρησιμοποιήθη ὡς γέμισμα αὐτοῦ, ὅπως ἀκριβῶς συνέβη καὶ εἰς τμήμα τοῦ τείχους τῶν Πειραϊκῶν Πυλῶν (βλ. Ἰ. Θρηψιάδης, Ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι ἐν Ἀθήναις, Πρακτικά ΑΕ 1953 σελ. 61-71), καθὼς ἐπίσης καὶ οἱ εἰς δευτέραν χρῆσιν ὡς οἰκοδομικὸν ὑλικὸν χρησιμοποιηθέντες ὄρισμένοι λίθοι τούτου δίδουν μὲ ἀσφάλειαν καὶ τὴν χρονολογικὴν του τοποθέτησιν. Ἡ γεωμετρικὴ ἐξ ἄλλου χρόνων ἐντὸς τοῦ ἐρευνηθέντος γεμίματος τοῦ τείχους ταφῆς, ὑποδηλώνει ὅτι εἰς τὴν θέσιν αὐτὴν δὲν εἶναι ἀπίθανος ἡ ὑπαρξίς νεκροταφείου τῆς Γεωμετρικῆς περιόδου, ὅπως ἀκριβῶς ἢ ἀνεύρεσις τάφων ἀπὸ τῶν Γεωμετρικῶν μέχρι τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων βορειότερον καὶ ἀνατολικώτερον τῆς θέσεως ταύτης, ἢτοι πρὸς τὴν ὁδὸν Καραγεώργη τῆς Σερβίας, Ἀπόλλωνος καὶ πέραν αὐτῶν κατὰ τὴν ὁδὸν Ὀθωνος καὶ τὴν πλατεῖαν Συντάγματος, δεικνύει ὅτι ἡ περιοχὴ ὑπῆρξε πάντοτε τόπος ταφῶν.

Ἡ ἀνεύρεσις τοῦ τμήματος τούτου τοῦ τείχους καθορίζει πλέον ἀσφαλῶς τὴν πρὸς αὐτὸ τὸ σημεῖον κατεύθυνσίν του καὶ οὕτω συμπληρώνεται καὶ διορθώνεται ἢ μέχρι τοῦδε παραδεκτῆ γραμμῆ τοῦ Θεμιστοκλείου τείχους.

Ὁ Judeich (Topographie von Athen, σ. 142, σχεδ. 1) ἄλλως δέχεται τὴν κατὰ τὴν πλευρὰν αὐτὴν τῆς πόλεως κατεύθυνσιν τοῦ τείχους τῶν κλασσικῶν χρόνων. Ὁ Τραυλὸς ὅμως (Πολεοδο-

μική εξέλιξις τῶν Ἀθηνῶν, σ. 51 εἰκ. 20, πίναξ XII καὶ σ. 56) στηριζόμενος εἰς τὰς ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Μητροπόλεως ἐρεύνας μας, καθὼς καὶ εἰς τὰς τοῦ Ἐφόρου τῆς Ἀκροπόλεως εἰς τὴν ὁδὸν Βουλῆς, ἐσημείωσε μὲ μεγαλύτεραν ἀκρίβειαν τὴν ἀπὸ τοῦ οἰκοπέδου τοῦ Ο.Δ.Ε.Π. πρὸς τὴν ὁδὸν Καραγεώργη τῆς Σερβίας φορὰν τοῦ τείχους, ἐνῶ διὰ τὴν πρὸς νότον κατεύθυνσιν αὐτοῦ, ἦτοι τὴν πρὸς τὰς ὁδοὺς Ἀπόλλωνος, Νίκης καὶ πέραν αὐτῶν, πρέπει νὰ στηριχθῶμεν εἰς τὰ δεδομένα τῆς ἀνασκαφῆς μας.

Ὅπως βλέπομεν εἰς τὸ σχέδιον τοῦ Τραυλοῦ, ἂν προεκτείνωμεν νοερῶς πρὸς νότον τὸ σωζόμενον τμήμα τοῦ προτειχίσματος μέχρι τοῦ λοξοῦ τοίχου, θὰ συναντήσωμεν εἰς τὸ δυτικὸν ἄκρον αὐτοῦ μερικοὺς ὀγκολίθους, οἱ ὅποιοι εὐρίσκονται εἰς τὴν θέσιν των. Ἄν δὲ δεχθῶμεν αὐτοὺς ὑπολείμματα τοῦ ἐκεῖθεν διερχομένου προτειχίσματος, τότε ἔχομεν τὴν συνέχειαν αὐτοῦ καί, φυσικά, καὶ τοῦ τείχους. Προεκτείνοντες ἀκόμη πρὸς νότον τὸ οὕτω νοερῶς ἀποκατασταθὲν προτειχίσιμα καὶ ἐπεκτείνοντες πρὸς δυσμὰς τὸν παράλληλον πρὸς τὸν λοξὸν τοίχον τὸν κατὰ τὴν γωνίαν τῶν ὁδῶν Ἀπόλλωνος καὶ Νίκης εὐρεθέντα, μέχρι περιπόου τοῦ σημείου ὅπου τὸ τετράγωνον κατασκευάσμα τῆς δεξαμενῆς, ἀποκαθιστῶμεν πλήρως τὸ προτειχίσιμα καὶ συγχρόνως τὸ τείχος, ἂν προεκτείνωμεν καὶ τὸ τελευταῖον τοῦτο καθ' ὃν τρόπον καὶ τὸ προτειχίσιμα. Τὸ οὕτω δὲ προεκτεινόμενον τείχος θὰ πρέπει νὰ εὐρίσκεται ὑπὸ τὰς οἰκίας τῆς νοτίας πλευρᾶς τῆς ὁδοῦ Ἀπόλλωνος. Περαιτέρω δυστυχῶς δὲν γνωρίζομεν τὴν συνέχειάν του, δυνάμεθα ὁμῶς νὰ τὴν φαντασθῶμεν ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ σχεδίου τοῦ Τραυλοῦ, ἂν καὶ ἡ ὑπ' αὐτοῦ διδομένη κατεύθυνσις καθὼς καὶ ἡ θέσις τῶν Διοχάρους Πυλῶν δὲν νομίζω ὅτι εἶναι ἀπολύτως ἀσφαλῆς (βλ. εἰς τὸ ἀναφερθὲν βιβλίον του, σ. 51 εἰκ. 20 πίν. XII).

Διὰ τὰ ὑπόλοιπα ἐρείπια τῆς ἀνασκαφῆς, ἦτοι τὸν ὀχετὸν τὸν μεταξὺ τῶν δύο τοίχων, τὸν ἀποκατασταθέντα λοξὸν ἐν σχέσει πρὸς τὸ προτειχίσιμα τοίχον, τὴν κατὰ τὸ ἀνατολικὸν τοῦ ἄκρον πυργοειδῆ ἀπόληξιν καὶ τὸ παρ' αὐτὴν κτίσιμα τῶν κλασσικῶν χρόνων δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν μὲ πιθανότητα τὰ ἑξῆς:

Ὁ λοξὸς τοῖχος εἶναι προφανῶς ἀναλημματικός συγκρατῶν τὴν ἐντὸς τῆς τάφρου ἐπιχωσιν. Τοῦτο μαρτυρεῖ ἡ πρὸς βορρᾶν μόνον κατεργασμένη ὄψις του καθὼς καὶ ἡ πρὸς βορρᾶν ἐπίσης ἔντονος κλίσις του. Συγχρόνως θὰ ἐχρησίμευε καὶ πρὸς περιορισμὸν τοῦ κατὰ τὴν βορείαν ὄψιν καὶ εἰς ἀρκετὴν ἔκτασιν συρρέοντος ἐκεῖ λιμνάζοντος ὕδατος τοῦ διοχετευομένου ὑπὸ τοῦ

ἀγωγοῦ, ὁ ὅποιος διέρχεται ὑπ' αὐτὸν τὸν τοίχον καὶ παρὰ τὸ ἀνατολικὸν τοῦ ἄκρον (βλ. Πίν. 26 β καὶ σχεδιογράφημα). Ἐχρειάσθη δηλαδὴ εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ τῆς τάφρου ἕνεκα τῆς διαρροῆς τῶν πολλῶν ὑδάτων, ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ κατασκευασθῇ ὁ ἀγωγός, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ κτισθῇ ὁ λοξὸς αὐτὸς ἀναλημματικός τοίχος, ὁ ὅποιος συγκρατεῖ τὰ πρὸς νότον αὐτοῦ χῶματα καὶ περιορίζει τὰ πρὸς βορρᾶν αὐτοῦ λιμνάζοντα ὕδατα. Ὁ ἀγωγὸς δὲ ἐκ τῆς στερεᾶς κατασκευῆς του καὶ τῆς σαφοῦς πρὸς νότον κατευθύνσεώς του ὑποδηλοῖ, ὅτι δὲν συλλέγει ἀπλῶς ὕδατα τῆς περιοχῆς, ἀλλὰ καὶ διοχετεύει ἀπὸ μακρὰν ταῦτα πρὸς ἐν ὠρισμένον σημεῖον. Ἐχομεν δηλαδὴ ἐδῶ μελετημένην διευθέτησιν ὑδάτων.

Τὰ ἄφθονα δὲ αὐτὰ ὕδατα εἶναι προφανῶς ὁ παλαιότερον, ἤδη ὑπὸ τοῦ Dörpfeld (Der Eridanos, Ath. Mitt. 1888 σελ. 211-220), σημειωθεὶς κλάδος τοῦ ἐκ τῶν ὑπαιρείων τοῦ Λυκαβητοῦ καὶ τοῦ Λυκείου πηγάζοντος Ἡριδανοῦ, ὁ δὲ παραλαμβάνων αὐτὰ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο τῆς πόλεως ἀγωγὸς τὰ φέρει πρὸς τὸ πρὸ τοῦ λοξοῦ τοίχου τμήμα τῆς τάφρου, τὸ ὅποιον πιθανώτατα εἶναι τὸ φιλολογικῶς παραδεδομένον *Τέλεσμα τῆς Ἀθηνᾶς*. Τέλος τὸ κατὰ τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τοῦ λοξοῦ τοίχου κτίσιμα, ἀνωτέρω ὡς οἰκία τῶν κλασσικῶν χρόνων χαρακτηρισθὲν, μὲ τὴν παρ' αὐτὸ πυργοειδῆ ἀπόληξιν τοῦ τοίχου, πολὺ πιθανὸν νὰ εἶναι λείψανον τῆς *Κρήνης τοῦ Πάνοπος*, τῆς κειμένης παρὰ τὰς Διοχάρους Πύλας καὶ ἀκριβέστερον παρὰ τὴν ἐκεῖ πλησίον ὑπάρχουσαν πηλίδα.

Τὸ πρὸ τοῦ λοξοῦ ὁμοῦ τοίχου «τέλεσμα» δὲν ἐδημιουργεῖτο μόνον ἀπὸ τὰ ὑπὸ τοῦ ἀγωγοῦ πρὸς αὐτὸ τὸ σημεῖον μεταφερόμενα ὕδατα τοῦ Ἡριδανοῦ ποταμοῦ, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ πηγᾶς, αἱ ὅποιαι ὑπάρχουν ἐδῶ, ὡς διεπιστώθη ἤδη ἀπὸ τὰς ἀνασκαφάς, καὶ μάλιστα καθαροῦ καὶ ποσίμου κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ὕδατος.

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐπιβεβαιούνται καὶ ἡ σχετικὴ πληροφορία τοῦ Στράβωνος (Θ 397), *εἰσὶ μὲν νῦν αἱ πηγαὶ καθαροῦ καὶ ποτίμου ὕδατος, ὡς φασιν, ἐκτὸς τῶν Διοχάρους καλουμένων πυλῶν πλησίον Λυκείου - πρότερον δὲ καὶ κρήνην κατεσκεύαστό τις πλησίον πολλοῦ καὶ καλοῦ ὕδατος*, καὶ τὸ χωρίον τοῦ Πλάτωνος (Λύσις 203 α), ὅπου ὁ Σωκράτης πορευόμενος ἐξ Ἀκαδημίας εὐθὺς Λυκείον τὴν ἐξω τοῦ τείχους ὑπ' αὐτὸ τὸ τείχος ἐγένετο κατὰ τὴν πηλίδα ἢ ἡ Πάνοπος Κρήνη. Τὰ δύο αὐτὰ χωρία, καθὼς καὶ ἡ πληροφορία τῆς ἐπιγραφῆς (I.G. II 1056 στίχ. 6) *Ἀθηνᾶς τέλεσμα πρὸς ταῖς [Πύλας] ταῖς παρὰ τὸ Διοχάρους Βαλανεῖον*, τὰ θίγοντα τὸ τοπογραφικὸν πρόβλημα τῶν εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ τῆς πό-

λεως πυλών του τείχους, διευκρινίζονται ήδη επί τη βάσει των δεδομένων των ανασκαφών μας κατά τρόπον σχεδόν βέβαιον.

Συμφώνως λοιπόν προς τὰς φιλολογικὰς πηγὰς αἱ Διοχάρους πύλαι εὐρίσκονται πλησίον τοῦ «Τέλματος τῆς Ἀθηνᾶς», ὅπου ἡ «Πάνοπος Κρήνη», ἢ παρ' αὐτὴν Πυλὶς καὶ τὸ παρά τὰς πύλας «Βαλανεῖον».

Αἱ ἀνασκαφαὶ τῆς ὁδοῦ Μητροπόλεως καθώρισαν ἤδη, ὡς ἐλέχθη, τὸ «Τέλεσμα τῆς Ἀθηνᾶς» καὶ τὴν «Κρήνην τοῦ Πάνοπος», αἱ δὲ παλαιότεραι ἀνασκαφαὶ μας, κατὰ τὴν γωνίαν τῶν ὁδῶν Ἀπόλλωνος καὶ Νίκης (βλ. Ἰ. Θρεψιάδης: Ρωμαϊκὴ ἔπαυλις ἐν Ἀθῆναις, Πολέμων τόμ. Ε. σελ. 126 - 141), ἀπεκάλυψαν νυμφαῖον, τὸ ὁποῖον κάλλιστα δύναται ν' ἀποδοθῆ εἰς τὸ Διοχάρους Βαλανεῖον, θεμέλια τοῦ ὁποῖου εὐρέθησαν καὶ κατὰ τὴν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Μητροπόλεως θεμελίωσιν τῆς οἰκίας Καλλιγᾶ. Καὶ εἶναι μὲν τὸ Βαλανεῖον τοῦτου ρωμαϊκῶν χρόνων, ἀλλ' ἢ εἰς αὐτὸ χρησιμοποίησις ὡς οἰκοδομικοῦ ὕλικου παλαιότερων ἀρχιτεκτονικῶν τεμαχίων ὑποδηλοῖ πιθανῶς ὑπαρξίν ἐδῶ ἀρχαιότερου Βαλανεῖου, ὑπόθεσις ὑπὲρ τῆς ὁποίας συνηγορεῖ καὶ ἡ πρὸς τὸν Ἡριδανόν καὶ τὴν Κρήνην γειτνίσις τοῦ τόπου.

Ἐπὶ τῆ βάσει λοιπόν τῶν ἀνωτέρω δυνάμεθα μετὰ πιθανότητος πλέον νὰ τοποθετήσωμεν τὰς «Διοχάρους Πύλας» ἐκεῖ που κατὰ τὴν σημερινὴν ὁδὸν Ἀπόλλωνος, ἢ ὁποία διαδεχθεῖσα τὴν παλαιὰν τουρκικῶν χρόνων ὁδὸν τὴν ὀδηγοῦσαν εἰς τὴν «Μεσογειτικὴν Πόρταν» (βλ. Κ. Μπίρη, Τὰ πρῶτα Σχέδια τῶν Ἀθηνῶν σελ. 4 - 5) ἀκολουθεῖ προφανῶς τὰ ἴχνη τῆς ἐκ τῶν Διοχάρους Πυλῶν ἐκκινούσης ἀρχαίας ὁδοῦ τῆς ἀγοῦσης πρὸς τὸ Λύκειον.

Ι. ΘΡΕΨΙΑΔΗΣ

*

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΛΕΩΦΟΡΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ

Κατὰ τὴν διάνοξιν τάφρων πρὸς κατασκευὴν ὑπονόμων εἰς τὴν λεωφόρον Πανεπιστημίου ὑπὸ τῆς ΥΔΡΕΞ ἀνευρέθη πλήθος κλασσικῶν καὶ ρωμαϊκῶν τάφρων (ὑπὲρ τοὺς 50) μετὰ πολλῶν ἀγγείων, λείψανα ὑπονόμων καὶ διαφόρων κτισμάτων, ἐν οἷς ὑπόκαυτον, δεξαμενὴ καὶ ψηφιδωτὸν δάπεδον ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, ὡς καὶ δύο ἐπιτύμβιοι κιονίσκοι.

Αἱ δύο τάφοι ἠνοίχθησαν ἐκατέρωθεν τοῦ κατὰστρώματος τῆς λεωφόρου καὶ εἰς ἀπόστασιν 0,20 μ. ἀπὸ τῶν πεζοδρομίων αὐτῆς. Ἐκάστη τούτων εἶχε πλάτος μέχρι 0,90 μ. καὶ βάθος μέχρι

5 μ., ἐξετείνετο δὲ καθ' ὅλον τὸ μήκος τῆς λεωφόρου. Τὸ σύνολον σχεδὸν τῶν τάφρων εὐρέθη εἰς τὴν νοτιὰν τάφρον εἰς τὸ μεταξὺ τῆς ὁδοῦ Κοραῆ καὶ τῆς ὁδοῦ Βουκουρεστίου τμήμα αὐτῆς. Διεπιστώθη οὕτω ἡ ὑπαρξίς ἐκτεταμένου νεκροταφείου πρὸ τοῦ ΒΑ τμήματος τῶν τειχῶν τῆς πόλεως.

α) Τάφοι

Εὐρέθησαν ὑπερπεντήκοντα τάφοι, ἐξ ὧν τρεῖς μόνον εἰς τὴν βορείαν τάφρον. Τὸ βάθος ἀπὸ τῆς ἀσφάλτου ποικίλλει ἀπὸ 2 - 5 μ. Τοῦτο ὀφείλεται κυρίως εἰς ὑψομετρικὰς κατὰ τὴν ἀρχαιότητα διαφορὰς τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους καὶ ὄχι εἰς χρονολογικὴν διαφορὰν. Οἱ πλείστοι τῶν τάφρων ἦσαν αὐστηρῶς προσανατολισμένοι. Οὕτω 24 ἐξ αὐτῶν ἔβαινον ἐξ Α πρὸς Δ καὶ 20 ἐκ Β πρὸς Ν. Τὸ τμήμα τῆς Ν. τάφρου, τὸ μεταξὺ τῶν ὁδῶν Ὀμήρου καὶ Βουκουρεστίου, ἀπέδοκε τάφους καὶ δισκορπισμένα ὄστρακα, τόσον τῆς κλασσικῆς ὅσον καὶ τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, ἐνῶ τὸ τμήμα τὸ μεταξὺ Ὀμήρου καὶ Κοραῆ τάφους ρωμαϊκοῦς.

1. *Κλασσικοὶ τάφοι*: Οὗτοι ἦσαν ἢ πήλινοι, ἀποτελούμενοι ἐκ δύο σκαφοειδῶν ἡμίσεων (3 τάφοι) ἢ λίθινοι. Εἰς μίαν περίπτωσιν, ἐπὶ τῶν πήλινων τοιχωμάτων μὲ χεῖλη καμπτόμενα ἐλαφρῶς πρὸς τὰ ἔξω, ἐπεκάθητο πλάξ ἐκ πάρου. Οἱ λίθινοι τάφοι, κιβωτιόσχημοι, μὴ ὑπερβαίνοντες τὰ 2 μ. κατὰ μήκος, ἦσαν εἰς ἐκ πάρου, ἄλλος ἐκ κογχυλιάτου, τρεῖς μὲ πάρινα τοιχώματα καὶ στέγην ἐκ κογχυλιάτου καὶ εἰς ἐξ ὑμηττίου λίθου. Ἐνδιαφέρον εὐρημα ἦτο μία θήκη ἐξ ὑμηττίου λίθου, 0,58 μ. ὕψους, σχήματος κυλίνδρου μετὰ πάματος τομῆς ἡμιελλειψοειδοῦς. Ἐντὸς τῆς θήκης εὐρέθη τεφροδόχος πηλίνη κάλπις, μελαμβαφῆς, λαμπρῶς διατηρηθεῖσα, φέρουσα λευκὸν κλάδον ἑλαίας πέριξ τοῦ ὄμου (βλ. Πίν. 27 α). Ἡ κάλπις περιεῖχε πλὴν τῶν κεκαυμένων ὀστέων καὶ 2 ἀτρακτοειδῆ ληκύθια.

2. *Κτερίσματα κλασσικῶν τάφρων* (οἱ ἀριθμοὶ ἀναφέρονται εἰς τὸν κατάλογον τῆς Ἐφορείας): Οἱ τάφοι ἦσαν πλούσιοι εἰς κτερίσματα, ἀποδώσαντες πλῆθος ἀκεραίων ἀγγείων, (μελανομόρφους καὶ ἐρυθρομόρφους ληκύθους, πυξίδας, μικροσκοπικὰ ληκύθια, σκύφους, ἀλάβαστρα, κ.ἄ.). Ἄριθ. 15 - λήκυθος ἐρυθρόμορφος. Εἰκονίζεται καθήμενη γυνὴ τείνουσα πυξίδα (Πίν. 27 β). Ἄριθ. 79 - χαλκοῦν ἔλασμα ἐνεπίγραφον:

Α [Ρ] Χ Ε Δ Η Μ Ο Σ
[Δ] [=] Π Ε Ρ Ι Θ Ο Ι

Ἄριθ. 134 - λήκυθος ἐρυθρόμορφος. Εἰκονίζεται ἀνὴρ ξιφῆρης φέρων χλαμύδα, ὑψηλὰ ὑποδή-

ματα καὶ πέτασον, βαίνων ὀρητικῶς πρὸς τὰ δεξιά (Πίν. 27 γ).

Ἄριθ. 137 - λήκυθος ἐρυθρόμορφος. Εἰκονίζεται ὀρθία γυνὴ φέρουσα κεκρύφαλον καὶ τείνουσα λεκανίδα (Πίν. 27 γ).

Ἄριθ. 140 - ἀμφορίσκος ἀτρακτοειδῆς μετὰ μελανῶν ὀριζοντίων ζωνῶν (Πίν. 27 γ).

Ἄριθ. 141 - πυξίς μόνωτος ἐρυθροβαφῆς (Πίν. 27 γ).

Ἄριθ. 143 - μικρὰ ὄλλη πορφυρόχρους (Πίν. 28 α).

Ἄριθ. 144 - ἠθμός μελαμβαφῆς (Πίν. 28 α).

Ἄριθ. 146 - σκύφος πολύχρωμος (Πίν. 28 α).

Ἄριθ. 150 - λήκυθος. Ἐπὶ τοῦ λευκοῦ βάθους εἰκονίζεται διὰ μελανοῦ χρώματος πάλη λέοντος καὶ κάπρου (Πίν. 28 α).

Ἄριθ. 164 - τριφυλλόσχημος πρόχους μελαμβαφῆς. Ἐντὸς πλαισίου εἰκονίζεται μελανόμορφος Σάτυρος ὀρχούμενος ἐνώπιον κατόπτρου (;) (Πίν. 28 β).

Ἄριθ. 170 - πυξίς μελαμβαφῆς. Ἡ λαβὴ τοῦ πάματος φέρει τροχίλον.

Ἄριθ. 184 - λήκυθος ἀρβαλλοειδῆς, μελαμβαφῆς μετὰ ραβδώσεων.

Ἄριθ. 195 - καὶ 196 - δύο λευκὰ πηλίνα ἀλάβαστρα (Πίν. 28 γ).

Ἄριθ. 222 - λευκὴ λήκυθος. Εἰκονίζεται νέος περιβαλλόμενος ἱμάτιον.

Πλησίον τῶν τάφων εὐρέθη ὀξυπόθμος ἀμφορεύς οἴνου (ἀριθ. 197) τύπου Χίου (500 - 425 π.Χ.).

3. *Ρωμαϊκοὶ τάφοι*: Οἱ πλείστοι τούτων ἦσαν σαμαρωτοὶ, παρουσιάζοντες ὁμῶς μεγάλην ποικίλιαν εἰς τὴν κατασκευὴν. Ὁ μεγαλύτερος εἶχε μήκος 1,93 μ. καὶ ὁ μικρότερος 0,96 μ., τῶν περισσοτέρων ὁμῶς τὸ μήκος ποικίλλει μεταξύ 1,60 μ. καὶ 1,80 μ. καὶ τὸ πλάτος μεταξύ 0,30 καὶ 0,50 μ., τὸ δὲ πάχος τῶν πλακῶν ἀπὸ 0,02 μ. μέχρι 0,045 μ. Ἄλλοι 15 τάφοι εἶχον καὶ στενάς πλευράς, εἴτε ἐξ ὀρθίων πηλίνων πλακῶν εἴτε ἐκτισμένας μετ' ἀσβέστου διὰ πλίνθων ἢ διὰ λιθαρίων καὶ πλίνθων· ἐξ αὐτῶν οἱ τρεῖς εἶχον καὶ πυθμένα ἐστρωμένον διὰ πλίνθων, εἰς μίαν δὲ περίπτωσιν ὁ πυθμὴν ἦτο ἐπίσης σαμαρωτός. Εἰς τοὺς πλείους ἐπιμελῶς ἐκτισμένους τοῦ τύπου τούτου, ὡς οἱ ἀνωτέρω 14 τάφοι, εἶχον τεθῆ ἐπὶ τῆς σαμαρωτῆς στέγης καὶ κυρίως ἐπὶ τῆς ἀκμῆς αὐτῆς τεμάχια πλίνθων καὶ πηλίνων πλακῶν πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς στεγανότητος (8 τάφοι). Πλὴν τῶν σαμαρωτῶν εὐρέθησαν καὶ τάφοι κιβωτιόσχημοι, ὧν ἡ στέγη ἀπετελεῖτο ἐκ μῆς ἢ δύο ἐπιπέδων πηλίνων πλακῶν με ἐξωγακόμενα χεῖλη, αἱ δὲ πλευραὶ ἀπετελοῦντο εἴτε ἐκ τεσσάρων πηλίνων πλακῶν (4 τάφοι), εἴτε ἦσαν κτισταὶ μετ' ἀσβέστου ἐκ πλίνθων

καὶ λίθων ἢ μόνον ἐκ πλίνθων (2 τάφοι). Ἐνὸς ἢ στέγη εἶχε σχῆμα καμάρας. Ὅστ' εὐρέθησαν καὶ ἐντὸς ἀμφορέως οἴνου, φέροντος ἐσωτερικῶς ἐπάλειψιν ἀσβεστοκονιάματος. Τῆς αὐτῆς ἐποχῆς εἶναι καὶ ταφικὸν σύμπλεγμα ἐκ τριῶν παραλλήλων τάφων, ἐκ λίθων μετ' ἀσβέστου κατεσκευασμένων καὶ με ἐσωτερικὴν ἐπίχρισιν ἐξ ἀσβεστοκονιάματος. Τὸ σχῆμα τῶν ἦτο ὀρθογώνιον παραλληλεπίπεδον ἀπολήγον ἄνω εἰς καμάραν. Αἱ καμάραι δὲν ἦσαν ὄραται ἐξωτερικῶς, διότι τὸ ἀνώτερον τμήμα τῶν ἐσχημάτιζε μίαν ἐνιαίαν ἐπίπεδον ἐπιφάνειαν διήκουσαν καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τοῦ ταφικοῦ συμπλέγματος. Ὁ κεντρικὸς τάφος ἦτο ἐλαφρῶς ὑψηλότερος (1,10 μ.), μακρότερος (2,15 μ.) καὶ πλατύτερος (0,58 μ.) τῶν ἄλλων δύο, περιέχων τρεῖς νεκρούς. Ἡ ἀνατολικὴ στενὴ πλευρὰ ἐνὸς τῶν ἀκρῶν τάφων ἀπετελεῖτο ἐκ πηλίνης πλακῶς (εἰσόδου ;) φεροῦσης ἀποτυπώματα ποδὸς γαλῆς. Τὰ κτερίσματα τῶν ρωμαϊκῶν τάφων ἦσαν πτωχὰ (ἐν ἡ δύο ἀγγεῖα ἢ καὶ οὐδέν). Εὐρέθησαν ἀρκετὰ ἀκέραια ἀγγεῖα, ὅπως λεκανίδες, πρόχοι, ὑάλινοι δακρυδόχοι κτλ. (Πίν. 28 δ).

β) Ψηφιδωτὸν δάπεδον

Εἰς τὴν βορείαν τάφρον, κατὰ τὴν διασταύρωσιν μετὰ τῆς ὁδοῦ Βουκουρεστίου, ἀπεκαλύφθη ψηφιδωτὸν δάπεδον εἰς βάθος 2,20 μ. ἀπὸ τῆς ἀσφάλτου, ἀρίστης διατηρήσεως, χρονολογούμενον εἰς τὴν ρωμαϊκὴν ἐποχὴν (Πίν. 29 β). Ἀπετελεῖτο ἐκ μελανῶν καὶ ὑποκιτρίνων ψηφίδων (πλευρᾶς 0,005 - 0,01 μ.) τεταγμένων εἰς εὐθύγραμμα σχήματα. Ἐν τετράγωνον (πλευρᾶς 0,185 μ.) σχηματιζόμενον ὑπὸ τεσσάρων μικρῶν τριγῶνων ἐναλλάξ μελανῶν καὶ ὑποκιτρίνων, περικλείεται ἐντὸς μεγαλύτερου τετραγώνου (πλευρᾶς 0,57 μ.), σχηματιζομένου ὑπὸ τεσσάρων τραπεζίων ἐναλλάξ μελανῶν καὶ ὑποκιτρίνων ψηφίδων. Ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως εὐρέθησαν καὶ τεμάχια κονιάματος τοίχου, ἐρυθρὰ με ὑπολευκούς φυτικὰς παραστάσεις, ἐρυθρὰ με γραμμὰς μελανὰς, ἢ ὑπομέλανα με «νερά» ἀπομιμούμενα ὀρθομαρμάρωσιν. Τὸ ἐντὸς τῆς τάφρου τμήμα τοῦ ψηφιδωτοῦ εἶχε μήκος περὶ τὰ 6,50 μ., ἡ συνολικὴ του ὁμῶς ἔκτασις παραμένει ἀγνωστος. Δοκιμαστικὴ τάφρος ἀνοιγείσα εἰς τὸ πεζοδρόμιον ἔδειξεν ὅτι τὸ ψηφιδωτὸν συνεχίζεται πρὸς τὰ ἐκεῖ.

γ) Ὑπόκαυστον

Διαγωνίως πρὸς τὸ ψηφιδωτὸν, ἐντὸς τῆς νοτίας τάφρου, εἰς βάθος 3,20 μ. καὶ ἔναντι τοῦ κτηματογράφου « Ἀθηναία » εὐρέθησαν λείψανα ὑποκαύστου. Πήλινοι δίσκοι, πάχους 0,04 μ. καὶ διαμέτρου 0,25 μ., τεταγμένοι κιονηδόν, ἐσχημάτιζον

κιονίσκου. Ευρέθησαν 7, τεταγμένοι εις σειράς και απέχοντες ἀλλήλων 0,40 - 0,50 μ. Τὸ μεταξύ των ἔδαφος ἦτο ἐστρωμένον διὰ λίθων και ἔβριθε ἀνθράκων.

δ) *Δεξαμενή*

Εἰς τὴν νοτίαν τάφρον, εἰς βάθος 3 μ. και ἔναντι τοῦ ζαχαροπλαστείου «Ζόναρς» ἀπεκαλύφθησαν λείψανα δεξαμενῆς, φεροῦσης ἐπιστρωσιν ὑδραυλικῶν κονιάματος ἐπὶ πυθμένους ἐκ μικρῶν λίθων ἐκτισμένων δι' ἀσβέστου. Ἡ δεξαμενὴ ἐξετείνετο καθ' ὅλον τὸ πλάτος τῆς τάφρου και εἰς μῆκος 2,10 μ. Εἰς τὴν ἄκραν ἐσώζοντο εἰς ὕψος 0,30 μ. λείψανα τοίχου ἐκτισμένου ὡς ὁ πυθμὴν και βαίνοντος ἐκ Β πρὸς Ν. Τὸ κονίαμα ἠκολούθει τὴν ἐσωτερικὴν ὄψιν τοῦ τοίχου συνεχίζόμενον πρὸς τὰ ἄνω δι' ἐλαφρᾶς καμπυλώσεως ἢ και ἀμβλείας γωνίας.

ε) *Ἵδραγωγοί*

1) Ἐντὸς τῆς νοτίας τάφρου, ἔναντι τοῦ καταστήματος Πετρίδη, εὑρέθη μέγας ὑδραγωγὸς βαίων ἐκ Β πρὸς Ν (·). Ἀπετελεῖτο ἐκ πηλίνων ἡμιτυμπάνων τομῆς ἡμιελλειψοειδοῦς (ἔσωτ. ὕψους 0,30 μ. και ἔσωτ. πλάτους 0,45 μ., πάχους δὲ 0,35 μ.), τὰ ὅποια ἔβαινον ἐπὶ τοιχαρίου ἐκ πλίνθων, ὕψους 0,30 μ. και πάχους 0,08 μ., ἐπεστρωμένου ἐσωτερικῶς δι' ὑδραυλικῶν κονιάματος και φέροντος ἄνω πατούραν ἐφ' ἧς ἐστηρίζοντο τὰ ἡμιτύμπανα. Τὸ τοιχάριον εἶχε κτισθῆ ἐπὶ παρομοίων ἡμιτυμπάνων ἀνεστραμμένων. 2) Ν.Α. τοῦ ὑποκαύστου, ἔναντι τοῦ καταστήματος Καλοκαιρινοῦ, εὑρέθη δεύτερος ἀγωγὸς πῆλινος βαίων ἐκ Β πρὸς Ν, τομῆς ἀνεστραμμένου Π (ἔσωτ. ὕψους 0,125 μ. πλάτος 0,153 και πάχος 0,025 μ.), καλυπτόμενος ὑπὸ πηλίνης πλακῶς μήκους 0,29 μ. και πάχους 0,04 μ. 3) Εἰς τὴν βορείαν τάφρον, ἔναντι τῆς οἰκοδομῆς τῆς ἐπὶ τῆς λεωφόρου Πανεπιστημίου 6, ἐφάνη τρίτος ὑδραγωγὸς με κατεύθυνσιν ἐκ Δ πρὸς Α, τομῆς τετραγώνου, σχεδὸν ὁμοῖος πρὸς τὸν ὑπ' ἀριθ. 2 (ἔσωτ. ὕψους 0,11 μ., ἔσωτ. πλάτος 0,125 μ., πάχος 0,02 μ. Μῆκος πλακῶς 0,29 μ. και πάχος 0,035 μ.).

ζ) ** Ἄλλα εὐρήματα*

Εἰς τὴν βορείαν τάφρον, μεταξύ τῶν ὁδῶν Βουκουρεστίου και Βασιλίσσης Σοφίας, εὑρέθησαν πλὴν τῶν ἄλλων και τὰ ἐξῆς :

Ἄριθ. 2 - κεφαλὴ ἀνδρὸς γενειοφόρου ἐκ μαρμάρου, ὕψους 0,25 μ. Ἐλλείπει τὸ δεξιὸν ἦμισυ. Ἔχει μακρὰν κόμην πίπτουσαν εἰς ἐλαφροτάτους κυματισμοὺς και σχηματίζουσαν μικρὰν κυκλικὴν ἐκβάθυσιν πρὸς ἐναπόθεσιν στεφάνου (·). Ὑπὸ

τὸν ὄμον διακρίνονται ἴχνη τὸρμου. Προφανῶς εἶναι μικρὰ Ἑρμαϊκὴ στήλη. Ἀρίστη ἐργασία τοῦ τέλους τοῦ βου π.Χ. αἰ. (Πίν. 29 α).

Ἄριθ. 172. Ἀκροκέραμος με ἀνάγλυφον μορφὴν φέρουσαν μακρὸν πώγωνα και ἀνθεμοειδῆ κόμην.

Ἄριθ. 241. Ἐπιτύμβιος κιονίσκος ἐξ ὑμηττίου λίθου, ὕψους 0,57 μ. και διαμέτρου 0,20 μ. Φέρει ἐπιγραφὴν: Φιλωτέρα / Θεογένου / Μηλησία. Ὑψος γραμμάτων 0,024 μ.

Ἄριθ. 242. Ὁμοίως ἐπιτύμβιος ἐνεπίγραφος κιονίσκος. Σωζόμενον ὕψος 0,28 μ. Ὑψος γραμμάτων 0,022 μ: Θράσωρος / Χολαργεύς.

Οἱ ἀνωτέρω σημειωθέντες τάφοι, καθὼς και οἱ κατὰ καιροῦς, ἀπὸ τοῦ ἔτους 1935 και ἐξῆς, εἰς τὴν ἰδίαν περιοχὴν ὑφ' ἡμῶν ἀνασκαφέντες, ὅπως π.χ. ἡ συστάς τάφων ὑστερορρωμαϊκῶν χρόνων, ἢ ὑπὸ τὸ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Κοραῆ ἀριθ. 4 κτήριον, δύο-τρῆς τάφοι ὑπὸ τὸ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου (Πανεπιστημίου) ἀριθ. 22 κτήριον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας, ἀρκετοὶ ἄλλοι ὑπὸ τὸ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ὀμήρου ἀριθ. 4 και 6 κτήριον και ἀλλαχοῦ, ἀποτελοῦν συνέχειαν τοῦ ἐκτεταμένου νεκροταφείου τοῦ ὑπὸ τὸ κτήριον τοῦ Μετοχικοῦ Ταμείου Στρατοῦ πρὸ ἐτῶν ὑπὸ τῶν Ν. Κυπαρίσση και Σ. Καρούζου ἀνασκαφέντος (βλ. Ν. Κυπαρίσση, Αἱ ἀνασκαφαὶ τῶν Βασιλικῶν Σταυλῶν, Α.Δ. ΙΧ (1924-1925) Παράρτημα σ. 68-72' S. Karousou, BCH LXXI - LXXII (1947-1948) σ. 385-391). Τοῦ ἰδίου νεκροταφείου συνέχειαν ἀποτελοῦν και οἱ ὑπὸ τοῦ Σεραφεῖμ Χαριτωνίδη ὑπὸ τὴν ἐπὶ τῶν ὁδῶν Καραγεώργη τῆς Σερβίας ἀριθ. 4 και Σταδίου ἀριθ. 3 οἰκοδομὴν τῆς οἰκογενείας Καλλιγᾶ ἀνασκαφέντες τάφοι (βλ. Σ. Ι. Χαριτωνίδη: Ἀνασκαφὴ κλασσικῶν τάφων παρὰ τὴν Πλατεῖαν Συντάγματος, Α.Ε. 1958 σ. 1-145), καθὼς και οἱ ὑφ' ἡμῶν εἰς τὴν ἰδίαν ἀκριβῶς περιοχὴν ἐρευνηθέντες τάφοι.

Ι. ΘΡΕΨΙΑΔΗΣ

*

ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΕΙΣ ΤΟ ΟΙΚΟΠΕΔΟΝ ΤΗΣ ΟΔΟΥ ΑΡΙΣΤΕΙΔΟΥ 6

(Οἰκοδομὴ Ὁθωνος Κ. Λέφα - Τετανέ)

Ὅρια : Τὸ οἰκόπεδον συνορεύει Δυτικῶς με τὴν ὁδὸν Ἀριστείδου και τὴν πολυκατοικίαν Μπίτσου, Νοτίως με τὴν Τράπεζαν Χίου, Βορείως με τὴν πολυκατοικίαν Ν. Δημητριάδου και Ἀνατολικῶς με τὴν ἰδιοκτησίαν Μπένση και τὸ Ταμεῖον Συντάξεων Προσωπικοῦ Τραπεζῆς Ἑλλάδος.

α) *Ευρήματα*

Κατά την έσκαφὴν πρὸς στερέωσιν τῶν πεδίων τῆς ὑπὸ ἀνέγερσιν πολυκατοικίας καὶ ἐν συνεχείᾳ, κατὰ τὴν ἀπὸ 28-2-59 συστηματικὴν ἀρχαιολογικὴν ἀνασκαφὴν, ἀπεκαλύφθησαν τὰ θεμέλια καὶ τὰ δάπεδα μεγάλης οἰκίας κλασσικῆς ἐποχῆς. Βορειότερον εὐρέθη μέγας ὕδραγωγὸς καὶ ἄλλος μικρότερος.

β) *Μέτρησις βάθους*

Τὸ ὑψηλότερον διατηρούμενον σημεῖον τοῦ δυτικοῦ τοίχου τῆς οἰκίας εὐρίσκεται κατὰ 0,20 μ. χαμηλότερον τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ Ἀριστείδου. Ἐκ τοῦ σημείου τούτου ὑπολογίζεται τὸ βάθος, εἰς τὸ ὅποιον κείνται τὰ διάφορα ἀρχαῖα λείψανα.

γ) *Ὑδραγωγὸς*

Οὗτος ἄρχει ἀπὸ τῆς ὀπῆς ἀγωγοῦ ὑπαρχούσης εἰς τὸ τεῖχος τῆς πόλεως τοῦ Δ' π.Χ. αἰ. ἡ ἐσωτερικὴ ὄψις τοῦ ὀποῦ ἀποτελεῖ καὶ τὸ ΒΑ ὄριον τοῦ οἰκοπέδου. Ὁ ὕδραγωγὸς ἔχει κατεῦθυσιν ἐκ ΒΑ πρὸς ΝΑ. Εἶναι κατασκευασμένος ἐξ ὀπτοπλίνθων σχήματος πετάλου τεθειμένων κατὰ τὴν διάστασιν τοῦ πλάτους τῶν. Οἱ ἄρμοι τῶν πεταλοσχημῶν ὀπτοπλίνθων ἢ κεράμων καλύπτονται πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς στεγανότητός τῶν δι' ἄλλων τεμαχίων ὀπτοπλίνθων ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἄρμου τῶν, κατὰ τὸ ἄκρον, οἱ κέραμοι φέρουν ἀρχιτεκτονικὰ γράμματα. Οἱ αὐτοὶ συνδυασμοὶ γραμμάτων (ΧΡ, ΟΛ, ΟΥ) ὑπάρχουν εἰς τὸν ἄνω καὶ κάτω κέραμον τοῦ αὐτοῦ τυμπάνου (ζεύγους), ὥστε κατὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ ἀγωγοῦ νὰ ἐπιτυγχάνεται τελεία συναρμογὴ τῶν τυμπάνων διὰ τῆς συνάψεως τοῦ ἄνω κέραμου μετὰ τοῦ ἀντιστοίχου τοῦ κάτω. Οἱ ἄρμοι οἱ φέροντες τὰ γράμματα ἐβλεπον πρὸς ΒΑ.

Αἱ ἐσωτερικαὶ διαστάσεις τοῦ ἀγωγοῦ εἶναι : ὕψος 0,86μ. πλάτος 0,40μ., πάχος 0,40μ. Πλησίον τοῦ ἀγωγοῦ καὶ ὑπ' αὐτὸν εὐρέθησαν ἐρυθρόμορφα ὄστρακα. Ἐξ αὐτῶν καὶ ἐκ τοῦ σχήματος τῶν γραμμάτων ἢ κατασκευῆ τοῦ ἀγωγοῦ χρονολογεῖται εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ Δ' αἰ. Ὁ ἀγωγὸς ἦτο πλήρης χώματος καὶ ἄμμου. Ἐντὸς αὐτῆς τῆς ἐπιχώσεως εὐρέθησαν ὑστερορρωμαϊκὸς λύχνος καὶ ὑάλινον φιαλίδιον ἀκαθορίστων μᾶλλον χρόνων, ἀντικείμενα δίδοντα τὸν χρόνον τῆς ἀχρηστεύσεως τοῦ ἀγωγοῦ. Ὁ ἀγωγὸς κεῖται 0,20 μ. βαθύτερον τοῦ δυτικοῦ τοίχου (Πίν. 30 β).

δ) *Μικρὸς Ὑδραγωγὸς*

Ἐπὶ τοῦ βορείου ὀρίου τοῦ οἰκοπέδου καὶ εἰς τὸ αὐτὸ πρὸς τὸν μέγαν ὕδραγωγὸν ὕψος, ἦτοι 0,20μ.

βαθύτερον τοῦ δυτικοῦ τοίχου, ὑπάρχει ἄλλος μικρότερος, ἀποτελούμενος ἀπὸ σωλῆνα πήλινον, τομῆς ὀρθογωνικῆς. Ἄνω καλύπτεται ὑπὸ λιθίνης πλακῶς, ὅσον τοῦλάχιστον φαίνεται, διότι ὁ ἀγωγὸς προχωρεῖ ὑπὸ τὴν μεσοτοιχίαν τῆς ἰδιοκτητοῦ πολυκατοικίας Ν. Δημητριάδου. Αἱ ἐσωτερικαὶ διαστάσεις τούτου εἶναι : 0,15 X 0,20 μ. κατὰ τὰ χεῖλη τοῦ καὶ 0,17μ. κατὰ τὴν βάσιν. Πάχος κατὰ τὰ χεῖλη 0,02μ. καὶ κατὰ τὴν βάσιν 0,025. Ἡ πλάξ ἔχει ὕψος 0,03 καὶ μήκος 0,30 μ.

ε) *Οἰκία*

Τῆς μεγάλης αὐτῆς οἰκίας (Σχεδ. Τραυλοῦ, σ. 31 καὶ Πίν. 30 α, γ καὶ 31 α) μόνον τὸ δυτικὸν τμήμα κεῖται ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου, ἐνῶ τὸ ἀνατολικὸν καὶ μέρος ἴσως τοῦ νοτίου εὐρίσκεται ὑπὸ τὰς πρὸς ἀνατολὰς καὶ νότον κειμένας γειτονικὰς πολυκατοικίας. Τὸ ἀποκαλυφθὲν αὐτῆς τμήμα ἀποτελεῖτο ἐξ ἐνὸς βορείου δωματίου μετὰ δαπέδου ψηφιδωτοῦ ἐκ πολυχρῶμων χαλίκων, ἐνὸς κεντρικοῦ δωματίου ἢ πιθανώτερον αὐλῆς περιστύλου μετὰ δαπέδου ἐκ κονιάματος μετ' ἐνθῆτων μικρῶν τεμαχίων μαρμάρου, ἐντὸς τῆς ὁποίας εὐρέθησαν κίων καὶ φρέαρ, καὶ τέλος ἐξ ἐνός, τοῦ νοτιώτατα ἀποκαλυφθέντος, τμήματος διαμερίσματος, ὅπου περὶ φρέατος εὐρέθησαν μικρὰ τμήματα θεμελίων τοίχων, τρεῖς ὕδραργοὶ καὶ μικρὸν τμήμα ψηφιδωτοῦ δαπέδου. Τὸ δυτικὸν ὄριον ὄλων τῶν τμημάτων τῆς οἰκίας ἦτο μέγας πολυγωνικὸς τοίχος.

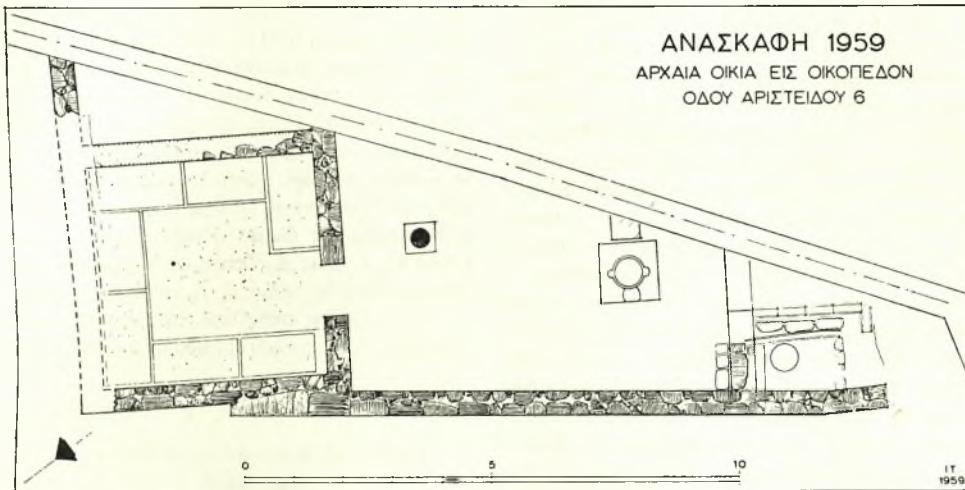
ς) *Τοῖχος*

Ὁ καλύτερον τῶν ἄλλων σωζόμενος δυτικὸς τοίχος τῆς οἰκίας διατηρεῖται εἰς συνολικὸν ὕψος περίπου 1,90 μ. Τὰ θεμέλια του, μέσου ὕψους 0,50 μ., ἐξ ἀργῶν λίθων, πατοῦν ἐπὶ τοῦ μαλακοῦ ἡμιβράχου (κιμιλιάς) καὶ ἐξέχουν ὀλίγον (0,04μ.) τοῦ ἐπ' αὐτῶν ἐρειδομένου τοίχου δίκην εὐθυντηρίας. Ἡ ἄνω ὄψις ἐπιφανεία τῶν εἶναι ἀρκετὰ ἀνώμαλος ἴσως διότι τὰ θεμέλια καὶ ὠρισμένα κατώτατα τμήματα τοῦ τοίχου θὰ ἐκαλύπτοντο ὑπὸ τοῦ χώματος τῆς ἐκείθεν, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, διερχομένης ὁδοῦ (Πίν. 30 α, 31 α-β).

Ὁ τοῖχος εἶναι ἐκτισμένος δι' ἀβεστολίθων καὶ ἡ ἀνωτάτη σωζομένη σειρὰ (ὕψους 0,48 μ.) ἀποτελεῖται ἀπὸ λίθους μεγάλων διαστάσεων. Ὑπ' αὐτὴν ὁ τοῖχος εἶναι πολυγωνικὸς ἢ μάλλον μίμησις πολυγωνικοῦ, διάφορα δὲ κενά, σχηματιζόμενα μετὰξὺ τῶν μεγαλύτερων λίθων, πληροῦνται ὑπὸ μικροτέρων στενῶν καὶ ἐπιμήκων, τεθέντων εἰς ὀριζοντίας στρώσεις στενωμῶν πρὸς τὰ κάτω. Τὸ κτίσιμον ἐγινε μὲ ἐξαιρετικὴν ἐπιμέλειαν. Ὁ τοῖχος ἀπέχει 25 μ. τῆς ὁδοῦ Ἀριστείδου. Ἡ νοτιὰ ἄκρα του ἔχει ὑποστῆ μετα-

σκευήν, προφανώς εἰς μεταγενεστέραν ἐποχὴν (Πίν. 31 β). Τὸ στρώμα δυτικῶς τοῦ τοίχου, κατὰ τὴν γενομένην τομὴν, πλάτους 1 μ., βάθους περίπου 1,80 μ. καὶ μήκους ἴσου πρὸς τὸ μήκος τοῦ τοίχου, ἀπέδωσεν ὄστρακα μελανόμορφα (τὸ χαρακτηριστικώτερον τῶν ὁποίων ἦτο τεμάχιον κρατήρος τῶν ἀρχῶν τοῦ βου αἰ. μετ' ἀνάστασιν γέρον-

τες τῶν ὀρθογωνίων εἶναι μικρότεροι τῶν τοῦ τετραγώνου. Δυτικώτερον τοῦ κέντρου τοῦ νοτίου τοίχου ὑπάρχει ἄνοιγμα (πλ. 1,10 μ.) φραχθὲν βραδύτερον διὰ λίθων καὶ πλίνθων. Ἐκεῖ ἦτο ἴσως ἡ θύρα. Αἱ παραστάδες ἦσαν καλῶς εἰργασμένοι καὶ εἰς τὸ κάτω τμήμα των, εἰς τὸ ὕψος τοῦ δαπέδου τοῦ κεντρικοῦ δωματίου φέρουν ἐγ-

Ἄρχαία οἰκία εἰς οἰκόπεδον τῆς ὁδοῦ Ἄριστείδου (Σχεδιογρ. I. Τραυλοῦ)

τος καὶ νεανίου ἀντωπῶν, εἰρηθὲν εἰς βάθος ἐνός μέτρου) μελαμβαφῆ, ἄβαφα καὶ ἄλλα μετ' ἐρυθρὰν γεωμετρικὴν διακόσμησιν.

η) Βόρειον Δωμάτιον

Τὸ δάπεδόν του ἀποτελεῖται ἐκ κονιάματος (πάχους 0,04 μ.) μετ' ἐνθέτων χαλίκων πολυχρῶμων. Ἐκ τῶν τοίχων τοῦ δωματίου διατηρήθησαν ὁ δυτικὸς καὶ ὁ νότιος εἰς ὕψος περίπου 0,80 μ. Εἰς τὴν ὀρθὴν γωνίαν, ὅπου οὗτοι συναντῶνται ὑπάρχει ὀπὴ ἐκροῆς τῶν ὑδάτων. Εἰς τὸ σημεῖον ἐδράσεως τῶν τοίχων τὸ κονίαμα συνεχίζεται πρὸς τὰ ἄνω, εἰς δὲ τὸν δυτικὸν τοίχον διατηρεῖται εἰς μέσον ὕψος 0,10 μ. καὶ μέγιστον 0,28 μ. Ὡς ἐκ τούτου ὑπῆρχεν ἀρχικῶς ἡ γνώμη ὅτι πρόκειται περὶ δεξαμενῆς. Εἰς ἀπόστασιν 0,5 μ. ἀπὸ τῶν τοίχων ὑπάρχει ἐπὶ τοῦ δαπέδου μία κανονικὴ χαραγὴ πλάτους 0,065 μ., ἡ ὁποία ἀκολουθεῖ τοὺς τοίχους καὶ περιβάλλει τὸ δάπεδον. Τὸ λοιπὸν δάπεδον διὰ στενοτέρων καὶ ἀβαθεστέρων χαραγῶν χωρίζεται εἰς κεντρικὸν τετράγωνον περιβαλλόμενον ὑπὸ ἐπτὰ ὀρθογωνίων, ὅπου ἐτοποθετοῦντο ἴσως αἱ κλίvai, ἐὰν τὸ βόρειον δωμάτιον ἦτο τράπεζα. Οἱ χάλι-

κοπὰς καθ' ὅλον τὸ πλάτος των, πρὸς ὑποδοχὴν τοῦ καταφλίου, τὸ ὅποιον δὲν ἀνευρέθη. Φαίνεται ὅτι ἀφηρέθη, ὅταν ἐφράσσετο ἡ θύρα καὶ ἀντικατεστάθη ὑπὸ δύο μεγάλων λίθων μετ' ἀνώμαλον τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐκτίσθησαν οἱ φράξαντες τὸ ἄνοιγμα λίθοι καὶ πλίνθοι.

θ) Κεντρικὸν Δωμάτιον

Τὸ δάπεδον τούτου ἦτο ἐκ κονιάματος μετ' ἐνθέτων τεμαχίων μαρμάρου. Εἰς ἓν σημεῖον εἶχε μεταγενεστέραν ἐπισκευὴν ἐκ πλακιδίων μαρμάρου. Εὐρέθη εἰς τὴν θέσιν του κίων ἀρράβδωτος ἐκ κογχυλιάτου λίθου μετ' ἐπίστρωμα κονιάματος πάχους 0,08 μ., τεθραυσμένος ἄνω. Διατηρούμενον ὕψος 1,57 μ. Κάτω διάμετρος 0,34 μ., καὶ ἄνω 0,32 μ. Τὸ κονίαμα φέρει ἴχνη πυρκαϊᾶς. Ὁ κίων εἰς τὸ ἄνω μέρος του ἔχει δύο ἐγκοπὰς, ἡ μεγαλύτερα τῶν ὁποίων ἔχει μήκος 0,23 μ., καὶ πλάτος 0,10 μ. ἡ μικροτέρα 0,09 μ. καὶ 0,05 μ. κοινὸν δὲ βάθος καὶ αἱ δύο 0,08 μ. Ὁ κίων πατεῖ ἐπὶ βάσεως παρίνης τετραγώνου μετ' ἐπιπεδωμένης τῆς γωνίας, καὶ μετ' ἐπίκεντρον τὸν ἄνω ἐγκαθίσταται τὸ κίονος, βάθους 0,06 μ. Ἡ

βάσεις εκρύπτετο υπό τὸ δάπεδον (Πίν. 31 α). Δὲν εὐρέθησαν ἄλλαι βάσεις κίωνων, διὰ τὰ ἐξακριβωθῆ ἂν ἐπρόκειτο περὶ αὐτῆς περιστύλου.

Νοτιώτερον τοῦ κίονος τὸ ἐλλείπον δάπεδον ἀντικαθίσταται εἰς ἓν σημεῖον ὑπὸ ἀνωμάλως πῶς ἐστρωμένων πλίνθων. Ἐπ' αὐτῶν ἀνευρέθη ἐνεπίγραφος στήλη. Εἰς τὸ νότιον τμήμα τοῦ δωματίου ἀπεκαλύφθη φρέαρ ἐκτισμένον δι' ἀργῶν λίθων βάθους 8 μ. περίπου. Τὸ προστομαίον του εἶναι παρὶν πλάξ ὀρθογώνιος (1,20 X 1,15 μ.) συνολικοῦ ὕψους 0,20 μ., τῆς ὁποίας ἡ ἄνω ἐπιφάνεια εὐρίσκεται εἰς ὕψος 0,095 μ. ἀπὸ τοῦ δαπέδου. Τὸ στόμιον ἔχει διάμετρον 0,57 μ. Πέριξ αὐτοῦ ὑπάρχουν διάφοροι ἐγκοπαί, εἰς μίαν τῶν ὁποίων εὐρέθη μολύβδινον ἔλασμα. Ἡ ἐρυθρὰ βαφή ἢ πλαισιώνουσα τὰ ἄκρα τοῦ δαπέδου παρὰ τοὺς τοίχους (πλ. περίπου 0,19 μ.) ὑπάρχει καὶ ἐπὶ τοῦ δαπέδου πέριξ τοῦ προστομαίου.

Εἰς ὑστερωτέραν ἐποχὴν τὸ δωμάτιον ἐχωρίσθη δι' ἀμελῶς ἐκτισμένου ἐκ λίθων καὶ πλίνθων τοίχου, διήκοντος ἀπὸ Α πρὸς Δ, εἰς ἓν μεγαλύτερον βόρειον καὶ ἓν μικρότερον νότιον δωμάτιον. Ὁ διαχωριστικὸς αὐτὸς τοίχος κατὰ τὸ σημεῖον ἐπαφῆς του μετὰ τοῦ δυτικοῦ ἀπέιχε 3,80 μ. τοῦ βορείου τοίχου. Τὸ κεντρικὸν δωμάτιον εἶχε ἐπιχωσθῆ διὰ χώματος βριθοντος ὑστερορωμαϊκῶν ὀστράκων. Εὐρέθησαν λύχνοι τοῦ Δ μ.Χ. αἰ., εἰς διάφορα σημεῖα τέφρα μετ' ὀστῶν, τὸ ἥμισυ πηλίνης κεφαλῆς κριοῦ (0,03 x 0,05 μ.) καὶ παρὰ τὸν νότιον τοίχον ἀτρακτοειδῆς ληκῦθιον.

ι) Ἐπιγραφή

Μαρμαρινὴ ἐνεπίγραφος στήλη (ὕψους 0,75 πλάτους 0,49 καὶ πάχους 0,11 μ.). Ἡ ὀπισθία ἄς καὶ ἡ ἄνω αὐτῆς ἐπιφάνεια εἶναι ἀκατέργαστοι. Ὑπὸ τὴν ἄνω δεξιάν γωνίαν εἶχε στερεωθῆ σιδηροῦς ἥλος, ἡ διαστολὴ τοῦ ὁποίου προεκάλεσε τὴν ἀπόσπασιν τεμαχίου τοῦ μαρμάρου (Ἄριθ. καταλόγου Ἐφορείας 734).

Ἐμπροσθία πλευρά. Ἐν Ε ὕψους 0,1 μ., ὑπὸ τοῦτο ἀπεξεσμένα γράμματα εἰς 3-4 στίχους. Τὸ ὕψος τῶν γραμμάτων 0,06-0,08 μ.

Εἰς τὸ κέντρον: CCC

CTI.]POC ἦτοι Σταῦρος

Ἄριστερὰ πλευρά :

ΑΡ]ΠΩΚΡΑΤΗ[C
ΚΑΡΟΣ
ΣΠΟΡΟΣ
ΣΠΟ
C Ω

ια) Περιοχὴ νοτίου φρέατος

Τὸ ἐντὸς τοῦ νοτιωτάτου διαμερίσματος τῆς οἰκίας ἀποκαλυφθὲν φρέαρ ἀνήκει εἰς τὸν Δ' π.Χ. αἰ. καὶ τοὺς μετ' αὐτὸν χρόνους. Εἶναι ἐκτισμένον διὰ πηλίνων δακτυλίων, ἀποτελουμένων ἐκ τριῶν μερῶν, ὕψους περίπου 0,60 μ. Ἡ διάμετρος τοῦ φρέατος εἶναι 0,66 μ. καὶ τοῦ προστομαίου αὐτοῦ, τὸ ὅποιον εἶναι τεθραυσμένον εἰς διάφορα σημεῖα, 0,60 μ. Πέριξ τοῦ φρέατος ἐσώθησαν χαμηλά τμήματα θεμελίων τοίχων. Ἴσως ἀνήκον εἰς μικρὸν δωμάτιον, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα λουτρόν. Παρὰ τὸ φρέαρ, πρὸς Β. αὐτοῦ, ἐσώθη μικρὸν τμήμα ψηφιδωτοῦ δαπέδου ἐκ πολυχρῶμων χαλίκων. Ἀνατολικῶς τοῦ φρέατος εὐρέθησαν δύο ἀγωγοί με κλίσιν ἀπὸ Β. πρὸς Ν. ἐκβάλλοντες εἰς ἄλλον μεγαλύτερον, ὁ ὁποῖος βαίνει ἐξ Α. πρὸς Δ., ἔπειτα ἐκ Β. πρὸς Ν. (1 μ.) καὶ ἔν συνεχείᾳ πάλιν ἐξ Α. πρὸς Δ., διερχόμενος διὰ μεγάλης ὀπῆς ὑπὸ τὴν κακοκτισμένην συνέχειαν τοῦ μεγάλου δυτικοῦ τοίχου τῆς οἰκίας.

ιβ) Διαστάσεις τῶν τριῶν ἀγωγῶν:

Πλάτος τοῦ δυτικοῦ ἀγωγοῦ	0,14 μ.
» » ἀνατολικῶς »	0,15 μ.
» » νοτίου »	0,21 μ.
Βάθος » ἀνατολικῶς »	0,18 μ.
» » νοτίου »	0,21 μ.
» » δυτικοῦ »	0,14 μ.

Οὐδεμία σχέσις τῶν ἀγωγῶν μετὰ τοῦ φρέατος διεπιστώθη. Ἡ κεραμεικὴ εἶναι ὁμοία πρὸς τὴν τοῦ κεντρικοῦ δωματίου. Εὐρέθη μέγας κέραμος στρωτήρ, κορινθιακοῦ τύπου.

Γενικαὶ παρατηρήσεις

Ἡ ἐν μέρει μόνον δυστυχῶς ἀποκαλυφθεῖσα αὐτὴ οἰκία τῆς κλασσικῆς περιόδου εἶναι τυπικὸν δείγμα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῶν χρόνων ἐκείνων, ἡ χρῆσις ὁμοῦ αὐτῆς φθάνει μέχρι καὶ τῶν τελευταίων ρωμαϊκῶν χρόνων, ἀφοῦ, ἐννοεῖται, κατὰ τὴν μακρὰν αὐτῆς ζωὴν ὑπέστη διαφοροὺς μεταβολάς. Ἡ δὲ θέσις τῆς εἰς τὸ τμήμα τοῦτο τῆς πόλεως τὸ εὐρισκόμενον τόσον πλησίον τοῦ περιβόλου τῆς, ὅπως καὶ τῆς ἄλλης, τῆς πρὸ ἐτῶν ἀνασκαφείσης (Α.Α.Α., 1957 σ. 281-282, I. Τραυλοῦ, ἔ. ἀ. σ. 116 σημ. 1), δεικνύει ὅχι μόνον τὴν πρὸς τὸ σημεῖον τοῦτο ἔκτασιν τῆς πόλεως, ἀλλὰ καὶ τὴν πυκνὴν κατοίκησιν αὐτῆς, ἀφοῦ τόσον ὠραῖαι καὶ ἀρχιτεκτονικῶς ἐνδιαφέρουσαι οἰκίαι ἐκτίζοντο πλησιέστατα πρὸς τὰ τεῖχη.

I. ΘΡΕΨΙΑΔΗΣ

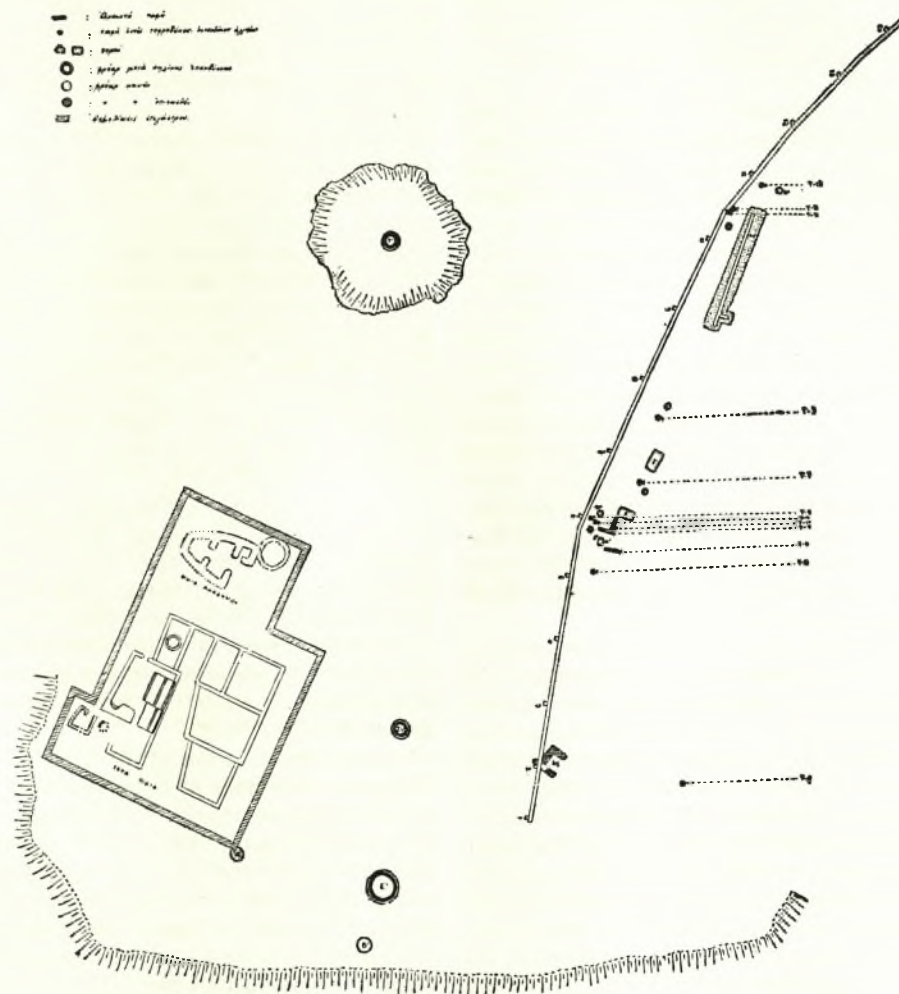
ΣΥΝΤΟΜΟΣ ΕΚΘΕΣΙΣ ΤΩΝ ΚΑΤΑ ΤΗΝ
ΑΝΑΣΚΑΦΗΝ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΕΙΑΣ
ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΩΝ ΕΡΓΑΣΙΩΝ

Μετά μακρὸν διάλειμμα, διαρκέσαν ἀπὸ τοῦ 1939, ὅποτε διεκόπησαν αἱ ὑπὸ τοῦ Π. Ἀριστό-

κτημα καὶ εἰς τινὰς ξένας ἰδιοκτησίας γεινιαζούσας πρὸς αὐτὸ καὶ εὐγενῶς παραχωρηθείσας εἰς ἡμᾶς πρὸς ἐξερεύνησιν.

Τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀπὸ τοῦ 1955 μέχρι τῆς σήμερον διεξαχθεισῶν ἐρευνῶν εἶναι ἐν βραχυτάτοις τὰ ἑξῆς:

ΑΝΑΣΤΑΦΗ ΑΚΑΔΗΜΕΙΑΣ

Σχεδιογράφημα ἀνασκαφῆς Ἀκαδημείας Πλάτωνος

φρονος διεξαχθεῖσαι ἀνασκαφαὶ διὰ τὴν ἀνακάλυψιν τῆς ἀρχαίας Ἀκαδημείας, μέχρι τοῦ 1955, ἐπανελήφθησαν αἱ ἐργασίαι εἰς τὴν ἐν λόγῳ περιοχὴν μὲ σκοπὸν τὴν ἐξερεύνησιν ἀγροκτήματος τῆς περιοχῆς κληροδοτηθέντος ὑπὸ τοῦ Π. Ἀριστόφρονος εἰς τὴν Ἀκαδημίαν Ἀθηνῶν καὶ ἐκείθεν περιελθόντος εἰς τὸ Δημόσιον.

Αἱ ἐρευναι ἐνετοπίσθησαν εἰς τὸ ἐν λόγῳ ἀγρό-

τῆ γεινιάζουσα πρὸς τὸ ἀγρόκτημα τοῦ Δημοσίου «χωματερή» Π. Μπουτζέγια ἐρευνηθεῖσα κατὰ τὸ 1955 διὰ δοκιμαστικῶν τάφρων ἀπεδείχθη χῶρος χρησιμοποιοηθεὶς κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἀπὸ τῆς προϊστορικῆς ἐποχῆς μέχρι καὶ τῆς Ἑλληνιστικῆς, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐκ τῶν τάφρων συλλεγέντων νεολιθικῶν, πρωτοελλαδικῶν καὶ μεσοελλαδικῶν ὀστράκων, ἀφ' ἑτέρου

δὲ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐκ τῶν τεσσάρων φρεάτων, ἅτινα ἀνεσκάφησαν εἰς τὸν ἴδιον χῶρον, συλλεγέντων μελανομόρφων, ξυρομορφῶν καὶ μελαμβοφῶν ἑλληνιστικῶν ὀστράκων καθὼς καὶ ἄλλων χαρακτηριστικῶν μικροαντικειμένων. Περὶ τούτων ἐκτενέστερον καθὼς καὶ περὶ τοῦ φρέατος Δ τῆς «χωματερῆς», τοῦ πρώτου μετὰ πηλίνης ἐπεन्दύσεως ἀποκαλυφθέντος φρέατος τῆς περιοχῆς βλ. Π.Α.Ε. 1955. Αὕτη ἦτο ἡ πρώτη πληροφορία περὶ τῆς χρήσεως τοῦ χῶρου κατὰ τὴν ἀρχαιότητα.

Τὸ κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος ἀνασκαφὴν καὶ μέχρι τοῦδε ἔτι ἀνασκαπτόμενον ἀγρότητα τοῦ Δημοσίου ἀπέδωκεν ἔτι ἀξιολογώτερα κινήτῃ καὶ μὴ ἐδρήματα πληροφοροῦντα ἡμᾶς διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ χῶρου (βλ. Σχεδ. καὶ Πίν. 32).

Ἡ ἔρευνα τοῦ ἀγροκλήματος ἤρχεισε μὲ κατεῦθυσιν ἀπὸ Δ. πρὸς Α. καὶ ἀρχικῶς ἠρευνήθη διὰ τεσσάρων τάφρων τὸ δυτικὸν τμήμα τούτου. Τὰ ἐκ τῶν τάφρων τούτων συλλεγέντα ἦσαν λεπίδες ὀψιανῶν καὶ προϊστορικὰ θραύσματα χειροποιήτων χονδροειδῶν ἀγγείων μὲ ἀποτετριμμένην ἐπιφάνειαν, ἐκ πηλοῦ ἀκαθάρτου, τεφροῦ συνήθως.

Περὶ τὸ μέσον τοῦ εἰρημένου ἀγροκλήματος καὶ εἰς βάθος 6-6,50 μ. ἀπὸ τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας διεπιστώθη ἡ ὑπαρξίς φυσικοῦ γηλόφου χρησιμοποιοῦντος κατὰ τὴν γεωμετρικὴν ἐποχὴν διὰ ταφάς, ὧν ἀρκεταί, κατὰ τὸ πλεῖστον παιδικαί, ἠρευνήθησαν κατὰ τὴν δυτικὴν κλιτὸν τοῦ γηλόφου.

Εἰς τὸ Β.Δ. ἄκρον τοῦ γηλόφου καὶ ὑπὸ τὰς ὡς ἄνω ταφάς ἀπεκαλύφθησαν λείψανα πρωτοελλαδικῆς οἰκίας. Αὕτη, διαστάσεων 4,50 × 8,50 μ., κατεῦθύνεται ἐξ Α. πρὸς Δ. καὶ ἀποτελεῖται ἐκ προδόμου, θαλάμου καὶ ἐνὸς παρὰ τὴν εἰσοδὸν κειμένου βοηθητικοῦ χῶρου, ἔχει θεμελίωσιν ἐκ ποταμίων λιθαρίων, καὶ ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ λειψάνων πλίνθου κατὰ τὴν Ν.Δ. γωνίαν, ἐσυνεχίζετο διὰ πλινθοδομῆς εἰς τὰ ὑψηλότερα μέρη. Ὡς πρὸς τὸ σχῆμα ἀνήκει εἰς τὰ ἡμιελλειοειδῆ προϊστορικὰ οἰκήματα, εἶναι δὲ ἐκ τῶν καλύτερον σωζομένων παραδειγμάτων, μὲ ἐλάχιστα ἑλλησιπῆ τὴν θεμελίωσιν κατὰ τὴν Β.Δ. γωνίαν, ὅπου αὕτη εἶχε καταστραφῆ ὑπὸ μεταγενεστέρου αὐτῆς λακκοειδοῦς ὀρύγματος. Τὸ ἐν λόγῳ ὄρυγμα καθὼς καὶ ὁ ἐξῶθεν τῆς οἰκίας εὑρεθεὶς βόθρος ἀπορριμμάτων ἠρευνήθησαν ἐπίσης ἀποδώσαντα ἀγγεῖα καὶ ὀστράκα ἀξιόλογα καὶ κατατοπιστικά ἀπὸ χρονολογικῆς ἀπόψεως (βλ. Π.Α.Ε. 1956). Τὸ ἔτος 1958 μᾶς ἐπεφύλαξεν τὴν ἀποκάλυψιν ἐνὸς ὄλως ἰδιαίτερος ἀξιολόγου κτίσματος, τῆς ἐξ ὀμοπλίνθων κατεσκευασμένης Ἰερᾶς οἰκίας γεωμετρικῶν χρόνων, κειμένης πλησιέστατα καὶ

νοτίως τῆς Πρωτοελλαδικῆς, ἀξιολόγου τόσον ἀπὸ ἀρχιτεκτονικῆς ἀπόψεως, διὰ τὸ σχῆδιον, τὴν δομικὴν κατασκευὴν καὶ τὴν ἀρίστην διατήρησιν αὐτῆς, παρὰ τὸ εὐτελεὲς τοῦ ὑλικοῦ, ὅσον καὶ ἀπὸ λατρευτικῆς ἀπόψεως, ὡς χῶρος συνεχοῦς καὶ ἐντατικῆς λατρείας τῆς πρωϊμωτάτης ἑλληνικῆς περιόδου. Ἡ Ἰερὰ οἰκία ἀποτελεῖται ἐξ ἑπτὰ (7) δωματίων κειμένων ἐκατέρωθεν ἐπιμήκους διαδρόμου, ἔχει διαστάσεις 15,30 X 14,60 μ., κατεῦθυσιν ἐκ Ν. πρὸς Β., ἦτο δὲ κατὰμεστος θυσιῶν ἐντὸς καὶ κατὰ τὸν περίξ χῶρον (βλ. Ἔργον Α.Ε. 1958).

Ἡ τόσον ἐκτεταμένη λατρεία καὶ ἡ ἄμεσος γειννίασις αὐτῆς πρὸς τὴν Πρωτοελλαδικὴν οἰκίαν ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὸν ἀνασκάπτοντα νὰ συσχετίσῃ τὰ δύο οἰκία καὶ νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν ἄποψιν ὅτι ἡ μὲν Πρωτοελλαδικὴ οἰκία, τυχαίως ἴσως ἀνακαλυφθεῖσα ὑπὸ τῶν κατοίκων τῆς περιοχῆς κατὰ τοὺς γεωμετρικοὺς χρόνους, ἔθεωρήθη ὑπ' αὐτῶν ὡς ἡ οἰκία τοῦ πρώτου οἰκιστοῦ καὶ ἠρώως τῆς περιοχῆς Ἀκαδήμου, ἡ δὲ Ἰερὰ οἰκία κατεσκευάσθη ὑπ' αὐτῶν πλησίον αὐτῆς, ἵνα ἐπισημοποιηθῇ ἡ εἰς αὐτὸν ἀποδιδόμενη ἐπιτοπία δημοσίου λατρείας, περὶ ἧς ὁμιλεῖ ὁ Πλούταρχος εἰς τὸν Βίον τοῦ Θησεύως.

Δυστυχῶς τὸ ὡς ἄνω κτίσμα ἦτο τὸ περισσότερον πληγὴν κατὰ νεροποντὴν τοῦ παρελθόντος χειμῶνος, ἀλλὰ ὁ καθαρισμὸς, ὅστις ἐπεχειρήθη διαρκοῦντος τοῦ μηνὸς Μαΐου 1962, ἀπέδειξε ὅτι αἱ ζημίαι δὲν ἦσαν τόσον τρομεραί, ὅσον ἐφάνησαν πρὸς στιγμὴν, ἐπὶ πλέον δὲ ἔδωκεν ἀφορμὴν καὶ εἰς νέας παρατηρήσεις, περὶ ὧν μετὰ τὴν ὀλοκλήρωσιν τῆς ἐρέυνης θὰ ὑπάρξῃ εἰδικὴ δημοσίευσις.

Ἀκολουθοῦσα ἡ ἔρευνα τὴν ἐκ Δ. πρὸς Α. κατεῦθυσιν συνήνητησεν κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος 1958 τὸ τρίτον ἀξιόλογον κτίσμα τοῦ ἀγροκλήματος: ἐν ἀρκετὰ ἐκτεταμένον τμήμα τοῦ Ἰπάρχου τειχίου. Τὸ τειχίον, πολυγωνικῆς δομῆς ἀρχικῶς καὶ μὲ πολλὰς προχειροὺς μεταγενεστέρας ἐπισκευὰς ἐκ ποταμίων λιθαρίων, προχειροῦ ὑλικοῦ τῆς περιοχῆς, εὐρέθη εἰς βάθος 2 μ., ἀπὸ τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας, εἶναι πάχους 0,60 μ., σφῆζεται εἰς ὕψος 0,50 μ. μόνον, φέρει ἐξωτερικῶς ἀντηρίδας ἀνὰ 6 1)2 μ. περίπου, τέλος δὲ βαίνει καμπτόμενον συνεχῶς πρὸς Β-Β.Α. (Ἔργον Α.Ε. 1958).

Τὸ σύνθηδες φαινόμενον τῶν παρὰ τὰ τεῖχη ταφῶν συναντᾶται καὶ ἐνταῦθα τόσον ἐσωτερικῶς ὅσον καὶ ἐξωτερικῶς τοῦ τειχίου. Πλήρως ἠρευνήθη μέχρι στιγμῆς ἡ ἐσωτερικῶς τοῦ τειχίου λωρίς, ὅπου κατὰ τὰ ἔτη 1959, 1960, 1961 ἠρευνήθησαν 12 τὸν ἀριθμὸν ταφαὶ ὧν αἱ τρεῖς ἀνοικταί, αἱ δὲ λοιπαὶ ἐντὸς τεφροδόχων ἀγγείων, εἶναι δὲ γεω-

μετρικῶν καὶ ἀρχαϊκῶν χρόνων, ὅπερ ἀποδεικνύει τὴν καὶ πρὸ τῆς κατασκευῆς τοῦ τειχίου χρησιμοποίησιν τοῦ χώρου διὰ ταφάς. Ἐκ τῶν ἐκ τῆς διαλύσεως τῶν ταφῶν συλλεγέντων ταφικῶν καὶ κτερισματικῶν ἀγγείων ἀρκετὰ παρουσιάζουν ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον καὶ ἀπὸ ἀπόψεως διακοσμῆσεως.

Πλὴν τῶν ταφῶν εἰς τὴν ἰδίαν λωρίδα συνηντήθησαν ἐπίσης καὶ πυραὶ θυσίων καὶ καύσεως νεκρῶν ἐπίσης δὲ τὰ λείψανα δύο κτισμάτων, ἐνός γεωμετρικοῦ (V), κατὰ τὸ Ν. ἄκρον τοῦ τειχίου, οὗ τοῖχος διέρχεται ὑπὸ τὸ τείχιον, ἐτέρου δὲ (I) βορειότερον μεταξύ 9ης καὶ 11ης ἀντηρίδος παρὰ τὸ Β ἄκρον τοῦ ὁποῦ ἀπεκαλύφθη τὸ ἀξιολογότερον ἴσως κινήτων εἶρημα τῆς περιοχῆς: πλάκες σχιστολιθικαὶ ἐνεπίγραφοι μὲ ὅπην πρὸς ἀνάρτησιν καὶ ἰδιομορφίαν γραφῆς ἄξια ἰδιαίτερας μελέτης (βλ. Ἔργον Α.Ε. 1958).

Τέλος, ἄξια λόγου εὑρήματα τῆς ἀνασκαφῆς περιοχῆς τοῦ ἀγροκλήματος εἶναι τὰ ἀποκαλυφθέντα φρέατα.

Ἐντὸς τοῦ χώρου τοῦ ἀγροκλήματος συνηντήθησαν 6 φρέατα, ὧν τὰ δύο — Γ' καὶ ΣΤ' — μετὰ πληλίνης ἐπενδύσεως ἀρίστης διατηρήσεως. Τοῦ — Γ' — ἡ πληλίνη ἐπένδυσις σφάζεται εἰς βάθος 10 δακτυλίων, τοῦ δὲ — ΣΤ' — ἀνασκαπτομένου ἀκόμη ἔχουν ἀποκαλυφθῆ 11 δακτύλιοι μέχρι στιγμαῆς.

Εἰς τοὺς ἐκτὸς τοῦ ἀγροκλήματος χώρους πλὴν τῶν ἤδη ἀναφερθέντων τῆς «χωματερῆς» Μπουτζέγια, ἀνεσκάφησαν φρέατα καὶ εἰς ἕτερον βορείως αὐτῆς κείμενον ἀγρόκτημα 3 τὸν ἀριθμόν, ὧν τὰ δύο κοινά, τὸ δὲ τρίτον εἶναι τὸ ἀξιολογότερον ἐξ ὅλων τῶν μετὰ πληλίνης ἐπενδύσεως φρεάτων λόγῳ τοῦ μεγέθους τῆς διαμέτρου του (2.30 μ.). Τοῦτο διελύθη καὶ ἀπεκατεστάθη ἐντὸς τοῦ χώρου τοῦ Δημοσίου πρὸς ἀποφυγὴν ἀπαλλοτριώσεων, κεῖται δὲ νῦν μεταξύ τοῦ τειχίου καὶ τῶν λειψάνων τῶν δύο οἰκίδων (Φρέαρ Ε).

Ἡ ὑπαρξὶς τῶν φρεάτων εἰς ἀποστάσεις σχετικῶς μικρὰς μεταξύ των καὶ ἡ ἀρίστη κατασκευὴ τῶν τεσσάρων ἐξ αὐτῶν, μετὰ πληλίνης ἐπενδύσεως, ἐπιτρέπει νὰ ὑποστηριχθῆ ἡ ἄποψις ὅτι θὰ πρέπει νὰ εὐρισκώμεθα εἰς τὸν χώρον τοῦ συνοικισμοῦ τῆς Ἀκαδημίας, ὅπου δεόν νὰ ἀναζητηθῆ καὶ ἡ Πλατωνικὴ Σχολή.

Ἦδη παρέμεινεν ἀνεξερεύνητος ἡ πρὸς Β.Α. ἐξοχὴ τοῦ ἀγροκλήματος, ἡ ἑξωτερικῶς τοῦ τειχίου λωρὶς καὶ λωρὶς παρὰ τὴν εἴσοδον τοῦ ἀγροκλήματος, ἀφεθείσα ἀσκαφῆ ὡς πρόσβασις εἰς τὸν ἄκρον.

ΦΟΙΒΟΣ ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΣ

ΕΡΕΥΝΑΙ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΑΤΤΙΚΗΣ

Εἰσαγωγικά: Κατὰ τὸ 1960 τὴν Β' Ἀρχαιολογικὴν Περιφέρειαν διηύθυνεν ὁ Ἐφορος Ἀρχαιοτήτων Ἰ. Δ. Κοντῆς μέχρι τοῦ Ὀκτωβρίου ὅτε ἀνέλαβε τὴν Διεύθυνσιν Ἀρχαιοτήτων τοῦ Ὑπουργείου Προεδρίας τῆς Κυβερνήσεως.

Ὡς Ἐπιμεληταὶ Ἀρχαιοτήτων ὑπηρετήσαν εἰς τὴν Περιφέρειαν ὁ Εὐθύμιος Μαστροκόστας μέχρι τοῦ θέρους, Βασίλειος Πετράκος καὶ Ἀγγελικὴ Ἀνδρειωμένου εἰς τὴν Χαλκίδα.

Ὡς ἔκτακτοι ἀρχαιολογικοὶ ὑπάλληλοι εἰργάσθησαν ὁ πτυχιούχος τοῦ Ἱστορικοῦ καὶ Ἀρχαιολογικοῦ Τμήματος τοῦ Πανεπιστημίου Παναγ. Παρθένης καὶ ἡ φοιτήτρια τοῦ αὐτοῦ τμήματος Μαρία Γεωργουλοπούλου.

Ὡσαύτως ἠσκήθησαν παρὰ τῆ Περιφέρειᾶ οἱ νεοδιορισθέντες ἐπιμεληταὶ Ἀρχαιοτήτων Κωνσταντῖνος Δαβάρας καὶ Χρῖστος Ντούμας.

Πρὸ τῆς ἀναγραφῆς τῶν κατὰ τὸ 1960 πεπραγμένων εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Περιφέρειᾶς, χρησιμὸν εἶναι νὰ σημειωθοῦν τὰ κάτωθι ἐκ τῶν κατὰ τὰ προηγούμενα ἔτη ἐκτελεσθέντων:

Ἄλυκὴ Γλυφάδος

Ἀνεσκάφη Μυκηναϊκῶν νεκροταφείων ὑπὸ τοῦ Ἰ. Παπαδημητρίου εἰς Ἄλυκην Γλυφάδος (ΠΑΕ 1954, 72-88· 1955, 78-99· Ἔργ. τῆς Ἀρχ. Ἐταιρ. 1957, 14-17).

Ἀμφιάρειον Ὠρωποῦ

Διὰ τοῦ Ἐφόρου τῆς Ἐπιγραφικῆς Συλλογῆς τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολ. Μουσείου Μ. Μιτσοῦ ἐγένετο μερικὸς καθαρισμὸς τοῦ ἱεροῦ (ΠΑΕ 1951, 128· 1952, 152· 1953, 119). Πολλοὶ ἀνέκδοτοι ἐπιγραφαί, εὑρήματα τοῦ Βασιλείου Λεονάρδου, ἐξεδόθησαν ὑπ' αὐτοῦ ἐν ΑΕ 1952, 167-203 καὶ 1953-54 Β', 158-161). Ἐγένοντο ἐπίσης ἐν Ἀμφιαρείῳ ἐργασίαι καθαρισμοῦ καὶ τακτοποιήσεως τοῦ ἱεροῦ ὑπὸ τοῦ τότε Ἐφόρου Ἀρχαιοτήτων Ἰ. Παπαδημητρίου. Νέον Μοσεῖον ὀικοδομήθη κατεδαφισθέντος τοῦ πρὸ τῶν βῆθρων παλαιοῦ ἠρειπωμένου (Ἔργ. τῆς Ἀρχ. Ἐταιρ. 1957, 103-106· 1958, 181-182).

Ἀ ρ α φ ῆ ν

Ἐν Ἀραφῆνι ὁ Ἐπιμελητῆς Δ. Θεοχάρης ἀνεσκάφη Πρωτοελλαδικὸν συνοικισμὸν καὶ χαλκουργικὸν ἐργαστήριον, εἰς δὲ τὴν θέσιν Ἀσκηταριὸ Πρωτοελλαδικὴν ἀκρόπολιν (ΠΑΕ 1951, 77-92· 1952, 129-151· 1953, 105-118· 1954, 104-113· 1955, 109-117).

Β ρ α υ ρ ῶ ν

Ἡ σημαντικώτερα ἀνασκαφὴ τῆς παρελθούσης δεκαετίας ἐν τῇ Ἀττικῇ ὑπῆρξεν ἡ ἀποκαλύψασα

τὸ ἱερὸν τῆς Ἀρτέμιδος ἐν Βραυρῶνι ὑπὸ τοῦ Ἰ. Παπαδημητρίου. Ἀρξάμενη ἐξ ὑπηρεσιακῶν λόγων ἐξετάθη καὶ ἀπεκάλυψε μέχρι τοῦδε τὸ κυρίως ἱερὸν. Ὁ πλοῦτος τῶν γλυπτῶν, ἀγγείων καὶ ἐπιγραφῶν ὑπερέβη ὅ,τι ἠδύνατο τις νὰ προσδοκᾷ καὶ ἐξ αἰτιοῦ ἱεροῦ ἀκόμη (ΠΑΕ 1955, 118-120· 1956, 73-87· Ἔργ. τῆς Ἀρχ. Ἐταιρ. 1957, 20-25· 1958, 30-39· 1959, 13-20).

Ἐρ έ τ ρ ι α

Τὰς ἀπὸ μακροῦ χρόνου διακοπίσας ἀνασκαφὰς ἐν τῷ ναῷ τοῦ Δαφνηφόρου Ἀπόλλωνος συνέχισεν ἡ Ἐφορος Ἀρχαιοτήτων Ἰ. Κωνσταντίνου. Αἱ ἔρευναὶ τῆς ἀπεσκοποῦν κυρίως εἰς τὴν διάσάφησιν προβλημάτων τοῦ ναοῦ. Πλησίον αὐτοῦ ἀνεσκάφη καὶ κεραμεικῶν ἐργαστήριον. Ἐκαθαρίσθη ἀσωαυτὸς ἡ ἔναντι τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος κειμένη κρήνη (ΠΑΕ 1952, 153-163· 1955, 125-131· 1956, 105-109). Καθαρισμὸν τοῦ θεάτρου καὶ μικρὰν ἀνασκαφὴν τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος ὡς καὶ περιφραξίν τοῦ δευτέρου ἐξετέλεσεν ὁ τότε Ἐφορος Ἰ. Παπαδημητρίου κατὰ τὸ ἔτος 1958.

Λ ο ύ τ σ α

Ἐπὶ τοῦ Ἐφόρου Ἰ. Παπαδημητρίου ἀπεκαλύφθη ὁ ναὸς τῆς Ταυροπόλου Ἀρτέμιδος εἰς τὴν Λούτσαν, μετὰξυ Ραφήνας καὶ Βραυρῶνος (ΠΑΕ 1956, 87-89· Ἔργ. τῆς Ἀρχ. Ἐταιρ. 1957, 20-25).

Μαραθῶν (θολωτὸς τάφος).

Ἐπ' εὐκαιρίᾳ ἀναστηλωτικῶν ἐργασιῶν εἰς τὸν ὑπὸ τοῦ Σωτηριάδου ἀνασκαφέντα θολωτὸν τάφον τοῦ Μαραθῶνος ἐγένετο πλήρης ἀνασκαφὴ τοῦ δρόμου τοῦ τάφου ὑπὸ Ἰ. Παπαδημητρίου. (Ἔργ. τῆς Ἀρχ. Ἐταιρ. 1958, 23-27).

Μαραθῶν (Σπήλαιον Πανός)

Τὸ ὑπὸ τοῦ Πausanίου (Α', 32, 7) περιγραφόμενον σπήλαιον τοῦ Πανός ἐν Μαραθῶνι ἀπεκαλύφθη καὶ ἀνεσκάφη μερικῶς ὑπὸ Ἰ. Παπαδημητρίου. Ἡ ἔρευνα ἀπέδειξεν ὅτι ἐχρησιμοποιεῖτο ἀπὸ τῶν νεολιθικῶν μέχρι καὶ τῶν ὑστέρων ρωμαϊκῶν χρόνων (Ἔργ. τῆς Ἀρχ. Ἐταιρ. 1958, 15-22).

Μ έ γ α ρ α

Εἰς τὰ Μέγαρα, ὑπαγόμενα εἰς τὴν Β' Ἀρχαιολογικὴν Περιφέρειαν μέχρι τῆς 24-5-57, ἀνεσκάφη κατὰ τὰ ἔτη 1957-1958 ὑπὸ τοῦ Ἐφόρου Ἰ. Παπαδημητρίου ἡ Κρήνη τοῦ Θεαγένους. Μικρὰ ἀνασκαφὴ εἰς αὐτὴν εἶχε γίνεῖ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ αἰῶνος (R. Delbueck καὶ K. G. Vollmoeller ἐν AM 1900, 23-33 πίν. VII, VIII).

Νέα Μάκρη

Πλησίον τοῦ πεδίου τῆς μάχης τοῦ Μαραθῶνος ἀνεσκάφη ὑπὸ τοῦ Ἐπιμελητοῦ Δ. Θεοχάρη νεολιθικὸς συνοικισμὸς (ΠΑΕ 1954, 114-122).

Μ ε ρ έ ν τ α

Ἐκτεταμένον νεκροταφεῖον γεωμετρικῶν καὶ κλασσικῶν χρόνων ἀνασκάπεται ὑπὸ τοῦ Ἰ. Παπαδημητρίου (Ἔργ. τῆς Ἀρχ. Ἐταιρ. 1960, 30-37).

Π ε ι ρ α ι ε ὺ ς

Καθαρισμὸς καὶ περίφραξις τῶν Πυλῶν καὶ τοῦ Θεάτρου τοῦ Πειραιῶς ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Ἐπιμελητοῦ Εὐθ. Μαστροκόστα κατὰ τὸ 1959 (βλ. Πίν. 33 β).

Τὸ σημαντικώτερον ὅμως ἀπόκτημα διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς ἀρχαίας τέχνης ἦτο ἡ ἀνεύρεσις τῶν χαλκῶν ἀγαλμάτων ὧν ὁ Ἀπόλλων ἐκτίθεται ἤδη εἰς τὸ Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον (Ἔργ. τῆς Ἀρχ. Ἐταιρ. 1959, 161-169).

Π ε ρ α τ ῆ

Ἐπὶ τοῦ Σ. Ἰακωβίδου ἀνασκάπεται μυκηναϊκὸν νεκροταφεῖον (ΠΑΕ 1953, 88-202· 1954, 89-103· 1955, 100-108· Ἔργ. τῆς Ἀρχ. Ἐταιρ. 1956, 21-25· 1957, 17-19· 1958, 27-30· 1959, 9-12· 1960, 16-21).

Ρ α μ ν ο ὺ ς

Ἀνασκαφὴ τάφων πλησίον τῆς θαλάσσης ἐγένετο ἐν Ραμνοῦντι ὑπὸ τοῦ Ἐπιμελητοῦ Εὐθ. Μαστροκόστα (Ἔργ. τῆς Ἀρχ. Ἐταιρ. 1958, 39-41).

Μουσεῖον Ἐλευσίνος

Εἰς τὸ Μουσεῖον Ἐλευσίνος, ὑπαγόμενον εἰς τὴν Β' Ἀρχαιολογικὴν Περιφέρειαν μέχρι τῆς 24-5-57, ἐγένετο ἡ ἐπανεκθεσις τῶν ἀρχαιοτήτων ὑπὸ τοῦ Ἰ. Παπαδημητρίου (G. Mylonas, Eleusis σελ. 187 σημ. 1 καὶ σελ. 187-205).

Μουσεῖον Ἐρετρίας

Εἰς ἀντικατάστασιν παλαιᾶς ἡρειπωμένης ἀποθήκης, ἐκτίσθη νέον Μουσεῖον ἐν Ἐρετρίᾳ κατὰ τὸ 1959, ὅπου ἐξετέθησαν γλυπτὰ καὶ σημαντικὰ ἐπιτύμβιοι στήλαι καὶ ἐπιγραφαί.

Μουσεῖον Πειραιῶς

Ἐν ἐκ τῶν πρώτων Μουσείων τὰ ὁποῖα ἀνεσυγκροτήθησαν μετὰ τὸν πόλεμον ὑπῆρξε τὸ τοῦ Πειραιῶς. Ἡ ἐπανεκθεσις αὐτοῦ ἐγένετο ὑπὸ τῶν Κοτζιά, Σταυροπούλλου, Κοντοπούλου καὶ Περραντινοῦ.

Μουσεῖον Χαλκίδος

Ἐπὶ τῆς Ἐφόρου Ἀρχαιοτήτων Ἰωάννας Κωνσταντίνου ἐγένετο ἡ νέα τακτοποίησις τοῦ Μουσείου Χαλκίδος καὶ ἐξετέθησαν τὰ σημαντικώτερα αὐτοῦ γλυπτὰ (ΑΕ 1953-54 Β').

ΕΡΓΑΣΙΑΙ ΓΕΝΟΜΕΝΑΙ ΚΑΤΑ ΤΟ 1960

(Σχεδ. 1)

Α'

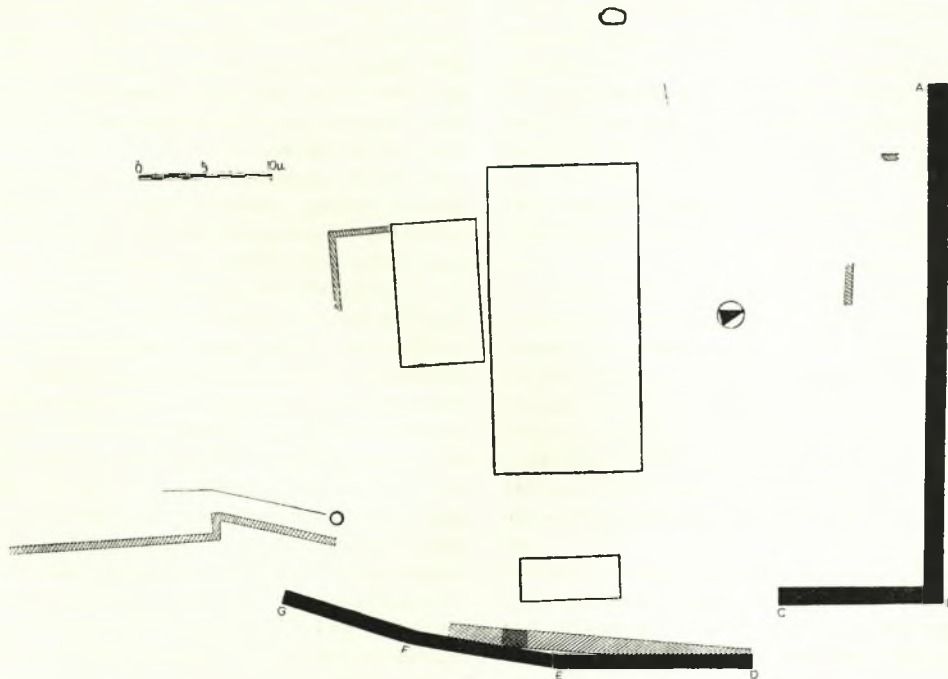
Εἰς τὸν Ραμνοῦντα κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἡ Ἐφορεία Ἀρχαιοτήτων, ἐποφεληθεῖσα τῆς

έπιτευχθείσης έπαυξήσεως τών αρχαιολογικών πόρων και τής εύχεροϋς διαθέσεώς των υπό τής Κεντρικής Ύπηρεσίας προκειμένου περί τακτοποιήσεως και προστασίας τών μνημείων, προέβη εις τήν κτηματογράφησιν τοϋ όλου χώρου πρὸς ρύθμισιν τών έκκρεμουσῶν σχετικῶν κτηματολογικῶν ὑποθέσεων. Ἐπίσης προέβη εις τήν περιφραξιν τοϋ χώρου διά δικτυωτοῦ συρματοπλέ-

τῶν λειψάνων, περιορισθεῖσα κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο εις τὸ ἱερόν.

Πρὸς τοῦτο, ὑπὸ τήν κατεύθυνσιν τής Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων, εἰργάσθησαν ὁ Ἐπιμελητὴς Ἀρχαιοτήτων Βασίλειος Πετράκος μετὰ τοῦ γλύπτου Στυλιανοῦ Τριάντη.

Ἐν σχέσει πρὸς τὸ ἱερόν ὑπενθυμίζεται ὅτι μετὰ τήν πρώτην του μελέτην ὑπὸ τῶν Dilettanti (Di-

Σχεδιογράφημα Ἱεροῦ Ραμνοῦντος

γματος ἡ ὁποία κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο συνετελέσθη κατὰ τὰ 4/5. Πρὸς πλήρη έξασφάλισιν τοῦ ἱεροῦ και τής ἀκροπόλεως ἐντὸς τής περιφράξεως περιελήφθη έκτασις πρὸς Α τοῦ ἱεροῦ 1000 μ., πρὸς Δ 1000 μ. πρὸς Ν. 400 μ. Πρὸς Β ὄριον εἶναι ἡ θάλασσα.

Κατόπιν τοῦ διορισμοῦ φύλακος τοῦ χώρου καθιρέθη τὸ παλαιὸν ἡρειπωμένον φυλακεῖον τὸ ὁποῖον εὑρίσκετο ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ (βλ. Wrede, Attika εἰκ. 14) και κατεσκευάσθη νέον πλησίον αὐτοῦ. Πρὸς τὸ φυλακεῖον συνεδυσάσθη και μικρὸν κατάλυμα διά τούς ἐπιστημονικοὺς ὑπαλλήλους τής Ἐπηρεσίας.

Πλήν τῶν ἀνωτέρω εργασιῶν, αἱ ὁποῖαι ἀναφέρονται κυρίως εις τήν προστασίαν τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου, ἤρχισεν ἡ ἐν γένει τακτοποιήσις

lettanti Society, The Unedited Antiquities of Attica, London, 1817 σ. 41-52) και τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ Βαλερίου Στάη, αἱ ὁποῖαι περιορίσθησαν κυρίως παρά τούς δύο ναοὺς (ΠΑΕ 1890 27-30· ΠΑΕ 1904 12· ΑΕ 1891, σ. 45), ὁ καθηγητὴς Α. Ὁρλάνδος κατήρτισε τὸ πρῶτον συνολικὸν σχέδιόν του μετὰ συναφοῦς ὑπομνηματισμοῦ, αὐτὰ δὲ ἀποτελοῦν μέχρι τοῦδε τὸ κύριον βοήθημα διά τήν κατανόησιν τῶν κτισμάτων και τής ἀλληλουχίας τῶν (ΒCH 1924, 305-320 πίν. VIII-X). Τήν σχετικὴν γενικὴν βιβλιογραφίαν βλ. ἐν Dinsmoor, Hesperia 1961, 179.

Κατὰ τὰς γενομένας ἐργασίας ἐπεχειρήθη ἡ ἀπαλλαγὴ τοῦ χώρου ἀπὸ τῶν σωρῶν τῶν χωμάτων τῶν παλαιῶν ἀνασκαφῶν, οἵτινες ἀπὸ ἀνατολῶν κυρίως ἀλλὰ και ἀπὸ δυσμῶν ἐσχημάτιζον

δγκους οί όποιοι είχον λάβει τήν μορφήν έδαφικών έξάρσεων. Ούτοι δυσμενείς διά τόν περιβάλλοντα τό ιερόν χώρον παρημποδίζον και τήν θείαν άπό τών ναών (3-4). 'Η έργασία αύτη άπεδείχθη χρήσιμος και άπό τής άπόψεως τής περισυλλογής άρχιτεκτονικών μελών, γλυπτών και λοιπών εύρημάτων τά όποία είχον άπορριφθί μετά τών χωμάτων. Τοιαύτα εύρήματα άνευρέθησαν και κατά τόν καθαρισμόν τής ύστεροελληνικής πιθανάτα δεξαμενής, όπισθεν του μεγάλου ναού, ώς και κατά τόν καθαρισμόν νεωτέρου φρέατος (πρβλ. 'Ορλάνδον BCH 1924, 310). Παράλληλως περισυνελέγησαν γλυπτά προερχόμενα εκ τών έπιτυμβίων μνημείων διά τών όποίων έπλασιοϋντο αι άπό Β. και Ν. άγουςαι εις τό ιερόν όδοι (Β. Στάης ΠΑΕ 1892 29). Αί έργασίαι του παρόντος έτους άπέδωκαν εύρήματα ύπερβαίοντα εις άριθμόν και σημασίαν τούς συνήθεις καρπούς πολυετών άνασκαφών.

Συγχρόνως περισυνελέγησαν άρχιτεκτονικά μέλη έγκατεσπαρμένα έντός τής περιοχής του ιεροϋ και παρ' αύτό τά όποια συγκολληθέντα συνεκρότησαν κατά τό μάλλον και ήττον πλήρη μέλη.

Διά νά κατανοηθί πλήρως ή σημασία τής τελευταίας ταύτης έργασίας, σημειοϋται ότι μετά τό πέρας τών έργασιών του 1960 οί σπόνδυλοι του μεγάλου ναού άπό δώδεκα ηδξήθησαν εις τριάκοντα έννέα πλήρεις και είκοσιν όκτώ έλλιπείς.

Τά έν λόγω άρχιτεκτονικά μέλη παραμένουν παρ ά τόν ναόν επί τή προόψει άνευρέσεως και άλλων κατά τήν εκτέλεσιν άπαραιτήτων έρευνών έντός τής επιχώσεως.

'Ολος ιδιαιτέραν σημασίαν έχει ή εκ τών χωμάτων περισυλλογή νέων τεμαχίων άνηκόντων εις τόν γλυπτόν διάκοσμον τής βάσεως του άγάλματος τής Νεμέσεως του 'Αγορακρίτου, τό όποιον περιγραφόμενον ύπό του Πausανίου (Α, 33,3) άποδίδεται εις τόν Φειδίαν (πρβλ. τελευταίως Schefold, Agorakritos als Erbe des Pheidias, έν Robert Boehringer, Eine Freundesgabe, 543-572). Ταύτα είναι : άρίστης διατηρήσεως κεφαλή Διοσκούρου, τρείς κορμοί άνδρικοί έφθαρμένοι, άριστερόν πρόσθιον ίππου, πολλά τεμάχια εκ του σώματος ίππου, τό κάτω ήμισυ κεφαλής άνδρικής, πτυχαί φορεμάτων, μέλη σωμάτων ώς πόδες, χείρες κτλ. (Πίν. 33 α).

Σπουδαίον εύρημα ύπήρξεν έπιγραφή άναφερομένη εις γεγονότα του Χρεμωνιδείου πολέμου. Είς αύτήν μνημονεύονται διάφορα κτήρια εύρισκόμενα εις τήν περιοχήν του φρουρίου του Ραμνοϋντος (πρβλ. ΑΕ 1953-54 Γ', 332 σημ. 1).

Κατά τήν διάρκειαν τής εκτελέσεως τών έργα-

σιών έγένοντο ώρισμένοι παρατηρήσεις έν σχεσει προς τήν μορφήν του ιεροϋ αι όποιαί είναι χρήσιμον νά σημειωθουν ένταϋθα (Σχεδ. 1).

'Εν πρώτοις θά έπρεπε νά ύπογραμμισθί ή αύξηθείσα ήδη σημασία του επιπέδου του προς νότον του μικροϋ ναοϋ κατά μήκος του παροδίου άναλήμματος χώρου, ό όποίος άσφαλώς περιελαμβάνετο εις τό ιερόν.

Είς τόν χώρον τούτον θά έπρεπε ίσως νά αναζητηθουν τά λείψανα άλλων οίκοδομημάτων, τών όποιων ή ύπαρξις μαρτυρείται εκ τών γενομένων τυχαίων εύρημάτων, ώς είναι επί παραδείγματι, τά τεμάχια πωρίνου οίκοδομήματος ή πηλίνων άκροκεράμων χρονολογούμενων περι τό τέλος του Ε' αιώνου.

'Η συσχέτισις τών τεμαχίων αυτών προς τήν μάλλον άπιθάνως ύποτεθεισαν ώς στωϊκόν οίκοδομημα πρόχειρον κατασκευήν (BCH 1924, 310) παρ ά τό βόρειον άνάλημμα οδδόλως φαίνεται πιθανή. 'Αφ' έτέρου θά έπρεπε μάλλον νά άποκλεισθί ή ύπόθεσις ότι τά πώρινα τεμάχια προέρχονται εκ οίκοδομήματος άρχικώς εις τήν θέσιν τήν καταληφθεισαν ύπό του μεγάλου ναοϋ, διότι ώς άνευρέθησαν έρριμμένα έντός τών χωμάτων τών προερχομένων εκ τών επιχώσεων του ιεροϋ, φαίνεται ότι προήρχοντο εκ οίκοδομήματος διατηρουμένου έν χρήσει μέχρι πέρατος τής λειτουργίας του ιεροϋ. Λίαν ένδιαφέρον είναι έπίσης νά παρατηρήσωμεν, ότι κατά τό πρόσθιον μέρος του ιεροϋ ή διαδοχή τών παλαιότερων άναλημμάτων δεν είναι οία εμφανίζεται εις τό σχέδιον του καθηγητου 'Α. 'Ορλάνδου (BCH 1924, 207 πίν. VIII) εις τό όποιον σημειοϋνται δύο χαρακτηρισθέντες ως διαδοχικοί άναλημματικοί τοίχου. Συγκεκριμένως παρατηρείται ότι εις τήν γραμμήν του έσωτέρου τοίχου διασφύζεται σαφές τμήμα, άρχαϊκού πιθανώς άναλήμματος, συγκείμενον εκ μεγάλων λίθων. 'Η ύφισταμένη συνέχισις του άρχαϊκοϋ τοίχου διά μικρών άκανόνιστου σχήματος λίθων προέρχεται πιθανώς εκ άνανεώσεως τούτου εις μεταγενεστέραν εποχήν. 'Ο προς δυσμάς τοίχος, ύπό τά στοιχία K-L-C- έν τφ σχεδίφ του καθηγητου 'Ορλάνδου, είναι τόσον προχειρώς κατεσκευασμένος ώστε κρίνεται όλως άπιθάνον ότι παρενετίθετο μεταξύ τών δύο άρίστης ποιότητος παροδίων άναλημμάτων. 'Εάν δεν κατεσκευάσθη προχειρώς ύπό τινος τών άνασκαφέων προς συγκράτησιν τών χωμάτων, έχρησίμειυσεν πιθανώς προς τόν σκοπόν τούτον ήδη κατά τήν άρχαιότητα, και ίσως κατά τήν διάρκειαν τής κατασκευής του μεγάλου τοίχου.

'Αλλωστε, εις τό μεταξύ τών σημείων C και D διάστημα, θά ύπήρχεν άσφαλώς πρόσβασις προς τό άνδηρον του ιεροϋ διά τούς εκ Ραμνοϋντος

άνερχομένους. Σχετικῶς σημειοῦται, ὅτι ἡ παράδοξος ἄλλωστε πορεία τοῦ τοίχου DEFG ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν εὐθύγραμμον τῶν λοιπῶν ἀναλημμάτων δύναται νὰ ἐρμηνευθῆ ἀφ' ἐνὸς ἐκ τῆς ἀνάγκης καθορισμοῦ συγκεκριμένου πλάτους τῆς βορείας καὶ τῆς νοτίας εἰσόδου ἐξασφαλίζοντος τὴν προσπέλασιν τῶν ἐπισκεπτῶν καθ' ὀρισμένον τρόπον, ἀγομένων εἰς προκαθορισμένην γραμμὴν πορείας εἰς τὸ ἱερόν, ἀφ' ἐτέρου δὲ ἀπομακρύνσεως τοῦ ἀναλήματος ἐκ τοῦ βωμοῦ. Ὡς γνωστόν, ἀνάλογον σκοπὸν καθορισμοῦ τῆς ὀπτικῆς γωνίας τῆς πρώτης ἐκ τοῦ σύνεγγυς ἐνατενίσεως ἐξυπηρετοῦν τὰ ἴδια πρότυπα ἀπὸ τῆς ὑστέρως ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς.

Ἡ ἀποψις ὅτι ἀπὸ τῆς πλευρᾶς ταύτης, τὸ ἱερόν δὲν ἦτο προσιτόν, ἀλλὰ ὅτι ὑπῆρχεν μίαν μόνον εἰσοδος κατὰ τὴν ΝΑ γωνίαν προῆλθε κυρίως ἐκ τοῦ ἀνακριβοῦς χαρακτηρισμοῦ τῶν ἀπλῶν ἀναλημάτων τὰ ὅποια ἐχρησίμευον διὰ τὴν συγκράτησιν τῶν χωμάτων (5) καὶ διὰ τὸν κανονικὸν σχηματισμὸν τοῦ παρὰ τὰ κτίσματα χώρου, ὡς περιβόλου προϋποθέτοντος μίαν ἢ καὶ περισσοτέρας εἰσόδους. Τὸ ἱερόν ὅμως τῆς Νεμέσεως, ὡς ἀνήκον εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν μακρῶν οἰκισμῶν ἱερῶν, δὲν εἶχεν ἀνάγκην περιφράξεως καὶ ἦτο προσιτόν ἀπὸ παντὸς δυνατοῦ σημείου. Εἰδικώτερον μάλιστα ἢ ἀπὸ Β πρόσβασις παρῆγε διὰ τὸν προσεγγίζοντα τοῦς ναοῦς, ἀποψιν τοῦ κυρίως ναοῦ πλεονεκτοῦσαν τῆς ἀντιστοιχοῦ ἀπὸ Ν. προσπελάσεως ἐφ' ὅσον θὰ ἐνεφανίζετο μόνος ὁ μεγάλος ναὸς καὶ μάλιστα εἰς θαυμασίαν διαγώνιον ὄψιν ἄνευ συγχύσεως τῆς εἰκόνας ἐκ τῆς παρουσίας τοῦ μικροῦ ναοῦ. Τὸ πλεονέκτημα τοῦτο δὲν φαίνεται πολὺ πιθανόν ὅτι οἱ διαμορφώσαντες τὸ ἱερόν κατὰ τὸν Ε' αἰῶνα δὲν θὰ τὸ ἐλάμβανον ὑπ' ὄψιν τῶν καί, ἀντὶ τῆς φυσικῆς προσβάσεως ἢ ὅποια ἐδίδετο μεταξὺ τῶν ἀναλημάτων Β-С καὶ D-G ἐν τῷ σχεδίῳ τοῦ καθηγητοῦ Ὁρλάνδου ἤτοι τὴν εἰσοδὸν C-D, θὰ περιωρίζοντο εἰς τὴν μειονεκτοῦσαν καὶ ἀπὸ πρακτικῆς ἀπόψεως, διὰ τοῦς ἐκ τοῦ οἰκισμοῦ τοῦ Ραμνοῦντος ἀνερχομένους, νοτίαν εἰσοδὸν.

Β' Ἀνάβυσσος

Καλλιέργεια διὰ μηχανικοῦ ἀρότρου εἰς τὸ κτῆμα τῶν ἀδελφῶν Ἀπίκου ὀλίγον ἐνδότερον τῆς παραλίας τῆς Παλαιᾶς Φωκίας, κατὰ τὴν Ἀνάβυσσον ἀπεκάλυψε σαρκοφάγον συγκεκριμένην ἐκ μαρμαρίνων πλακῶν. Τὸ γεγονός ἐγένετο ἀντιληπτὸν ὑπὸ τῶν ἀστυνομικῶν ἀρχῶν αἱ ὅποια καὶ διέσωσαν τὰ εὐρήματα ἀποκείμενα σήμερον εἰς τὸ Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον. Ταῦτα ἦσαν ἕξ λευκαὶ λήκυθοι, αἱ ὑπ' ἀρ. 19353-19358 τοῦ καταλόγου τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου, καὶ τέσσα-

ρες μελανόγραφοι, αἱ ὑπ' ἀρ. 19359-19362 — ἐκτεθειμένα ἤδη εἰς τὴν ἐκθεσιν τῶν ἀγγείων. Ἡ ὑπ' ἀριθμ. 13353 ἀνήκει εἰς τὸν ζωγράφον τοῦ Ἀχιλλέως (Πίν. 36 α, β).

Ἄξιον σημειώσεως εἶναι ὅτι παλαιότερον εἶχον εὑρεθῆ εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἄλλαι σαρκοφάγοι μὲ λευκὰς ληκύθους αἱ ὅποια ἐκτίθενται ὡσαύτως εἰς τὸ Ἐθνικὸν Μουσεῖον.

Ἡ διατήρησις τῶν εἶναι θαυμασία. Μόνον ἡ 19353 ἐξήχθη τεθραυσμένη καὶ ἐλλιπῆς ἐκ τῆς πτώσεως τοῦ καλύμματος τῆς σαρκοφάγου. Μικρὰ ἀνασκαφὴ εἰς τὸν πέριξ χώρον ἀπέδωκε τὰ ἐλλείποντα τεμάχια τοῦ ἀγγείου χωρὶς νὰ ἀποκαλυφθῆ ἄλλος τάφος (βλ. AJA (1961) 300 πίν. 98 εἰκ. 3).

Γ' Βάρκιζα

Ἡ πτώσις τῆς θόλου θαλαμοειδοῦς τάφου ἐν Βαρκίτζῃ, ἐν τῇ θέσει «Καμίνη», ἐγένετο ἡ αἰτία μικρᾶς ἀνασκαφῆς ἐν τῷ κτήματι τοῦ Παν. Σωτ. Δῆμα κατ' Ὀκτώβριον. Κατ' αὐτὴν ἀπεκαλύφθησαν ὀκτὼ τάφοι ἂν δύο θαλαμοειδεῖς, οἱ 1 καὶ 6, οἱ δὲ λοιποὶ λακκοειδεῖς ἂν ὁ 7 ἐντὸς τοῦ δρόμου τοῦ τάφου 1, ὁ δὲ 8 ἐντὸς τοῦ θαλάμου τοῦ αὐτοῦ τάφου.

Πλὴν τῶν τάφων 1, 6, 7 καὶ 8, οἱ ὅποιοι ἀνεσκάφησαν κανονικῶς, οἱ λοιποὶ ἦσαν σχεδὸν κατεστραμμένοι ὑπὸ τοῦ μηχανικοῦ ἀρότρου καὶ μόνον γενικὴ ἰδέα περὶ αὐτῶν ἦτο δυνατόν νὰ σχηματισθῆ.

Ὁ σπουδαιότερος ἐξ αὐτῶν εἶναι ὁ τάφος 1 ὁ καὶ πλουσιώτερος. Ἦτο πλήρης ὀστῶν ἐξ ἀνακομιδῆς καὶ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους συστάδες ἀγγείων ἐν συνόλῳ 54. Ὁ τάφος 2 περιεῖχε 2 ἀγγεῖα, ὁ 3 πέντε ἀγγεῖα, ὁ 4 δύο ἀγγεῖα, ὁ 5 ἕνδεκα καὶ δύο εἰδῶλια, ἐν τύπου Φ καὶ ἐν τύπου Ψ. Ὁ τάφος 6 ἕξ ἀγγεῖα, ὁ 7 τέσσαρα ἀγγεῖα, ὁ 8 τρία ἀγγεῖα καὶ ἕν εἰδῶλιον τύπου Φ.

Τὰ σχήματα τῶν ἀγγείων εἶναι τὰ συνήθη τῆς ΥΕ III β-с ἐποχῆς· κύλικες, ψευδόστομοι ἀμφορεῖς, πρόχοι, ἀλαβάστρα, σκύφοι (Πίν. 35 α, β) περιγραφέντα ὑπὸ Stubbings ἐν BSA 1947, 1-75.

Ἐκτὸς τῶν ἀγγείων, ἐντὸς τοῦ τάφου 1 εὑρέθησαν ἕν χαλκοῦν ἐγχειρίδιον, μάχαιρα καὶ ξυρὸς. Ἐπίσης ψηφίδες περιδεραιῶν, ὄστεινη καρφίς καὶ σφονδύλια ἐκ στεατίτου.

Καὶ εἰς τοὺς τάφους 3, 5, 6, 7 καὶ 8 εὑρέθησαν ἐπίσης ψηφίδες περιδεραιῶν, σφόνδυλοι καὶ καρφίδες ὄστειναι.

Εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ χώρου εὑρέσεως τῶν τάφων πρὸς Ν. κεῖται ἕκτασις ἀνήκουσα εἰς τὴν Ὑψηροσίαν Ἀρχαιοτήτων καὶ Ἀναστηλώσεως, ἐξαιρεθεῖσα τῆς διανομῆς εἰς ἀκτήμονας κατὰ τὸ 1959. Ἐκεῖ εἶχον ἀνασκάψει παλαιότερον οἶ-

Ἐφοροι Ἀρχαιοτήτων Ν. Κοτζιάς, Ἰ. Παπαδημητρίου καὶ Δ. Θεοχάρης. Περί τῶν ἀνασκαφῶν αὐτῶν βλ. JHS (1954) 148· BCH (1954) 110· ἐσχάτως ἐν *Antiquity* 1960, 266-269.

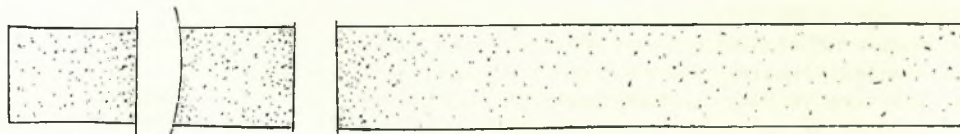
Ἡ ἀνωτέρω μικρά ἀνασκαφή, γενομένη ἐκ τοῦ φόβου διαρπαγῆς τῶν τάφων ὑπὸ τῶν ἀρχαιοκαπήλων, δὲν ἐξήντησε τὸ θέμα. Ἀπαιτεῖται συστηματικὴ ἀνασκαφή τοῦ ἐκτεταμένου νεκροταφείου διότι βαθμηδὸν ἡ Βάρκιζα ἐπεκτείνεται οἰκοδομικῶς πρὸς τὴν περιοχὴν αὐτήν.

Ι. ΚΟΝΤΗΣ - Β. ΠΕΤΡΑΚΟΣ

*

ΚΡΗΝΗ ΕΝ Τῷ ἹΕΡῶ ΤΟΥ ΑΠΟΛΛΩΝΟΣ ΕΝ ΖΩΣΤΗΡΙ

Κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν τῶν θεμελιῶν τοῦ πρὸς Δυσμᾶς τοῖχου τῆς πρᾶσιᾶς παρὰ τὸ θυρωρεῖον

Σχεδ. Κρήνη Ἱεροῦ Ἀπόλλωνος ἐν Ζωστήρι

τῶν τουριστικῶν Λουτρῶν, ἐπὶ τοῦ Λαιμοῦ, ἀπεκαλύφθη ἐν μέρει καὶ ἐν συνεχείᾳ ἀνεσκάφη ὑπόγειος ὀρθογώνιος δεξαμενὴ ποσίμου ὕδατος ἀναβλύζοντος ἐπὶ τόπου ὑπὸ τὴν στάθμην τῆς θαλάσσης (μῆκος 12,61 μ., πλάτους 1,18-1,23 μ. βάθους μὴ ἐξηκριβωμένου, ὑπερβαίνοντος ὁμῶς τὰ 2,50 μ. (Πίν. 37 α-γ, Σχεδ.)). Τὰ κατακλύζοντα τὴν δεξαμενὴν ὕδατα δὲν ἐπέτρεψαν τὴν ἀνασκαφὴν μέχρι τοῦ πυθμένος καὶ τὴν περισυλλογὴν ὀστράκων χρησίμων διὰ τὴν χρονολόγησιν. Φαίνεται, ὁμῶς, ὅτι εἶναι σύγχρονος πρὸς τὸν ναὸν τοῦ Ἀπόλλωνος Ζωστήριου, διότι ἡ τοιχοδομία εἶναι ὁμοία πρὸς περισωθὲν ἐκ τῆς παλαιότερας οἰκοδομῆς τμήμα τῆς βορείας πλευρᾶς τοῦ σηκοῦ τοῦ ναοῦ τοῦ 5ου π.Χ. αἰ., ἀποτελεῖται δηλ. ἐξ ἐγχωρίων ὑπερύθρων τραπεζιοσχημῶν ἢ πολυγωνικῶν τιτανολιθῶν (Πίν. 37 γ) τῶν ὁποίων τὰ μεταξὺ τῶν καμπύλων ἐνιαχοῦ ἀρμῶν κενὰ φράσσονται δι' ἐπαλληλῶν τραπεζιοσχημῶν συνήθως λιθαρίων (Ἀρχ. Δελτίον 1927/8, Παράρτημα σ. 16/7 εἰκ. 9 καὶ 44). Οἱ λίθοι δὲν εἶναι ἰσομεγέθεις, ὥστε οὐδεὶς δόμος εἶναι ἰσοῦψῆς—ὁ ἀνώτερος αὐτῶν ἔχει ἐπι-

σκευασθῆ. Πιθανόν δὲ ἡ κρήνη ἦτο ἐστεγασμένη διὰ ξύλων καὶ κεράμων, διότι εἰς ἀπόστασιν 1,66 μ. καὶ 3,70 μ. ἀπὸ τοῦ τοῖχου τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς εἶναι τοποθετημένοι ἐγκαρσίως δύο λίθινοι δοκοί, ὁ πρῶτος τῶν ὁποίων κείμενος πλαγίως ἔχει καμπύλην τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν.

Ἡ κρήνη ἀποκλίνει ἐλαφρῶς πρὸς Βορρᾶν ἀπὸ τὸν μέγαν ἄξονα τοῦ ναοῦ ἀπέχουσα 27,50 μ. κατὰ τὸ ἀνατολικὸν καὶ 25,60 μ. κατὰ τὸ δυτικὸν ἄκρον τῆς νοτίας αὐτῆς πλευρᾶς. Νῦν ἔχει καλυφθῆ ἐκ νέου.

Ἐκ τῆς πηγῆς ταύτης ὕδρευόντο οἱ κάτοικοι τῆς προϊστορικῆς ἀκροπόλεως ἐπὶ τοῦ πρώτου λοφίσκου τῆς χερσονησιζούσης ἄκρας τοῦ Μεγάλου Καβουριοῦ, ὡς καὶ οἱ κάτοικοι μικροῦ συνοικισμοῦ ἱστορικῶν χρόνων παρὰ τὸν τεχνητὸν λιμενίσκον ἔνθα προσορμίζονται οἱ κέρκουροι (κόττερα). Τὰ ἔρειπια τῶν οἰκιῶν τοῦ δήμου τῶν

Ἀλαιῶν τῶν Αἰξωνικῶν εἶναι ἐμφανέστατα ἐπὶ λοφίσκου πρὸς Νότον τῆς ὀριζομένης ὡς Ἀλαι Αἰξωνίδες θέσεως ἐπὶ χάρτου τῆς Γεωγραφικῆς Ὑπηρεσίας τοῦ Στρατοῦ (Ἀρχ. Δελτίον ἑ.ἄ. εἰκ. 2).

ΕΥΘ. ΜΑΣΤΡΟΚΩΣΤΑΣ

*

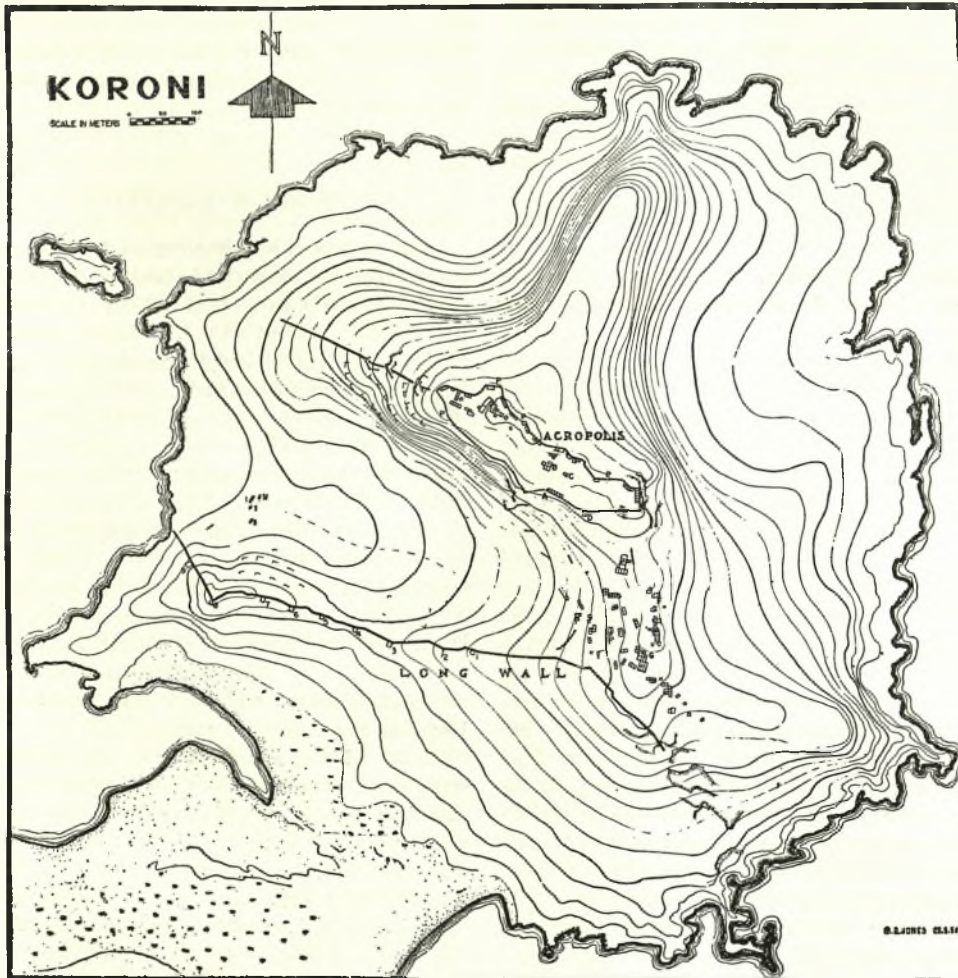
EXCAVATIONS AT KORONI (PORTO RAPHTI), ATTICA, 1960

The peninsula of Koroni is a bold headland that closes the south side of the spacious bay of Porto Raphiti on the east coast of Attica. It rises to a height of about 120 m. above sea level and is connected with the mainland by a low sandy isthmus (Plate 38 a). Remains of an ancient fort and of houses inside it have always been visible on the peninsula and were first described by H. C. Lolling (*AM* 4 (1879) 351-365). There was no clue as to their exact nature or date, however.

In July 1960 excavations were carried on for

a period of three weeks by the American School of Classical Studies at Athens under the direction of Eugene Vanderpool with the assistance of James R. McCredie and Arthur Steinberg and with the Epimelete Costas Davaras as representative of the Antiquities Service. The

of small unworked stones, roughly laid without mortar. The acropolis wall is preserved in some places almost to its original height of about 2.50m. (Plate 38 b). It has six gates, all small and some mere posterns. The long wall is strengthened by nine towers placed where the ridge is lowest and

Plan. Excavations at Koroni (Porto - Raphti, 1960)

aim of the expedition was to survey the remains on the peninsula and to obtain evidence as to their date and purpose and their relation, if any, to the deme of Prasiae which is known to have been located somewhere in the area.

The fortifications consist of a circuit wall around the acropolis and a long wall that runs for 950 meters along a ridge on the landward side of the promontory. These walls are built

most vulnerable. There are no gates in this wall, showing that the garrison of the fort expected an attack from the land, and must have been supplied by sea (see Plan).

The houses are built in the roughest way imaginable of small unworked stones loosely laid. The walls have no proper faces and vary considerably in thickness. The corners are seldom right angles. It is evident that they were

not built deliberately by professional masons but in a hurry by soldiers.

Near the center of the acropolis is a small house (7.50 m. x 6.00 m.) consisting of a main room and an ante-room (Plate 38c). Inside this house, whose walls stand to a height of over a meter, was a thick layer of fallen roof tiles, and under them, on the floor, some vases and other objects that had evidently formed part of the furnishings of the house. Among the vases were several black-glazed kantharoi of the early third century B.C (Plate 39a). Two coins of Ptolemy II were also found. This house may have belonged to the commander of the garrison.

Inside one of the gates of the acropolis is a building consisting of nine rooms. Two of these rooms were excavated. One proved to be a guard room for the sentry at the gate, the other a store room. In the latter were found three storage amphorae and a coin of Ptolemy II.

On a broad ridge outside the acropolis but within the long wall is a large building of highly irregular plan with about 20 rooms. Four rooms were excavated but only one was at all well preserved. It had low stone couches around the walls which suggests that the building was a barrack. Four coins of Ptolemy II were found in the building.

In the valley between the long wall and the acropolis there were also remains of buildings but these had been badly damaged by plowing.

The small finds, vases, sherds, coins, etc., gathered from all parts of the promontory belong to a single period, the first half of the third century B.C. There is nothing earlier and nothing later. The fort was evidently built hurriedly at this time to meet a special emergency, was occupied briefly and then abandoned. There is no evidence of a deme site which might be expected to show remains from all periods of classical antiquity.

The coins enable us to identify with certainty the army that occupied the fort. Out of 32 coins no less than 24 are Ptolemaic (the others are 5 Athenian, 2 Megarian, 1 Aeginetan). One of these is a silver coin of Ptolemy I, very much worn; the others are bronze coins of a type assigned to Ptolemy II and dated after 274 B.C. (Pl. 39b,c). The fort must therefore have been built during the Chremonidean war (265-261 B.C.) when Athens made an alliance with Ptolemy II and Sparta in an attempt to drive out the Macedonians. Ptolemy, who controlled the sea

and the islands of the Aegean, sent his admiral Patroklos to aid Athens. We know from a passing reference in Pausanias (I, 1, 1) that Patroklos fortified the island off Sounion that later bore his name, and traces of the small fort he built are still to be seen. The excavations at Koroni show that Patroklos also fortified this promontory on the mainland, and the extensive remains suggest that it was one of his main bases.

EUGENE VANDERPOOL

*

DEMA HOUSE EXCAVATION

In connection with their survey of the Aigaleos-Parnes (Dema) military wall about 10 km. north-west of Athens (see BSA 52 (1957) p. 152 f.), E. Jones and H. Sackett with J. Graham excavated an isolated Classical building, evidently a farmhouse, lying a few metres in front of the wall immediately north where it is cut by the Athens-Eleusis railway (ibid., p. 171 f. fig 6).

The house was rectangular in plan, about 21 m. long and 16 m. wide, with rooms arranged round three sides of a large open courtyard (see Pl. 39 d looking NNE). The central block of five rooms opening south into the courtyard may have been screened by a colonnade. The main entrance was in the south-east corner of the house. The floors were of earth, the walls being built of mud-brick above stone socles, and the roofs covered with Laconian and Corinthian tiles.

At the SE corner beyond the main entrance was a small projecting room, and behind it what may have been a back door led into an open passage (in the foreground in Pl. 39 d), running along the east side of the house and defined by a rough stone wall.

An aqueduct, in places cut deep into the rock, had served to bring water to the house from a stream bed which is now dry throughout the summer months.

Abundant fragments of pottery suggest that the house was occupied intensively, but only for a short time, during the second half of the fifth century B.C., that is to say the period of the Peloponnesian War. There were also signs of a re-occupation of the site during the second half of the fourth century B.C., when there may have been a temporary re-building of the ruined house at the time the Dema wall was constructed.

E. JONES, H. SACKETT, J. GRAHAM

ΕΛΕΥΣΙΣ

(1950 - 1960)

Μετά μακράν διακοπήν τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ἐλευσίνας λόγω τοῦ πολέμου, κυρίως δὲ ἐξ αἰτίας τοῦ θανάτου τοῦ Κωνσταντίνου Κουρουγιώτη, ὅστις ἀπὸ τοῦ 1917 διηύθυνεν αὐτάς, ἐπανελήφθησαν αἱ σχετικαὶ ἐργασίαι τὸ 1950 ὑπὸ τοῦ γράφοντος ἐντολῇ καὶ δαπάναις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας, ἔργον τῆς ὁποίας εἶναι αἱ ἀρξάμεναι ἀπὸ τοῦ 1882 καὶ συνεχιζόμεναι μέχρι σήμερον ἀνασκαφαί.

Διὰ τῶν νέων μου ἐργασιῶν ἀποβλέπω εἰς τὴν συμπλήρωσιν τῶν ἀνασκαφῶν καὶ κυρίως εἰς τὴν ἐπίλυσιν ὀρισμένων δυσκόλων προβλημάτων σχετικῶν μὲ τὴν τοπογραφίαν τοῦ Ἱεροῦ. Ἐκ παραλλήλου ἀσχολοῦμαι μὲ τὴν μελέτην τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῶν διαφόρων μνημείων του, μὲ σκοπὸν τὴν δημοσίευσιν μιᾶς γενικῆς περὶ Ἐλευσίνας μελέτης εἰς τὴν ὁποίαν κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν θὰ ἐξετάζεται ἡ μορφή τοῦ Ἱεροῦ καθ' ὅλους τοὺς αἰῶνας τῆς ἀρχαιότητος, ἀπὸ τῆς ἰδρύσεώς του κατὰ τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους μέχρι τῆς ἐγκαταλείψεώς του καὶ τῆς καταστροφῆς του κατὰ τὸν 5ον μ.Χ. αἰῶνα. Ἀποτελεῖ δὲ τὸ Ἱερόν τῆς Ἐλευσίνας τὸν μοναδικὸν ἀρχαιολογικὸν χώρον τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸν ὅποιον διετηρήθησαν ἐρείπια ὅλων τῶν περιόδων τῆς μακρᾶς ἱστορίας του καὶ μάλιστα εἰς τὸσον καλὴν κατάστασιν, ὥστε νὰ εἶναι δυνατὴ ἡ ἐπὶ τοῦ χάρτου ἀναπαραστάσις τῆς ἐκάστοτε μορφῆς του καὶ ἡ παρακολούθησις ἄνευ διακοπῆς τῆς ἐξελίξεως αὐτοῦ.

Πρὸς συμπλήρωσιν ὁμοίως τῶν ἐρευνῶν εἶναι ἀνάγκη, ὡς ὑπέδειξα καὶ παλαιότερον εἰς σχετικὴν μου μελέτην καὶ ἐδικαιώθη ἐκ τῆς προόδου τῶν ἐργασιῶν, νὰ γίνουσι ἀκόμη μεγάλης κλίμακος ἀνασκαφαί, δεδομένου ὅτι ὁ παραμένων ἀσκαπτός ἐκτεταμένος χώρος, πρὸς δυσμάς τῶν Μεγάλων Προπυλαίων, καὶ θεωρούμενος ἄλλοτε ὡς ἀποτελῶν τμῆμα τῆς πόλεως Ἐλευσίνας, ἀπεδείχθη ὅτι εἶναι ὄχι μόνον συνέχεια τοῦ Ἱεροῦ ἀλλὰ καὶ ἀναπόσπαστον τμῆμα αὐτοῦ.

Οὕτω, μόνον διὰ τῆς συμπληρώσεως τῶν ἀνασκαφῶν καὶ τῆς ἀποκαλύψεως ὁλοκλήρου τῆς ἐκτάσεως τοῦ Ἱεροῦ εἶναι δυνατόν νὰ συλλάβωμεν τὴν πραγματικὴν εἰκόνα αὐτοῦ καὶ νὰ διατυπώσωμεν τὰ ὀριστικὰ μας συμπεράσματα ἐπὶ τῆς μορφῆς του καὶ τοῦ προορισμοῦ τῶν διαφόρων οἰκοδομημάτων του, προϋποθέσεων ἀπαραιτήτων πρὸς κατανόησιν τὸσον ἀπὸ ἀπόψεως λειτουργίας ὅσον καὶ ἀπὸ ἀπόψεως λατρείας τοῦ τὸσον ἐνδιαφέροντος, λόγω τῶν ἐν αὐτῷ τελουμένων Μυστηρίων, Ἱεροῦ τούτου χώρου.

Εὐτυχῶς εἰς τὴν νέαν μου ταύτην προσπάθειαν, τῆς τετάρτης κατὰ σειρὰν ἐν Ἐλευσίνῃ μεγάλης ἀνασκαφικῆς περιόδου, πλὴν τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας, ἐνθουσιώδης συμπαραστάτης ἀλλὰ καὶ γενναίως χορηγὸς εἶναι καὶ ἡ Ὑπηρεσία Ἀρχαιοτήτων, ἡ ὁποία ἐξεδήλωσε τὸ ἐνδιαφέρον της πρὸς συμπλήρωσιν τῶν ἐργασιῶν τῆς Ἐλευσίνας, παρέχουσα τὰ ἀναγκαῖα ποσὰ διὰ τὴν ἀπαλοτρίωσιν μεγάλων ἐκτάσεων, διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ Μουσείου, τὴν ἐπισκευὴν τῶν ἀποθηκῶν καὶ τὴν περίφραξιν ὁλοκλήρου τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου. Τελευταίως μάλιστα διὰ τῆς ἀποφάσεως τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου ὅπως ἀνατεθῆ εἰς ἐμὲ ἡ ἀναστήλωσις, συντήρησις καὶ γενικῶς ἡ ἀνάδειξις ὁλοκλήρου τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου τῆς Ἐλευσίνας, μοι παρέχεται ἡ μοναδικὴ εὐκαιρία τῆς συμπληρώσεως τῶν μελετῶν καὶ ἐρευνῶν μου εἰς ὅλους τοὺς τομεῖς¹.

Ἐκθέσεις τῶν ἐργασιῶν τῆς Ἐλευσίνας ἐδημοσιεύθησαν εἰς τὰ Πρακτικὰ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας ἀπὸ τοῦ 1950 κ.ε. ἀκόμη δὲ καὶ εἰς τὸ Ἔργον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας ἀπὸ τῆς ἐκδόσεώς του τὸ 1953². Ἐνταῦθα παρουσιάζω

1. Τόσον πρὸς τὸ Συμβούλιον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας ὅσον καὶ πρὸς τὸ Συμβούλιον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας ἐκφράζω καὶ ἐνταῦθα τὰς εὐχαριστίας μου διὰ τὴν ὑποστήριξιν των, ἠθικὴν καὶ ὀλικὴν, τὴν ὁποίαν μοι παρέχουν πρὸς ὁλοκλήρωσιν τῶν ἐν Ἐλευσίνῃ ἐργασιῶν μου. Ὅλας ὁμοίως ἰδιαίτερος ἐπιθυμῶ νὰ εὐχαριστήσω τὸν ἑφορον Ἀρχαιοτήτων Ἐλευσίνας καὶ συνεργάτην κ. Ἰ. Θρενιάδη, ὅστις μὲ ἰδιαίτερον πάντοτε ἐνδιαφέρον παρακολουθεῖ τὰς ἐργασίας μου παρέχων εἰς ἐμὲ κάθε δυνατὴν βοήθειαν πρὸς διευκόλυνσιν τῶν μελετῶν μου.

Εὐχαριστίας ἐπίσης ὀφείλω εἰς τὴν ἀρχαιολόγον κ. Μ. Ἀναγνωστοπούλου, ἡ ὁποία ἐπιφορτισμένη μὲ τὴν συνεχῆ παρακολούθησιν τῶν ἀνασκαφῶν καὶ τῶν ἄλλων ἐν Ἐλευσίνῃ ἐκτελουμένων ἐργασιῶν, ἀπεδείχθη πολύτιμος συνεργάτις.

2. Ἀνασκαφαί ἐνεργηθεῖσαι ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας κατὰ τὴν περίοδον 1950-1960:

α) Ἀνασκαφὴ γεφύρας ἐπὶ τοῦ Ἐλευσινιακοῦ Κηφισοῦ. ΠΑΕ, 1950, 122-127.

β) Μικρὰ ἀνασκαφικὴ ἐρευνα ἐντὸς τοῦ Τελεστηρίου πρὸς ἐξακρίβωσιν τῆς μορφῆς τοῦ Ἀνακτόρου. ΠΑΕ, 1950, 122 καὶ ΑΕ, 1950-1951, 1-16.

γ) Ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ κ. Μυλωνᾶ, ἀνασκαφὴ προϊστορικῶν οἰκημάτων κατὰ τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν τῆς Φίλωνειου Στοᾶς. ΠΑΕ, 1952, 53-58.

δ) Ἀνασκαφὴ προϊστορικοῦ νεκροταφείου πρὸς δυσμάς τοῦ Ἱεροῦ κατὰ μῆκος τῆς βάσεως τῆς βορείας πλευρᾶς τοῦ λόφου τῆς Ἐλευσίνας. ΠΑΕ, 1950, 127-137. Ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ κ. Μυλωνᾶ, ΠΑΕ, 1952, 58-72. Ἀπὸ τοῦ 1953 τὴν περαιτέρω ἐρευναν καὶ ἀνασκαφὴν τοῦ νεκροταφείου ἀνέλαβε μόνος ὁ κ. Μυλωνᾶς, ΠΑΕ, 1953, 77-87, 1954, 50-65, 1955, 67-77, 1956, 57-62.

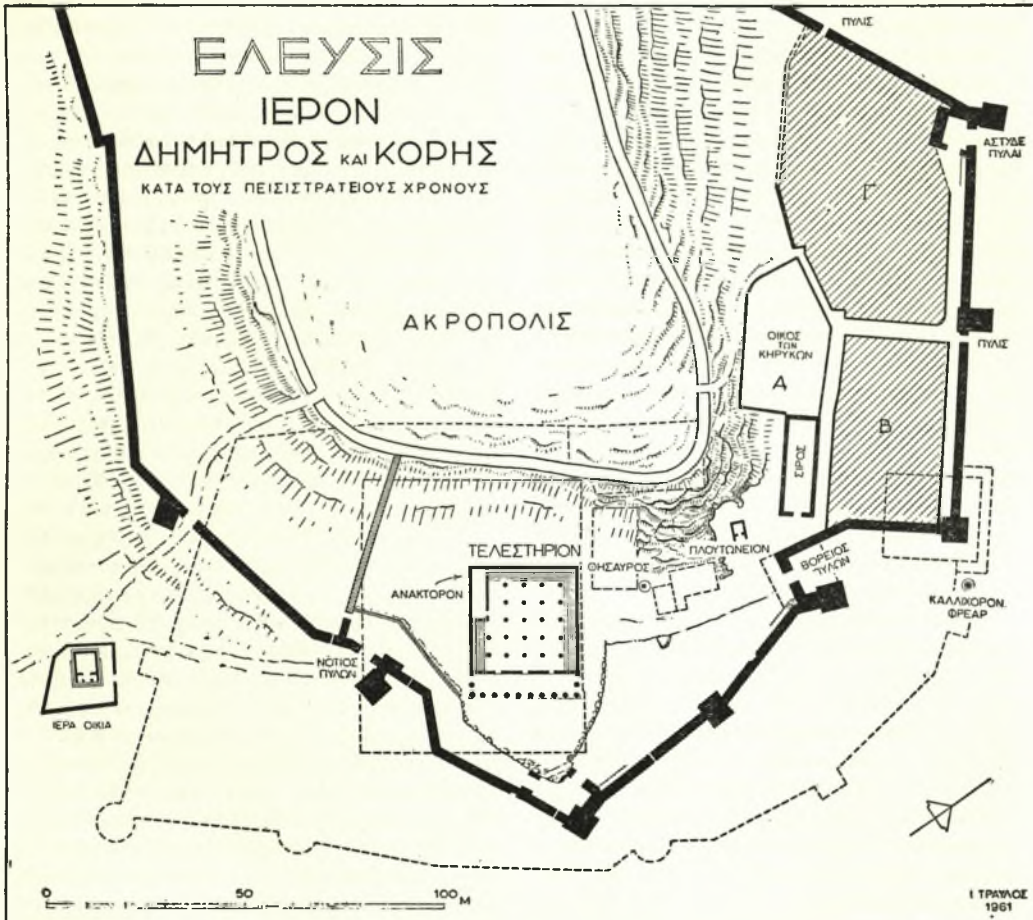
ε) Ἐκτεταμέναι ἀνασκαφαί πρὸς ἀποκάλυψιν τοῦ προσδιορισθέντος νέου τμήματος τοῦ Ἱεροῦ πρὸς δυσμάς τῶν Μεγάλων Προπυλαίων. ΠΑΕ, 1953, 72-76, 1954, 66-71, 1955

Σχ. 1. Γενικόν τοπογραφικόν διάγραμμα τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου Ἐλευσίνοσ ἐν σχέσει πρὸς τὴν σημερινὴν πόλιν

ὀρισμένα γενικότερα συμπεράσματα ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐργασιῶν μου, συγχρόνως δὲ τὰ ἀποτελέσματα ἐκ τῶν σχετικῶν ἀνασκαφῶν καὶ ἐρευνῶν μου αἱ ὁποῖαι ἐγένοντο δαπάναις τῆς Ὑπηρεσίας Ἀρχαιοτήτων.

ἐπὶ τεσσαρακονταετίαν ἐντατικὴ λατομῆσις εἰς τὴν περιοχὴν συνεπεία τῆς ὁποίας ἐξηφανίσθη παντελῶς ὁ δυτικῶς τοῦ Ἱεροῦ ὑψούμενος ἄλλοτε λόφος καὶ ἐπὶ πλέον ἢ ἀνέγερσις ἐντὸς καὶ περὶ τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου συγχρόνων οἰκιῶν καὶ μεγά-

Σχ. 2. Τὸ Ἱερὸν τῆς Ἐλευσίνος κατὰ τοὺς Πεισιστρατεῖους χρόνους

1. ΙΕΡΟΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΣ ΕΛΕΥΣΙΣ

Εἶναι πολὺ δύσκολον εἰς τὸν ἐπισκεπτόμενον σήμερον τὴν Ἐλευσίνα νὰ σχηματίσῃ σαφὴ εἰκόνα τῆς ἐκτάσεως καὶ τῆς μορφῆς τοῦ φρουρίου τῆς Ἐλευσίνος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου κατὰ τὴν ἀρχαιότητα περιλαμβάνοντο τὸ Ἱερὸν καὶ ἡ πόλις. Ἡ

62-64, 1956, 55-56, Ἔργον 1957, 12-14, 1960 13-16 καὶ 1961, 9-13.

Συμπεράσματα ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἀνασκαφῶν συμπεριελήφθησαν εἰς τὸ περὶ Ἐλευσίνος βιβλίον τοῦ καθηγητοῦ κ. Γ. Μυλωνά, *Eleusis and the Eleusinian Mysteries*, Princeton, N.J. 1961.

λων ἐργουστασιῶν ἠλλοίωσαν εἰς τοιοῦτον βαθμὸν τὴν μορφήν τοῦ τοπίου ὥστε νὰ δημιουργηθῇ πρᾶγματι σύγχυσις εἰς τὸν σημερινὸν ἐπισκέπτην.

Εἰς μελέτην μου δημοσιευθεῖσαν τὸ 1949 διὰ τὴν τοπογραφίαν τῆς Ἐλευσίνος ἔδωσα, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν σωζομένων ἀκόμη τότε στοιχείων ὡς καὶ παλαιότερων παρατηρήσεών μου, διὰ πρώτην φοράν μίαν ὀλοκληρωμένην κάπως μορφήν τοῦ φρουρίου τῆς Ἐλευσίνος³. Ἐκτοτε, διὰ συνεχοῦς φροντίδος πρὸς συγκέντρωσιν καὶ ἄλλων στοι-

3. J. Travlos, *The Topography of Eleusis*, *Hesperia*, XVIII (1949) 138-147.

χείων και δι' ἐκτελέσεως ειδικῶν μικρῶν ἀνασκαφῶν, πρὸ τῆς λατομήσεως τοῦ λόφου, προσεπάθησα νὰ συμπληρώσω τὴν μελέτην μου ἐκείνην, τὰ ἀποτελέσματα δὲ τῶν νέων μου τούτων παρατηρήσεων μεθ' ἑνὸς νέου τοπογραφικοῦ διαγράμματος ὁλοκλήρου τῆς περιοχῆς παρουσιάζω ἐνταῦθα (Σχεδ. 1).

Μέχρι τοῦ 1953 ὅτε ἐνετάθη ἡ λατομίασις καὶ ἐξηφανίσθη ὁ δυτικὸς λόφος, ὁ διασχίζων τὴν Ἑλευσινιακὴν πεδιάδα ἢ ὁ διαπλέων τὸν Ἑλευσινιακὸν κόλπον ἔβλεπεν ἀκόμη μίαν μετρίως ὑψηλὴν λοφοσειράν, ἢ ὅποια μὲ διεύθυνσιν ἐξ ἀνατολῶν πρὸς δυσμὰς ἐξετείνετο εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς παραλίας (Πίν. 40)⁴. Ἐκ τῆς σειρᾶς ταύτης τῶν ὑψωμάτων ἐξήρνοντο δύο χωριστοὶ λόφοι. Ὁ εἰς κατὰ τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον, μὲ ὁμαλωτέραν τὴν κορυφήν, εὐρισκόμενος εἰς μεγαλυτέραν ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς θαλάσσης, ἄφινεν μεγάλην ἐπίπεδον ἔκτασιν καταλήγουσαν εἰς τὸν σημερινὸν λιμένα τῆς Ἑλευσίνος, ὅστις ἀκριβῶς κατέχει τὴν θέσιν τοῦ ἀρχαίου τοιούτου, ἐνῶ ὁ ἄλλος πρὸς δυσμὰς, ὑψηλότερος, πλέον ἀπότομος καὶ μὲ σχεδὸν κωνικὴν κορυφήν, ἤρχιζεν ἀκριβῶς ἀπὸ τῆς παραλίας, ἀποκλείων τρόπον τινὰ τὴν ἐξοδὸν πρὸς τὴν πλευρὰν ταύτην τῆς ἐπιπέδου πεδιάδος τῆς σχηματιζομένης, ὡς εἶδομεν, μεταξὺ τῆς νοτίας πλευρᾶς τῶν λόφων καὶ τῆς θαλάσσης.

Ἐπὶ τοῦ σχεδὸν αἰχμηροῦ καὶ δυτικωτέρου τῶν δύο λόφων δὲν εὐρέθησαν σημεῖα κατοικήσεως ἐκ παλαιότερων χρόνων, εἰμὴ μόνον λείψανα οἰκοδομῆς τῶν Ἑλληνιστικῶν χρόνων, στρατιωτικῆς πιθανῶς χρήσεως καὶ ἐρείπια ὑψηλοῦ πύργου ἀνεγερθέντος ἐπὶ Φραγκοκρατίας εἰς τὴν ἰδίαν θέσιν. Πάντα ταῦτα σήμερον ἔχουσιν ἐξαφανισθῆ.

Ἡ Ἑλευσίς, ἀπὸ τῆς ἰδρύσεώς της κατὰ τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους, ἐγκατεστάθη ἐπὶ τοῦ ἀνατολικωτέρου λόφου, ἐκτεινομένη ἤδη κατὰ τοὺς Μεσοελλαδικοὺς χρόνους κατὰ τὴν νοτίαν, ἀνατολικήν, ὡς τελευταίως δὲ διεπίστῳσα καὶ κατὰ τὴν βορείαν πλευρὰν αὐτοῦ. Ὑψηλὰ εἰς τὴν κορυφήν τοῦ λόφου ἦτο ἀνεκκενὴ ἢ ἀκρόπολις τῆς Ἑλευσίνος, προστατευομένη, τοῦλάχιστον ἀπὸ τῶν μυκηναϊκῶν χρόνων, δι' ἰδιαιτέρου τείχους. Χαμηλότερον καὶ ἐκτὸς τοῦ τείχους τούτου κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ λόφου, ἰδρύθη πρὸς τὸ τέλος τῆς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς τὸ ἱερὸν τῆς Δήμητρος, τὸ ὁποῖον μνημονεύει ὁ Ὀμηρικὸς ὕμνος

4. Πολυτίμος καὶ μοναδικὰς πράγματι ἀπόψεις τῆς Ἑλευσίνος πρὸ τῆς οἰκοδομῆς τῶν ἐργοστασίων καὶ τῆς λατομήσεως τοῦ λόφου μᾶς παρέχουν αἱ πρὸ ἑκατὸν περίπου ἐτῶν φιλοτεχνηθεῖσαι ὑπὸ καλλιτεχνῶν τῆς φιλαρχαίου ἐταιρείας τῶν Dilettanti καὶ ἀναδημοσιευόμεναι ἐνταῦθα χαλκογραφαί, *The Antiquities of Attica*, London 1817.

εἰς Δήμητραν καὶ τοῦ ὁποίου τὰ ἐρείπια ἀπεκάλυψεν ὁ Κουρουνιώτης ἀνασκάψας τὸ Τελεστήριον.

Αἱ ἰδιωτικαὶ κατοικίαι ἤρχισαν ἤδη ἀπὸ τῶν γεωμετρικῶν χρόνων νὰ ἐξαφανίζονται, τὴν θέσιν δὲ τούτων καταλαμβάνει μεγεθυνόμενος ὁ χῶρος τοῦ Ἱεροῦ, ὁ ὁποῖος εἰς τὸν βον π.Χ. αἰῶνα ἐξετείνεται μέχρι καὶ πέραν τῆς βάσεως τοῦ λόφου (Σχεδ. 2). Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην καὶ κυρίως κατὰ τοὺς Πεισιστρατειοὺς χρόνους τὸ Ἱερὸν περιεβλήθη δι' ἰσχυροτάτου τείχους, περικλείοντος καὶ τὴν πόλιν, πρὸς ἐξυπηρέτησιν πλέον τῶν πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν σκοπῶν τοῦ ἀθηναϊκοῦ κράτους, διότι διὰ τοῦ ὄχυρου αὐτοῦ φρουρίου ἐπεδιώκετο ἡ ἐξασφάλισις σπουδαιοτάτου διὰ τὴν ἄμυναν τῶν Ἀθηνῶν κόμβου ἐκ τοῦ ὁποίου ἐξηρτάτο ἡ κυριαρχία ἐπὶ τῶν δῶδων, αἱ ὁποῖαι ἐξυπηρετοῦν τὴν συγκοινωνίαν μὲ τὴν Πελοπόννησον, τὰς Θήβας καὶ ὄλην τὴν βόρειον Ἑλλάδα. Τὸ Ἱερὸν τῆς Ἑλευσίνος ἐξηκολούθησε καὶ μετὰ ταῦτα μεγεθυνόμενον, κατὰ τὰ μέσα δὲ τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος ἔλαβε τὴν μεγίστην ἔκτασίν του, ἐνῶ ἐκ παραλλήλου ἢ πόλις ἐπεξετάθη πρὸς δυσμὰς μέχρι σχεδὸν τοῦ δυτικοῦ λόφου εἰς ἀπόστασιν 500 περίπου μέτρων ἀπὸ τοῦ ἀνατολικοῦ τείχους τοῦ Ἱεροῦ.

Ὁ ἱερὸς χῶρος, ἂν καὶ ἀποτελεῖ συνέχειαν τῆς πόλεως, περιλαμβανόμενος ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ ἐξωτερικοῦ τείχους, ἐν τούτοις ἀπὸ τῶν παναρχαίων χρόνων ἐχωρίζετο ἀπὸ τὴν πόλιν διὰ δευτερεύοντος τείχους. Εἰς τούτον διακρίνονται δύο μέρη, τὸ καθ' αὐτὸ Ἱερὸν, περικλείον τὴν ἱερὰν αὐλὴν εἰς τὸ μέσον τῆς ὁποίας ἐκυριάρχει ὁ ναὸς τῆς Δήμητρος καὶ τῆς Κόρης (τὸ Τελεστήριον) καὶ ὁ βοηθητικὸς χῶρος, εἰς τὸν ὁποῖον εὐρίσκοντο αἱ κατοικίαι τῶν ἱερέων καὶ τὰ κτήρια τῆς διοικήσεως τοῦ Ἱεροῦ. Τὰ δύο ταῦτα διακεκριμένα τμήματα τοῦ Ἱεροῦ ἐχωρίζοντο μεταξὺ τῶν μὲ ἄλλο τείχος, τὸ διατείχισμα, ὅπως τὸ ὀνομάζουον αἱ ἐπιγραφαί, ἐπεκοινωνῶν δὲ δι' ἰδιαίτερας εἰσόδου εὐρισκομένης ἐκεῖ ὅπου σήμερον τὰ Μικρὰ Προπύλαια (Σχεδιογρ. 3 καὶ 4).

Ἡ ἔκτασις τοῦ κυρίως Ἱεροῦ ἔχει ἐπαρκῶς καθορισθῆ, ἐγεννᾶτο ὁμας ζήτημα ποία ἦτο ἡ ἔκτασις τοῦ βοηθητικοῦ χῶρου, ἰδίως δὲ ποῦ εὐρίσκετο τὸ πρὸς δυσμὰς τέρμα αὐτοῦ, τὸ πρὸς τὴν πόλιν.

Γενικῶς πρὸ τῶν ἀνασκαφῶν μου ἐπιστεύετο ὅτι τὸ Ἱερὸν πρὸς τὴν πλευρὰν ταύτην ἐτεματίζετο πλησίον τοῦ σπηλαίου τοῦ Πλούτωνος καὶ τῆς γραμμῆς ὅπου ἀργότερον ἐκτίσθη τὸ ἰσχυρὸν ὑστερορρωμαϊκὸν τείχος⁵. Μὲ τὴν βοήθειαν τῆς

5. F. Noack, *Eleusis: Die baugeschichtliche Entwicklung des Heiligtums*, Berlin 1927, 210, πίν. 15. Σχετικῶς βλ. καὶ Ἔργον 1961, 11.

σπουδαιότητας επιγραφής της Έλευσίνας, της λογοδοσίας των επιστατών του 329/8 π.Χ., απεδείξαμεν ότι το Ίερόν εξετεινέτο πρὸς δυσμὰς τῶν Μεγάλων Προπυλαίων μέχρι τῆς πυλίδος τῆς εὐρισκομένης εἰς ἀπόστασιν 50 μέτρων ἀπ' αὐτῶν (2 ἐπὶ τοῦ σχεδιογραφήματος 1) τὴν ὁποίαν καὶ ἐταυτίσαμεν μετὰ τὴν πυλίδα τὴν ἀπαντροκὸν τοῦ Δολίχου τῆς ἐπιγραφῆς⁶. Διὰ τῆς προόδου ὁμοῦ τῶν ἀνασκαφῶν ἀπεδείχθη ὅτι τὸ τέρμα τοῦ Ίεροῦ πρὸς τὴν πλευρὰν ταύτην πρέπει νὰ ζητηθῆ ἀκόμη δυτικώτερον φθάνον μέχρι τοῦ τείχους τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ περιβόλου καὶ τῶν εὐρισκομένων ἐκεῖ "Ἀστυδε πυλῶν. Τοῦ δὲ διατειχίσματος τῆς ἐπιγραφῆς, τοῦ ἀρχομένου ἀπὸ τοῦ οἴκου τῶν Κηρύκων καὶ φθάνοντος μέχρι τῆς πυλίδος τῆς ἀπαντροκὸν τοῦ Δολίχου, νομίζομεν ὅτι ἀνεύρομεν τμῆμα τῆς ἀρχῆς του. Τὸ τέρμα του πρὸς δυσμὰς κρύπτεται ἀκόμη κάτωθεν τοῦ ἀσκάπτου μέρους, διὰ τῆς προόδου ὁμοῦ τῶν ἀνασκαφῶν ἐλπίζομεν ὅτι θὰ ἀνευρεθῆ καὶ ἡ συνέχειά του μέχρι τοῦ ἐξωτερικοῦ δυτικοῦ τείχους ἐπὶ τοῦ ὁποίου πρέπει νὰ ζητηθῆ καὶ ἡ πύλις καὶ ἐξ αὐτῆς πάλιν πρὸς τὴν πλευρὰν ταύτην ὁ Δόλιχος⁷.

Ὁ προσδιορισθεὶς νέος χώρος τοῦ Ίεροῦ εἶναι ἰδιαίτερας σημασίας. Ἐχει ἔκτασιν 120 X 50 μ. περίπου καὶ ἀποτελεῖ τὸ ἀρχαιότερον τμῆμα τοῦ βοηθητικοῦ χώρου τοῦ Ίεροῦ, περιλαμβανόμενον ὑπὸ τοῦ Πεισιστρατείου τείχους, δεδομένου ὅτι τὸ ἕτερον τμῆμα τοῦ βοηθητικοῦ χώρου, τὸ πρὸς ἀνατολὰς εὐρισκόμενον, περιελήφθη εἰς τὸ Ίερόν βραδύτερον καὶ συγκεκριμένως μετὰ τὰ Περσικά κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Κίμωνος (Σχεδ. 3).

Ὁ νέος πρὸς δυσμὰς προσδιορισθεὶς βοηθητικὸς χώρος ἀπετελεῖτο ἐκ τριῶν μεγάλων οἰκοδομικῶν τετραγώνων Α, Β καὶ Γ (Σχεδ. 2). Τὸ οἰκοδομικὸν τετράγωνον Α εὐρισκόμενον ἀκριβῶς εἰς τὴν βάσιν τοῦ λόφου τῆς Ἀκροπόλεως καὶ πλησίον τοῦ σπηλαίου τοῦ Πλούτωνος, περιελάμβανε πρὸς δυσμὰς μὲν, πρὸ τῆς μεγάλης κατατομῆς τοῦ βράχου, τὸν οἶκον τῶν Κηρύκων, πρὸς ἀνατολὰς δὲ τὸ ἐπίμηκες ὀρθογωνικὸν οἰκοδόμημα τὸ ὁποῖον ἔχομεν ταυτίσει μετὰ τὸν Πεισιστράτειον σιρὸν τῆς Έλευσίνας. Ὅτι δὲ ὀλόκληρος ὁ χώρος Α ἀποτελεῖ τμῆμα τοῦ Ίεροῦ νομίζομεν ὅτι οὐδεμία ἀμφιβολία ὑπάρχει, λόγῳ τῆς ἀνευρεθείσης εἰς τὴν ἀρχικὴν τῆς θέσιν ἐνεπιγράφου στήλης ΗΟΡΟΣ ΙΕΡΟ⁸. Τὸ τετράγωνον Β ἦτο ἀρ-

χικῶν διαστάσεων 50 X 30 μ. Κατὰ τὴν οἰκοδομὴν τῶν Μεγάλων Προπυλαίων καὶ τὴν κατασκευὴν τῆς μικρᾶς αὐλῆς μεταξύ αὐτῶν καὶ τῶν Μικρῶν Προπυλαίων ἀπεκόπη τμῆμα πρὸς ἀνατολὰς καὶ τὸ μήκος αὐτοῦ περιορίσθη εἰς 28 μ. (Σχεδ. 4). Ἐκ τῶν ἀνευρεθέντων ἐντὸς αὐτοῦ οἰκημάτων μόνον τὸ ἀνασκαφῶν κατὰ τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν οἰκοδόμημα ἐταυτίσαμεν μετὰ σχετικὴν βεβαιότητα μετὰ τὸ Πρυτανεῖον τῆς Έλευσίνας, ἐνῶ τὸ παραπλεύρως αὐτοῦ ὀρθογωνικὸν δωμάτιον μετὰ τὴν μεγάλην πρὸς δυσμὰς εἰσοδὸν πιστεύομεν ὅτι ἐχρησίμευεν πρὸς στάθμευσιν καὶ φύλαξιν τῶν ἱερῶν ἀμαξῶν διὰ τῶν ὁποίων τὰ ἱερά ἐκομίζοντο εἰς τὰς Ἀθήνας κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἑορτῆς τῶν Μυστηρίων⁹. Τέλος, τὸ τετράγωνον Γ, διαστάσεων περίπου 70 X 50 μ., εἶναι τὸ μεγαλύτερον δὲν ἀνεσκάφη ὁμοῦ εἰσέτι δεδομένου ὅτι μέγα τμῆμα αὐτοῦ κατέχει ἡ οἰκία τοῦ φύλακος, ὁ ὑπόλοιπος δὲ χώρος, ἀποτελῶν ξένην ἰδιοκτησίαν, μόλις ἀπηλλοτριώθη.

Ὅπως ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ ἀποκαλυφθεῖσα ὁδὸς, ἥτις ἀρχομένη ἀπὸ τῶν Ἀστυδε πυλῶν καταλήγει εἰς τὸ Ίερόν πλησίον τοῦ Σπηλαίου τοῦ Πλούτωνος. Διὰ τῆς ὁδοῦ ταύτης καθορίζονται τὰ πρὸς βορρᾶν καὶ ἀνατολὰς ὄρια τοῦ οἰκοδομικοῦ τετραγώνου Γ, ἐνῶ τὸ πρὸς νότον ὄριον αὐτοῦ πρὸς τὴν πόλιν ἀποτελεῖ τὸ διατειχίσμα, τὸ ὁποῖον ἐμνημονεύσαμεν ἀνωτέρω.

Δὲν εἶναι δυνατόν ἀκόμη, πρὸ τῆς συμπληρώσεως τῶν ἀνασκαφῶν, νὰ προσδιορίσωμεν τὸν ἀκριβῆ προορισμὸν τῶν ἀνευρεθέντων οἰκοδομημάτων. Μόνον μετὰ τὸ πέραν τῶν ἀνασκαφῶν καὶ τὴν ἀποκάλυψιν καὶ μελέτην ὄλων τῶν κτηρίων θὰ εἶναι ἴσως δυνατὴ ἡ ταύτισις αὐτῶν πρὸς τὰ εἰς τὴν μνημονευθεῖσαν ἐπιγραφὴν τῆς λογοδοσίας τῶν επιστατῶν ἀναφερόμενα οἰκοδομήματα: *Τὸν οἶκον τῶν Κηρύκων, τὸ Ἐπιστάσιον, τὸ Νεωκόριον, τὸ Ὀπτάνιον, τὴν Ἰματιοθήκην, τὴν Οἰκίαν τῆς ἱερείας, τὸν Οἶκον τοῦ Δαδούχου* καὶ τὰς ἄλλας ἱεράς οἰκίας. Ἐξ αὐτῶν ἔχομεν προσδιορίσει τὸν Οἶκον τῶν Κηρύκων. Ὅσον ἀφορᾷ τὸ Πρυτανεῖον εἶναι δυνατόν εἰς τὴν ἐπιγραφὴν νὰ ἀναφέρεται μετὰ ἄλλην ὀνομασίαν, πιθανῶς δὲ νὰ πρόκειται περὶ τοῦ Ἐπιστασίου.

Τὰ βοηθητικὰ ταῦτα κτίσματα, συνεχῶς ἐπισκευαζόμενα καὶ ἀνανεούμενα, διετηροῦντο τουλάχιστον μέχρι τῶν μέσων τοῦ 3ου μ.Χ. αἰῶνος, ὅτε φαίνεται ὅτι ἐγκατελείφθη ὀλόκληρος ἡ πρὸς δυσμὰς τῶν Μεγάλων Προπυλαίων περιοχὴ τοῦ

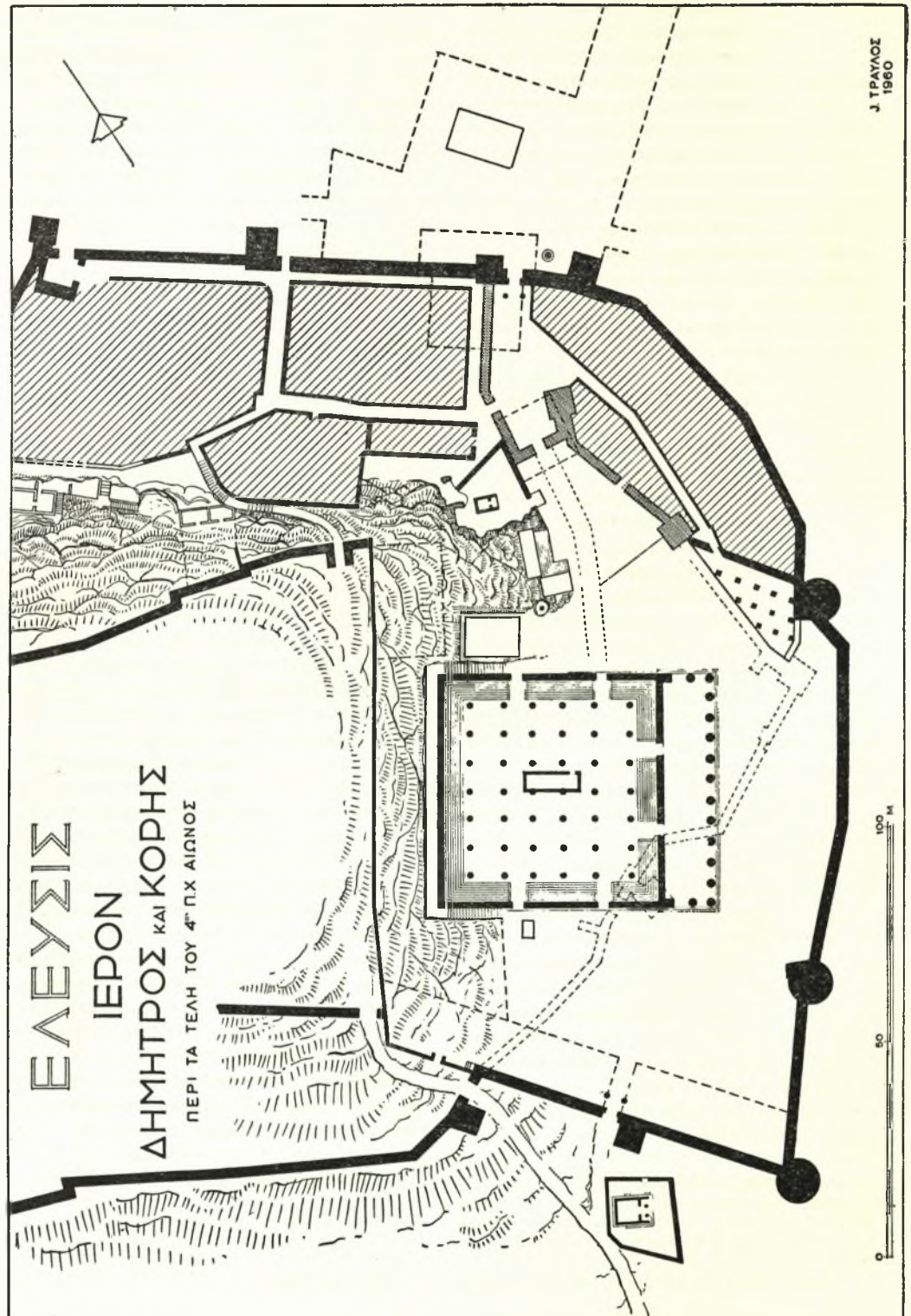
6. G. II^a, 1672, στ. 25. *Hesperia*, XVIII (1949) 143.

7. ΠΑΕ, 1956, 55-56. Δόλιχος, ὡς ὑπέθεσεν καὶ ὁ Κουρουνηάτης, Ἐλευσινιακά, Α', 1932, 206, πιθανῶς νὰ ὀνομάζεται ὁ Ἰππόδρομος, ὅστις πρέπει νὰ εὕρισκετο εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην.

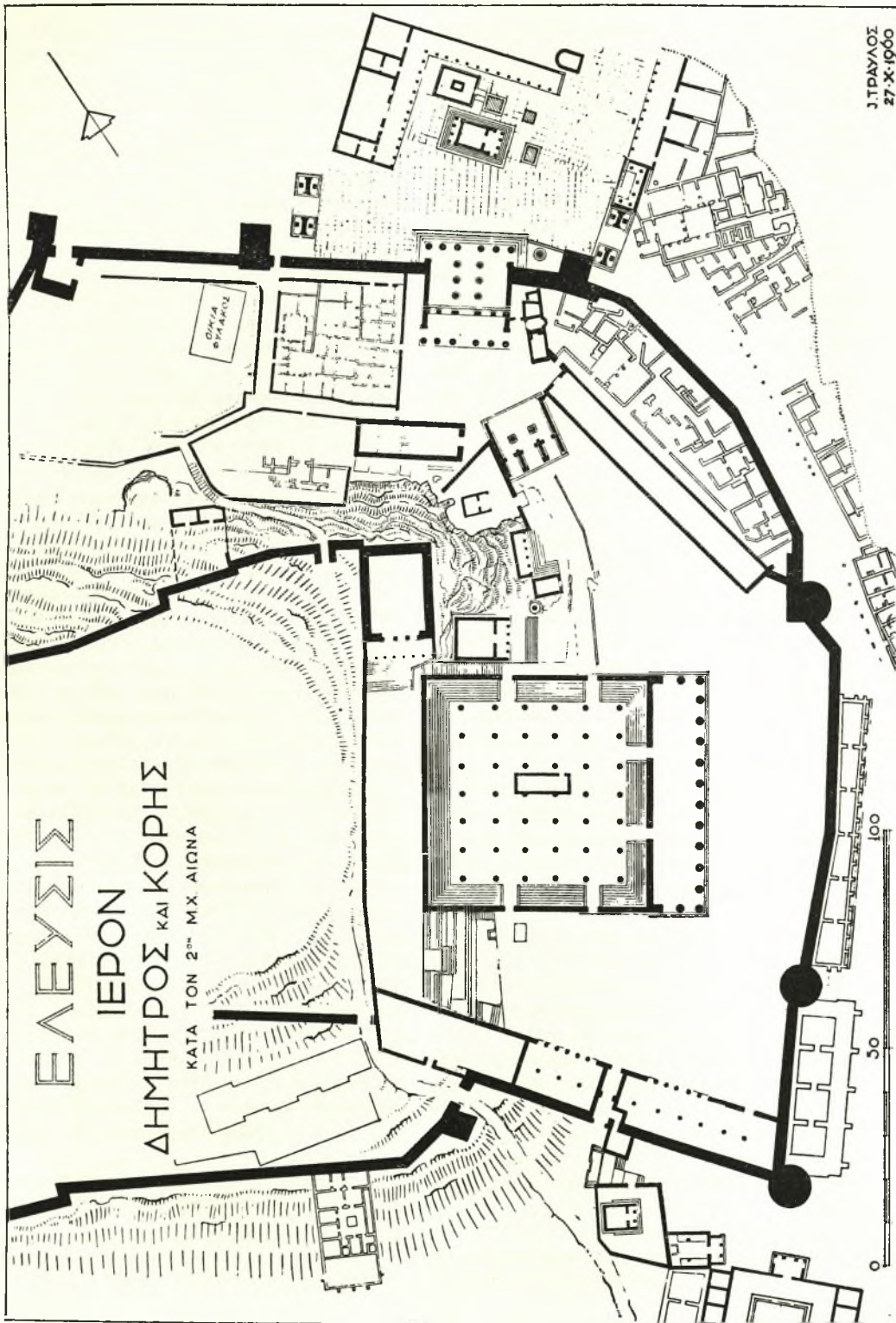
8. *Hesperia*, XVIII (1949) 142. Διὰ τὴν ἱερότητα τοῦ χώρου

συνηγορεῖ νομίζομεν καὶ ἡ ἀνευρεθεῖσα ἐνταῦθα τοιογραφία τοῦ Διός, ΑΕ, 1888, 77 καὶ ΑΔ, XV (1933-35) Παράρτημα, 4-7.

9. ΠΑΕ, 1955, 62-66.

Σχ. 3. Το Ίερόν τῆς Ἐλευσίνας περί τὰ τέλη τοῦ 4^{ου} π. Χ. αἰῶνος

Σχ. 4. Το Ίερόν τῆς Ἐλευσίνας κατὰ τὸν 2ον μ. Χ. αἰώνα

Ἱεροῦ, ὡς τοῦτο σαφῶς προέκυψεν ἐκ τῶν τελευταίων ἀνασκαφῶν μου καὶ τῶν ἀνευρεθέντων ἐν τὸς τῆς καλυπτοῦσης τὰ κτίσματα ταῦτα ἐπιχώσεως ἀγγείων καὶ νομισμάτων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Τότε φαίνεται ὅτι ἐκτίσθη τὸ ἰσχυρὸν ὑστερορωμαϊκὸν τεῖχος εἰς τὴν δυτικὴν γραμμὴν τῶν Μεγάλων Προπυλαίων, τὰ ὅποια ἔλαβον πλέον φρουριακὴν μορφήν διὰ τῆς ἐντειχίσεως τῆς βορείας αὐτῶν ἐξωτερικῆς κιονοστοιχίας, ἀφθεθίσθη μόνον μιᾶς εἰσόδου μεταξὺ τῶν δύο μεσαίων κίωνων. Τὴν ἰδίαν ἐποχὴν ἐνισχύεται διὰ τῆς αὐξήσεως τοῦ πάχους αὐτοῦ τὸ Κιμώνειον τεῖχος ἀπὸ τῶν Προπυλαίων μέχρι τοῦ πρώτου Περικλείου στρωγγύλου πύργου. Τὰ ἔργα ταῦτα ἀφοροῦν ἐν καὶ τὸ αὐτὸ πρόγραμμα τῆς ἐνισχύσεως τῶν ὀχυρώσεων τοῦ φρουρίου τῆς Ἑλευσίνος καὶ εἶναι πολὺ πιθανὸν ὅτι ἐγένοντο μερίμνη τοῦ αυτοκράτορος Βαλεριανοῦ (253 - 260 μ.Χ.), ὅστις ἐφρόντισε τότε, ὡς γνωστὸν, διὰ τὴν ὀχύρωσιν καὶ ἄλλων πόλεων τῆς Ἑλευσίνος, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τῶν Ἀθηνῶν, φοβούμενος τὰς ἐπιδρομὰς τῶν κατερχομένων Ἑρούλων¹⁰.

Διὰ τὴν πόλιν τῆς Ἑλευσίνος οὐδὲν ἤτο γνωστὸν μέχρι τῆς ἀνευρέσεως τῆς ἐπιγραφῆς, τῆς δημοσιευθείσης ὑπὸ τοῦ Κουρουνιώτη εἰς τὸν πρώτον τόμον τῶν Ἑλευσινιακῶν¹¹. Ἡ ἐπιγραφή αὕτη, τῶν μέσων περιήπου τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος, ἔδωκεν ἀφορμὴν νὰ ἐρευνησῶμεν δι' ἐκτεταμένων ἀνασκαφῶν τὴν περιοχὴν τῆς πόλεως, ἀποτέλεσμα τῶν ὁποίων ἦτο ὁ ἀκριβὴς προσδιορισμὸς τῆς ἐκτάσεως καὶ τῆς μορφῆς τὴν ὁποίαν εἶχεν αὕτη κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους τοῦλάχιστον.

Τὸ περιωφθὲν μικρὸν τμημα τῆς ἐπιγραφῆς, ἑλλίπες κατὰ τὰς τρεῖς πλευρὰς, εἶναι ἀπόσπασμα οἰκοδομικῆς συγγραφῆς ἀφορώσης ὄχι μόνον εἰς τὴν ἐπισκευὴν τῶν πυλῶν τῆς πόλεως, ὡς ὑπέθεσεν ὁ Κουρουνιώτης, ἀλλὰ καὶ τῶν πυλῶν τοῦ Ἱεροῦ.

Ἐκ τῶν κατονομαζομένων ἐν τῇ ἐπιγραφῇ πυλῶν, τὴν Μεγαρικὴν ἐταύτισεν ὁ Κουρουνιώτης μὲ τὴν μόλις τότε ἀνασκαφείσαν ὑπ' αὐτοῦ πύλην, τὴν εὐρισκομένην πρὸς δυσμὰς τῶν Μεγάλων Προπυλαίων καὶ εἰς ἀπόστασιν 100 περίπου μέτρων ἀπὸ αὐτῶν. Ἐξ ἄλλου, κατὰ τὴν ἐρευναν τὴν ὁποίαν ἐπεχειρήσαμεν τότε ἐπὶ ὀλοκλήρου τοῦ λόφου, μόνον κατὰ τὴν νοτιᾶν πλευρὰν αὐτοῦ εὗρομεν τὸ τεῖχος τῆς πόλεως, εἰς τὸ σημεῖον ὅπου τοῦτο ἦνοῦτο μὲ τὸ τεῖχος τοῦ Ἱεροῦ, καὶ τὸ παρηκολοθήσαμεν μέχρις ἀποστάσεως 250 περίπου μέτρων

10. ΠΑΕ, 1954, 70.

11. Κ. Κουρουνιώτη, Συγγραφὴ ἐπισκευῆς τῶν πυλῶν τοῦ τεύχους τῆς Ἑλευσίνος, Ἑλευσινιακά, Α', 1932, 189-208.

πρὸς δυσμὰς. Ἀκριβῶς δὲ πλησίον τοῦ σημείου ἐνώσεως τῶν δύο τευχῶν ἐφάνησαν ἀσφαλῆ ἴχνη πύλης, τὴν ὁποίαν ἐταύτισαμεν λόγῳ τῆς θέσεώς της, πρὸς τὰς *Νοτίας Πύλας* τῆς ἐπιγραφῆς. Συγχρόνως, διὰ τῶν τότε γενομένων ἀνασκαφῶν ἐπὶ τοῦ χώρου τῆς ράχως τοῦ λόφου, μεταξὺ τῆς ἀκροπόλεως καὶ τοῦ πρὸς δυσμὰς λόφου, ἐβεβαιώθημεν, ἐκ τῶν ἀνευρεθέντων ἐρειπίων οἰκιῶν, δεξαμενῶν καὶ διαφόρων ὁδῶν, ὅτι ἡ πόλις ἐξετείνετο πρὸς δυσμὰς¹² τῆς Ἀκροπόλεως εἰς πολὺ μεγαλύτεραν ἔκτασιν παρ' ὅτι ἀρχικῶς ἐπιστεῦσαμεν. Εἰς ἐπανεπιλημμένας ἀναζητήσεις μου καὶ σκαφικὰς ἐρεῦνας ἐπὶ τοῦ λόφου πρὸς ἀνέυρεσιν τοῦ δυτικοῦ τεύχους τοῦ περιβόλου, τὸ φθινόπωρον τοῦ 1947, ἀπεκάλυψα τέλος ὀλίγα μὲν ἀλλὰ ἀσφαλῆ ἴχνη αὐτοῦ. Ταῦτα εἶναι λαξεύματα ἐπὶ τοῦ βράχου πρὸς ἰσοπέδωσιν τῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ διὰ τὴν καλύτεραν ἔδρασιν τῶν λίθων τοῦ τεύχους.

Πέραν τῶν λαξευμάτων αὐτῶν πρὸς δυσμὰς οὐδὲν ἴχνος ἀρχαίου ἐρειπίου εὐρέθη δικαιολογῶν τὴν πρὸς τὸ μέρος αὐτὸ ἐπέκτασιν τῆς πόλεως. Ἐπὶ πλέον δέ, κατὰ τὴν συνέχισιν τοῦ καθαρισμοῦ τοῦ βράχου ἐκ τῆς μικρᾶς ἐπιχώσεως ἦτις τὸν ἐκάλυπτεν, ἐφάνη ἀρχαία ἀμαξιτὴ ὁδός, ἡ ὁποία διαπερᾶ τὸ τεῖχος ἀκριβῶς εἰς τὸ σημεῖον ὅπου τὰ λαξεύματα διακόπτονται. Πρὸς δυσμὰς, ἡ ὁδὸς αὕτη ἠκολούθει τὴν ὁμαλὴν κλίσιν τῆς βορείας πλευρᾶς τοῦ λόφου καὶ τὴν ἀπεκαλύψαμεν μέχρις ἀποστάσεως ἑνὸς χιλιομέτρου περίπου. Ἡ ὁδὸς κατευθύνεται πρὸς τὰ Μέγαρα, πλησίον δὲ αὐτῆς, πρὸς δυσμὰς τοῦ σημερινοῦ «Πανελευσινιακοῦ γηπέδου», ἀπεκαλύφθη σπουδαιότατον προϊστορικὸν νεκροταφεῖον ἐκτεινόμενον κατὰ μῆκος τῆς βορείας πλευρᾶς τῆς ὁδοῦ¹³. Πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς πόλεως ἡ ὁδὸς ἐχωρίζετο εἰς δύο κλάδους, διὰ τῶν ὁποίων ἐξυπηρετεῖτο ἡ συγκοινωνία τῆς πόλεως πρὸς τὴν κατευθύνσιν ταύτην.

Εἰς τὸ σημεῖον λοιπὸν αὐτὸ τοῦ δυτικοῦ τεύχους τῆς πόλεως ὑπῆρχε πύλη, ἡ ὁποία ὡς εὐρισκομένη πλησιέστερον πρὸς τὴν ὁδὸν τὴν ὀδηγοῦσαν πρὸς Μέγαρα, πρέπει νὰ ταυτισθῇ πρὸς τὰς πύλας τὰς *Μεγαράδ'* ἐξίοντι ὅπως τὰς ὀνομάζει ἡ ἐπιγραφή καὶ ὄχι ἐκεῖ ὅπου πρὸ τῶν διαπιστώσεων τούτων εἶχεν ὑποθέσει ὁ Κουρουνιώτης.

Ποίαν γραμμὴν ἠκολούθει τὸ τεῖχος εἰς τὰ μέρη ὅπου ἡ λατόμησις τοῦ λόφου ἔχει ἐξαφανίσει τελείως κάθε ἴχνος αὐτοῦ δὲν δυνάμεθα μετὰ βε-

12. Διὰ τὰ ἀνευρεθέντα ἐρεῖπια τῆς πόλεως ἐπὶ τῆς ράχως τοῦ λόφου βλ. Κ. Κουρουνιώτη: ΑΔ, XIII (1930-31) Παράρτημα, 30, XIV (1931-32) Παράρτημα, 29, Ἑλευσινιακά, 240-251 καὶ Ὀδηγὸν Ἑλευσίνος (1934) 54.

13. Αἱ σχετικαὶ ἐκθέσεις περὶ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ νεκροταφείου ἀναφέρονται ἀνωτέρω σ. 43, σημ. 2.

βαιότητα να προσδιορίσωμεν. Κατά την βορείαν ὄμως πλευράν καί εἰς τήν βάσιν ἀκριβῶς τοῦ λόφου πρέπει ἀκόμη νά κρύπτεται τὸ τεῖχος ἐντὸς τῶν ἀγρῶν, ἢ γραμμὴ δὲ αὐτοῦ πρὸς τήν πλευράν ταύτην ὀρίζεται ἐκ τῶν ἐξεχόντων εἰς πολλὰ σημεῖα ὀγκολίθων ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁποίων καί ἐσχεδίασα τὴν πορείαν τοῦ ¹⁴.

Εἰς τὸ σημεῖον ἀκριβῶς τῆς ἐνώσεως τῆς γραμμῆς τοῦ τείχους τοῦτου τῆς πόλεως μετὰ τοῦ τείχους τοῦ Ἱεροῦ πρέπει νά ὑπῆρχεν ἑτέρα πύλη, ὡς προκύπτει ἐκ τῆς ἀποκαλυφθείσης κατὰ τὰς προσφάτους μου ἀνασκαφᾶς ὁδοῦ, τῆς ὀδηγούσης πρὸς τὸν λόφον. Ἡ ὑπαρξὶς πύλης ἐνταῦθα διὰ τὴν ἀπ' εὐθείας ἐπικοινωνίαν τῆς πόλεως καί ἀπὸ τὴν πλευράν ταύτην εἶναι, νομίζομεν, ἀπαραίτητος μετὰ τὴν διαπίστωσιν μάλιστα, ὅτι ἡ πύλη, παρὰ τὴν γωνίαν τὴν ὁποίαν σχηματίζει τὸ τεῖχος δυτικῶς τῶν Μεγάλων Προπυλαίων, ἀνήκεν εἰς τὸ Ἱερόν. Τὴν πύλην ταύτην ὀνομάζω βορείαν πύλην τῆς πόλεως ¹⁵.

Αἱ πύλαι ἀναφέρονται εἰς τὴν ἐπιγραφὴν κατὰ τὴν σειρὰν τῆς θέσεως αὐτῶν. Ἀφοῦ λοιπὸν τελευταία ὀνομάζονται αἱ Νότιαι πύλαι καὶ προσδιορίσαμεν, ὅτι αἱ Μεγαρικαὶ ἦσαν κατὰ τὴν δυτικὴν πλευράν, φυσικὸν εἶναι νά δεχθῶμεν ὅτι ἡ ἀναγραφὴ τῶν πυλῶν ἤρχισεν ἀπὸ τὴν βορείαν πλευράν. Ἀλλὰ πρὸς τὴν πλευράν ταύτην προσδιορίσαμεν τρεῖς πύλας καὶ δύο πυλίδας (Σχεδ. 1). Τὸν βόρειον Πυλῶνα (1) ὅστις εὐρίσκετο πλησίον τοῦ Καλλιχόρου φρέατος καὶ ἦτο ἡ κυριώτερα πύλη τοῦ Ἱεροῦ ἀπὸ τῆς ἐπεκτάσεώς του ὑπὸ τοῦ Κίμωνος μέχρι τῶν Ρωμαϊκῶν χρόνων, ὅτε ἐκαλύφθη ὑπὸ τῶν Μεγάλων Προπυλαίων. Πρὸς δυσμὰς αὐτῶν καὶ εἰς ἀπόστασιν 50 μ. μικρὰν πυλίδα ἐπὶ τοῦ τείχους (2). Ἐτι δυτικώτερον, παρὰ τὴν γωνίαν ἀκριβῶς, τὴν ὁποίαν σχηματίζει τὸ τεῖχος, τὴν πύλην (3) τὴν ὁποίαν ἀνέσκαψεν ὁ Κουρουνιώτης καὶ τὴν ὁποίαν, ὡς κειμένην πρὸς τὴν ὁδὸν τὴν ἄγουσαν πρὸς τὰς Ἀθήνας, ὀνομάζω πύλην πρὸς τὸ Ἄστυ. Κατόπιν, πιθανῶς νά ἐγένετο μνεῖα ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τῆς μικρᾶς πυλίδος (4) τῆς εὐρίσκομένης πλησίον τοῦ Δολίχου καὶ ἐν συνεχείᾳ θά ἀνεφέροντο αἱ Βόρειοι πύλαι τῆς πόλεως (5).

Εἰς τὸ ἀπολεσθὲν μέρος τῆς ἀρχῆς τῆς ἐπιγραφῆς, θά ἀνεγράφετο, ὡς εἶναι εὐλόγον, ἢ ἐπισκευῆ τῶν ἀνωτέρω πυλῶν καὶ πυλίδων. Ἐκ τῆς σειρᾶς δὲ τούτων συμπεραίνομεν ὅτι εἰς τὰς τελευταίας ταύτας βορείας πύλας τῆς πόλεως ἀναφέρονται καὶ οἱ ἐννέα πῶτοι διασωθέντες στίχοι τῆς ἐπιγραφῆς.

14. Ἴχνη τοῦ τείχους πρὸς τὴν πλευράν ταύτην ἀναφέρει καὶ ὁ Φίλιος, ΠΑΕ, 1892, 32.

15. Ἔργον 1957, 4.

Ἐν συνεχείᾳ εἰς τὴν ἐπιγραφὴν γίνεται μνεῖα τῶν Μεγαρικῶν πυλῶν (6), τὴν θέσιν τῶν ὁποίων προσδιορίσαμεν, κατόπιν δὲ αἱ ἐπισκευαὶ ἀφοροῦν εἰς μικροτέραν εἰσοδον, πυλίδα (7), ὡς ὀρθῶς συνήγαγεν ὁ Κουρουνιώτης, συμπληρώσας ὀλόκληρον τὸν σχετικὸν στίχον *τὴν πυλίδα πλησίον τοῦ πύργου τοῦ γωνιαίου τοῦ πρὸς θαλάττης*.

Ἡ θέσις τῶν πυλῶν τῶν κατὰ τὸ στάδιον (8) μετὰ τὸν προσδιορισμὸν τῆς πυλίδος κατὰ τὴν νοτίαν πλευράν, μόνον ἐκεῖ ὅπου σημειοῦται ἐπὶ τοῦ σχεδίου, ἦτο δυνατόν νά εὐρίσκεται, διότι μόνον κατὰ τοῦτο τὸ μέρος τοῦ λόφου ἢ ἀνάβασις εἶναι ὁμαλωτέρα ἐπὶ πλέον δὲ σώζονται καὶ ἴχνη ἀρχαίας ὁδοῦ.

Τῶν Νοτίων πυλῶν (9) τὴν θέσιν προσδιορίσαμεν ἤδη πλησίον τοῦ Ἱεροῦ. Φαίνεται δὲ ὅτι ἡ πύλη αὕτη εἶναι ἡ τελευταία τῆς πόλεως, διότι ἡ πυλὶς (10), ἢ μνημονευομένη ἐν συνεχείᾳ εἰς τὴν ἐπιγραφὴν, ὡς εὐρίσκομένη πλησίον τῶν Νοτίων πυλῶν, εἶναι ἡ εὐρίσκομένη ἐντὸς τοῦ περιβόλου ἐπὶ τοῦ λεπτοτέρου τείχους τοῦ χωρίζοντος τὸ Ἱερόν ἀπὸ τὴν πόλιν.

Ἀπὸ τοῦ στίχου 37, αἱ ἐπισκευαὶ ἀναφέρονται εἰς κιονοκόσητον εἰσοδον, *Πρόπυλον*, καὶ εἶναι πολὺ πιθανόν ὅτι πρόκειται περὶ τῆς ἐπισκευῆς τοῦ Προπύλου τὸ ὁποῖον θά εἶχε πρὸς τὸ ἑσωτερικὸν ἢ Νοτία πύλη τοῦ Ἱεροῦ, ὁ *Νότιος Πυλῶν* (11), ὅπως τὸν ὀνομάζουσι ἄλλαι Ἑλευσινιακαὶ ἐπιγραφαί. Αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τοὺς τελευταίους σωζομένους στίχους τῆς ἐπιγραφῆς ἐπισκευαὶ ἀφοροῦν ὡπωσδήποτε εἰς ἄλλο πρόπυλον, τὸ ὁποῖον χαρακτηρίζεται ὡς εὐρισκόμενον ἐντὸς τοῦ τείχους. Ἄλλο δὲ πρόπυλον ἐντὸς τοῦ τείχους τοῦ περιβόλου δὲν γνωρίζομεν παρὰ μόνον τὰ Προπύλαια τῆς Δήμητρος καὶ τῆς Κόρης, τὰ ὁποῖα μνημονεύονται ἤδη ἀπὸ τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος καὶ τῶν ὁποίων τὴν θέσιν κατέλαβον κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους τὰ Μικρὰ Προπύλαια (12).

Εἰς ποῖα ἔργα ἀνεφέρετο τὸ ἀπολεσθὲν ὑπόλοιπον τμήμα τοῦ τέλους τῆς ἐπιγραφῆς δὲν εἶναι δυνατόν νά καθορίσωμεν ἀσφαλῶς. Νομίζω ὅμως ὅτι ἐν συνεχείᾳ θά ἀνεγράφοντο τὰ σχετικὰ μὲ τὴν ἐπισκευὴν τῶν πυλίδων τοῦ διατειχίσματος καὶ τῶν πυλῶν τῆς ἀκροπόλεως, συμπληρουμένου οὕτω τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν πυλῶν τοῦ ὄχυροῦ τῆς Ἑλευσίνος, εἰς τὴν ἐπισκευὴν τῶν ὁποίων φαίνεται ὅτι ἀφεώρα ὀλόκληρος ἢ ἐπιγραφῆ.

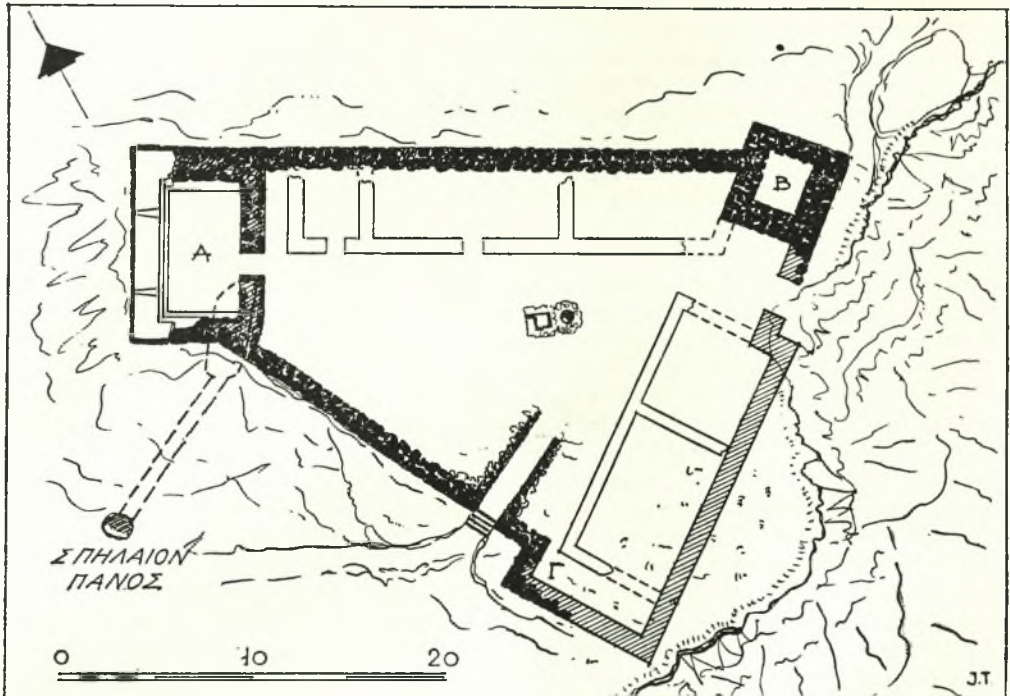
Ἡ πολυτιμωτάτη πράγματι ἐπιγραφὴ αὕτη, διὰ τῆς ὁποίας καθωρθώσαμεν νά ἐρμηνεύσωμεν τὰ ἀνευρεθέντα ἐρείπια καὶ νά δώσωμεν μίαν εἰκόνα τοῦ φρουρίου τῆς Ἑλευσίνος ὀλίγον ἀπέχουσαν, πιθανῶς, ἀπὸ τὴν πραγματικότητα, πρέπει νά χρονολογηθῇ, νομίζω, ἐφ' ὅσον ἀναφέρεται εἰς

τὴν ἐπισκευὴν τῶν πυλῶν, ὅπωςδήποτε μετὰ τὰ μέσα τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος.

Κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος καὶ συγκεκριμένως ἐντὸς τῆς δεκαετίας 370-360 π.Χ., ἐχρονολογήσαμεν μὲ τὸν Κουρουνιάτην τὸ ὡς Λυκούργειον χαρακτηριζόμενον ἄλλοτε νότιον τεῖχος τοῦ Ἱεροῦ¹⁶. Ὀλίγον ἀργότερον χρονολογεῖται καὶ ἡ ἀνοικοδόμησις εἰς τὴν παλαιάν του γραμμὴν καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ καὶ βορείου τεύχους τοῦ Ἱεροῦ. Ἐξ ἄλλου, περὶ τὰ μέσα τοῦ 4ου π.Χ.

αὺς καταστροφῆς ἐξ ἀγνώστου εἰς ἡμᾶς ἐχθρικής ἐπιδρομῆς ἢ ἄλλης αἰτίας, νὰ εἶχον ὑποστῆ αὐταὶ διαφόρους ζημίας.

Σοβαραὶ καὶ ἐκτεταμέναι ἐπισκευαὶ ἀναφέρονται εἰς τὴν μνημονευθεῖσαν ἐνταῦθα μακρὰν λογοδοσίαν τῶν ἐπιστατῶν τῆς Ἑλευσίνος τοῦ 329/328 π.Χ., εἰς τὴν ὁποίαν περιλαμβάνονται καὶ ἱκαναὶ ἐπισκευαὶ τοῦ τεύχους καὶ τῶν πυλίδων. Εἶναι ἐπομένως πολὺ πιθανόν ὅτι τότε ἢ καὶ ὀλίγα μόνον ἔτη πρότερον θὰ ἐγένετο ἡ ριζικὴ ἐπισκευὴ

Σχεδ. 5. Τὸ Ἑλληνιστικὸν φρούριον ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ λόφου καὶ τὸ Σπήλαιον τοῦ Πανός

αἰῶνος, τοποθετοῦμεν καὶ τὴν ἐπέκτασιν πρὸς δυσμὰς τῆς πόλεως καὶ τὴν ἀνέγερσιν τοῦ νέου τεύχους διὰ τοῦ ὁποίου περιεβλήθη αὕτη, φυσικὸν δὲ εἶναι συγχρόνως νὰ κατεσκευάσθησαν τότε καὶ τὰ θυρώματα τῶν πυλῶν, τὸλάχιστον ὅσων ἢ θέσις ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὰ οἰκοδομηθέντα νέα τμήματα τοῦ περιβόλου τόσον τῆς πόλεως ὅσον καὶ τοῦ Ἱεροῦ.

Ἡ ἐπισκευὴ ἐπομένως τῶν πυλῶν πρέπει νὰ εἶναι μεταγενεστέρα τῆς κατασκευῆς τοῦ τεύχους τούτου καὶ νὰ ἀνήκῃ εἰς μίαν ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν, λόγῳ τῆς παρόδου τοῦ χρόνου ἢ καὶ ἐκ βιαι-

καὶ τῶν πυλῶν ὀλοκλήρου τοῦ φρουρίου τῆς Ἑλευσίνος.

2. ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΟΝ ΦΡΟΥΡΙΟΝ ΚΑΙ ΤΟ ΑΝΕΥΡΕΘΕΝ ΙΕΡΟΝ ΤΟΥ ΠΑΝΟΣ ΕΠΙ ΤΟΥ ΛΑΤΟΜΗΘΕΝΤΟΣ ΔΥΤΙΚΟΥ ΛΟΦΟΥ

Ὡς ἤδη ἐλέχθη, ὀλόκληρος ὁ δυτικὸς λόφος τῆς Ἑλευσίνος ἔχει σήμερον ἐξαφανισθῆ λατομηθεὶς μέχρι τῆς βάσεως αὐτοῦ (Πίν. 41 α). Εἰς τὴν θέσιν του ὑψοῦνται τῶρα αἱ καπνοδόχοι τοῦ ἐργοστασίου «Τιτάν», ἀπὸ τὰς ὁποίας εἰς πυκνὰ σύννεφα ἐξέρχεται ὁ καπνὸς καὶ ἡ σκόνη τοῦ τσιμέντου δημιουργηθείσης μιᾶς ἀφορήτου καταστάσεως διὰ τοὺς κατοικοὺς τῆς Ἑλευσίνος.

Ὁ Φίλιος, ἐπιχειρήσας τὸ 1892 μικρὰν ἀνα-

16. Κ. Κουρουνιάτη καὶ Ἱ. Τραυλοῦ, Συμβολὴ εἰς τὴν οἰκοδομικὴν ἱστορίαν τοῦ Ἑλευσινιακοῦ Τελεστηρίου, ΑΔ 1935-36/1939, 31.

σκαφήν ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου, ἐβεβαίωσαν, ὅτι ὑπὸ τὰ ἔρειπια τοῦ Φραγκικοῦ πύργου ὑπῆρχον λείψανα ἀρχαίας ὀχυρώσεως καὶ ὑπέθεσαν ὅτι μέχρι τοῦ σημείου ἐκείνου ἐξετείνεται ἡ πόλις¹⁷. Εἶναι πολὺ πιθανὴ ἡ ὑπόθεσις αὕτη καὶ θὰ ἦτο δυνατόν κατὰ τοὺς ἑλληνιστικούς χρόνους, ὅτε ἐκτίσθη τὸ ὄχυρόν ἐπὶ τοῦ λόφου, νὰ ἠνώθη τοῦτο μετὰ τῆς πόλεως διὰ στενῆς ἀχωρωμένης ὁδοῦ, ὑπολείμματα τῆς ὁποίας πιθανῶς ἦσαν οἱ σωζόμενοι μέχρι καὶ τῶν ἡμερῶν μας ὀλίγοι ἐλευσινιακοὶ μεγάλοι κατειργασμένοι λίθοι εὐρισκόμενοι δυτικῶς τοῦ παλαιοῦ ἐκκλησιδίου τοῦ Ἀγίου Νικολάου καὶ ὀρίζοντες τὴν γραμμὴν τοῦ τείχους. Πάντοτε ὅμως ἡ πόλις ἐτερματίζετο πρὸς δυσμὰς δι' ἰδιαιτέρου τείχους τοῦ ὁποίου εὐτυχῶς ὀλίγα μὲν ἀλλὰ ἀσφαλῆ ἴχνη, ὡς ἐλέχθη καὶ ἀνωτέρω, κατάρθωσα νὰ προσδιορίσω τὸ 1947.

Συστηματικὴν ἔρευναν ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου ἐπεχείρησε τὸ 1931 ὁ καθηγητὴς κ. Γ. Μυλωνᾶς· τότε δέ, τῇ ὑποδείξει τοῦ Κουρουνιώτη, συντάξα καὶ τὸ μοναδικὸν ὑπάρχον σήμερον σχέδιον τοῦ φρουρίου εἰς τὸ ὁποῖον φαίνονται τὰ σωζόμενα κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἀκόμη ἐρείπια (Σχεδ. 5).

Ἡ συνεχιζομένη λατόμησις τοῦ λόφου πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην ἠνάγκασε τὸν Κουρουνιώτην νὰ προβῇ εἰς ἐντόνους διαμαρτυρίας πρὸς τὴν διεύθυνσιν τοῦ ἐργοστασίου «Τιτάν», ἀργότερον δὲ πρὸς παρεμπόδισιν τῆς λατομῆσεως νὰ τοποθετήσῃ μεγάλους στύλους ἐκ τσιμέντου ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου περὶ τῶν ἔρειπιων, ἵνα σαφῶς καθορισθοῦν τὰ ὄρια τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου. Τὴν κατὰστασιν εἰς τὴν ὁποίαν διετηροῦντο τότε τὰ ἔρειπια, ἀλλὰ καὶ τὰ ὄρια μέχρι τῶν ὁποίων εἶχε φθάσει ἡ λατόμησις τοῦ λόφου, δεικνύουν αἱ ληφθεῖσαι τὸ 1932 ὑπὸ τῆς ἀεροτοπογραφικῆς ὑπηρεσίας τοῦ Ὑπουργείου Συγκοινωνιῶν φωτογραφίαι.

Ὅτε τὸ 1953 ἐδόθη ἡ ἄδεια τῆς καταστροφῆς τοῦ λόφου, οἱ λατόμοι εἶχον ἤδη παραβιάσει τὰ ὄρια τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου καὶ εἶχον φθάσει πλησίον τοῦ σωζομένου σχεδὸν εἰς τὸ ἀρχικόν του ὕψος τοῦ Φραγκικοῦ πύργου, ὅστις καὶ ἐκινδύνευε νὰ καταρρεύσῃ ἐκ τῶν δονήσεων τῶν φουρνέλων.

Ἡ ἐπίβλεψις τῆς διαλύσεως τοῦ Φραγκικοῦ πύργου τοῦ ὁποίου οἱ τοῖχοι ἦσαν ἐκτισμένοι διὰ μεγάλων ὀρθογωνικῶν πωρολίθων καὶ ἐλευσινιακῶν λίθων, προερχομένων ἐξ ἀρχαίων οἰκοδομημάτων τοῦ ἱεροῦ, ἀνετέθη εἰς τὸν τότε ἐπιμελητὴν Ἐλευσίνος Δ. Θεοχάρην, ὅστις πρὸ τῆς κατεδαφίσεως

ἠρίθμησε τοὺς λίθους καὶ ἐφωτογράφησε τὸν σωζόμενον τοῖχον με σκοπὸν τὴν ἀνοικοδόμησιν αὐτοῦ εἰς ἄλλο σημεῖον, τὴν ὁποίαν εἶχεν ὑποσχεθῆ ὅτι θὰ ἐκτελέσῃ τὸ ἐργοστάσιον «Τιτάν»¹⁸.

Ἡ περαιτέρω ἔρευνα μετὰ τὴν κατεδάφισιν τοῦ τοῖχου ἀνετέθη εἰς ἐμὲ καὶ εἶχον οὕτω τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐπιβεβαιώσω τὴν κατὰ τοὺς ἑλληνιστικούς χρόνους οἰκοδομὴν τοῦ ἀρχαίου φρουρίου καὶ νὰ μελετήσω τὸν τρόπον τῆς κατασκευῆς του.

Τὸ φρούριον, ὡς δεικνύει τὸ δημοσιευόμενον ἐνταῦθα σχέδιον, εἶχε ἐν κατόψει σχῆμα τριγώνου, εἰς ἐκάστην γωνίαν τοῦ ὁποίου εὐρίσκετο καὶ ἀνὰ εἰς πύργος. Ὁ πρὸς δυσμὰς εὐρισκόμενος πύργος Α, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἀνηγέρθη ἀργότερον ὁ Φραγκικὸς πύργος, ἦτο ὁ μεγαλύτερος, ἔχων διαστάσεις 10 × 7 μ., ὁ Β ἦτο τετράγωνος, πλευρᾶς 5.20 μ., τέλος τοῦ Γ ἐσώζετο μόνον μικρὸν τμήμα τῆς δυτικῆς γωνίας του, προεξέχον τοῦ περιβάλλου κατὰ 2.40 μ.

Ἐκ τῶν τριῶν πλευρῶν τοῦ φρουρίου ἐσώθησαν ἐπίσης μόνον αἱ δύο, ἡ βορεῖα καὶ ἡ νοτία, πάρχους ἀμφότεραι 1.10 μ., ἐπὶ τῆς τελευταίας μάλιστα, τῆς νοτίας, ἐσώθη καὶ ἡ μικρὰ ἀνηφορικὴ εἰσοδος πλάτους 1.30 μ. καὶ αἱ πρὸ αὐτῆς βαθμίδες χρησιμεύουσαι πρὸς διευκόλυνσιν τῆς ἀναβάσεως. Ἡ τρίτη πρὸς ἀνατολὰς πλευρὰ τοῦ περιβάλλου εἶχεν ἤδη καταστραφῆ πολὺ πρὸ τοῦ 1931 ὑπὸ τῶν λατόμων, δεδομένου ὅτι μέχρι τοῦ σημείου αὐτοῦ εἶχε φθάσει ἡ λατόμησις. Ἡ πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην κλίσις τοῦ λόφου, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῶν περισωθέντων παλαιῶν σχεδίων, ἦτο περισσότερον ἀπότομος τῶν ἄλλων πλευρῶν, ὡς ἐκ τούτου δὲ ὁ ἐξαφανισθεὶς τοῖχος τοῦ περιβάλλου δὲν ἦτο δυνατόν νὰ εὐρίσκετο πολὺ ἀνατολικώτερον τῆς γραμμῆς τοῦ πύργου Β. Τὴν θέσιν τοῦ τοῖχου τούτου εἶναι δυνατόν πιθανῶς νὰ μᾶς καθορίσουν οἱ σημειούμενοι ἐπὶ τοῦ σχεδίου μεταγενέστεροι τοῖχοι Δ καὶ Ε οἱ ὁποῖοι, κατ' ἀναλογίαν τῶν παρομοίων Ζ καὶ Η τῆς βορείας πλευρᾶς τοῦ περιβάλλου, δεικνύουν ὅτι ὁ ἐξαφανισθεὶς περίβολος τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς πρέπει νὰ ἦτο παράλληλος τοῦ μεταγενεστέρου τοῖχου Δ καὶ νὰ εὐρίσκετο εἰς ἀπόστασιν 7 μ. ἀπὸ αὐτοῦ, ὅσον δηλαδὴ ἦτο τὸ σωζόμενον μῆκος τοῦ καθέτου πρὸς αὐτὸν τοῖχου Ε.

Οἱ νεώτεροι αὐτοὶ τοῖχοι, τὸσον τῆς ἀνατολικῆς ὅσον καὶ τῆς βορείας πλευρᾶς, ἦσαν ἐκτισμένοι διὰ μικρῶν λίθων καὶ θραυσμάτων ἀρχαίων μαρμάρων συνδεομένων διὰ κονιάματος ἀσβέστου, φαίνεται δὲ ὅτι ἦσαν σύγχρονοι μετὰ τὸν Φραγκικὸν πύργον καὶ ἀποδεικνύουν ὅτι ὀλόκληρον τὸ ἑλλη-

17. ΠΑΕ, 1892, 32.

18. Αὕτη δὲν ἐπραγματοποιήθη μέχρι σήμερον.

νιστικὸν ὄχυρον ἐπισκευασθέν, ἐχρησιμοποιεῖτο καὶ κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους.

Πλὴν τῆς εἰσόδου ἡ ὁποία εὐρίσκετο κατὰ τὴν νοτιὰν πλευράν, φαίνεται ὅτι τὸ ἀρχαῖον φρουριον διέθετε καὶ ἄλλην πρὸς ἀνατολὰς εἰσοδὸν διὰ τὴν ἀπ' εὐθείας ἐπικοινωνίαν μετὰ τῆς πόλεως. Τοῦτο συμπεραίνομεν ἐκ τῆς ὑπαρχούσης ἄλλοτε κατὰ μήκος τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ πύργου Β λίαν ἀνηφορικῆς ἀτραποῦ τῆς ὁποίας ἐσώζοντο βαθμίδες λαξευμένα ἐπὶ τοῦ βράχου. Ἡ εἰσοδος αὕτη, πιθανῶς τοῦ αὐτοῦ πλάτους πρὸς τὴν νοτιὰν, εὐρίσκετο ἐπὶ τῆς ἐξαφανισθείσης ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ περιβόλου πλησίον τοῦ πύργου Β, οἱ σημειούμενοι δὲ πλησίον τούτου ὀλίγοι λίθοι μᾶς καθορίζουν ἴσως τὴν δεξιὰν παραστάδα αὐτῆς.

Ὅλοι οἱ τοῖχοι τοῦ φρουρίου, ὅσον τοῦ περιβόλου ὅσον καὶ τῶν πύργων, ἦσαν θεμελιωμένοι ἀπ' εὐθείας ἐπὶ τοῦ βράχου, πρὸς καλυτέραν δὲ ἔδρασιν τῶν λίθων, κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν μόνον πλευράν τῶν τοίχων, εἰς πολλὰ σημεῖα εἶχε λαξευθῆ ὁ βράχος. Οἱ τοῖχοι, ὀλόλιθοι, ἦσαν κατασκευασμένοι δι' ἑλευσινακῶν λίθων. Κατὰ μὲν τὴν ἐξωτερικὴν ὄψιν αὐτῶν ἦσαν ἐκτισμένοι διὰ μεγάλων ἢ μικρῶν λίθων τραπεζοειδῶν ἢ καὶ τριγωνικῶν, τοποθετημένων κατὰ ὀριζοντίους στρώσεις καὶ μὲ τελείαν προσαρμογὴν μεταξὺ τῶν, ἐνῶ κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν αὐτῶν ὄψιν, διὰ μετρίου μεγέθους ἀκατεργάστων λίθων.

Εἰς ὅσα σημεῖα οἱ τοῖχοι διετηρήθησαν εἰς τὸ ἀρχικὸν τῶν ὕψος, ὡς εἰς τὸν πύργον Α καὶ εἰς μέγα τμήμα τοῦ ἀνατολικοῦ περιβόλου, ἀπέληγον εἰς ὀριζοντίαν ἐπιφάνειαν πρὸς ἔδρασιν τῶν ὁμοπλίνθων διὰ τῶν ὁποίων φαίνεται ὅτι ἦτο ἐκτισμένον τὸ ὑψηλότερον μέρος αὐτῶν. Τὸ ὕψος τῆς λιθίνης βάσεως ἐποικίλλεν ἀπὸ 1 - 2.50 μ. ἀναλόγως τῆς κλίσεως τοῦ βράχου, τὸ ἐσωτερικὸν ὁμῶς δάπεδον εὐρίσκετο πολὺ ὑψηλότερον τοῦ βράχου. Ἡ ἀνύψωσις αὕτη τοῦ δαπέδου ἐγένετο διὰ τεχνητῆς ἐπιχώσεως ἀποτελουμένης ἐξ ὀλίγων χαμᾶτων περιεχόντων ὄστρακα ὄχι παλαιότερα τοῦ 3ου π.Χ. αἰῶνος καὶ μεγάλης ποσότητος λατόπης, προερχομένης ἐκ τῆς ἐπεξεργασίας τῶν λίθων τῶν τοίχων τοῦ φρουρίου.

Πρὸς τὸ κέντρον τοῦ φρουρίου ὁ βράχος εὐρίσκετο πολὺ ὑψηλότερον, μόνις καλυπτόμενος ὑπὸ τῆς ἐπιχώσεως, τὸ δὲ ὑψόμετρον εἰς τὸ σημεῖον αὐτό, τὸ ὁποῖον καθορίζει καὶ τὸ μέγιστον ὕψος τοῦ λόφου, ἦτο ὡς ὑπελόγησα 51.50 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τῆς θαλάσσης. Περίπου λαξευμένη εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ὑπῆρχεν ἐντὸς τοῦ βράχου μεγάλη θαλαμοειδῆς δεξαμενὴ πρὸς συγκέντρωσιν τῶν ὀμβρίων ὕδατων, ἐξασφαλιζούσα σχετικὴν

ἐπάρκειαν ὕδατος εἰς τὴν ἐντὸς τοῦ ὄχυρου διαμένουσαν φρουράν.

Αἱ νέαι ἔρευναί μας εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ δυτικοῦ λόφου ἐπερατώθησαν περὶ τὰ τέλη τοῦ 1953, ὅτε καὶ ἐγκατελείψαμεν τὴν περιοχὴν. Μετὰ παρέλευσιν ὁμῶς ἀρκετοῦ χρόνου, τὸν Μάρτιον τοῦ 1955, κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς λατομήσεως κάτωθεν τοῦ πύργου Α καὶ εἰς βάθος ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ βράχου 13 μ., ἐφάνη μικρὸν σπηλαῖον ἐντὸς τοῦ ὁποίου διετηρεῖτο ἀρχαία ἐπίχωσις περιέχουσα πλῆθος ἀγγείων καὶ εἰδωλίων. Δυστυχῶς κατὰ τὴν ἀνατίναξιν τοῦ βράχου κατεστράφη ὀλόκληρος ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ σπηλαίου ὡς καὶ ἡ ὄροφὴ αὐτοῦ, συγχρόνως δὲ διεσπάρη καὶ ἀπωλέσθη μέγα μέρος τῆς πολυτίμου ἐπιχώσεως¹⁹.

Τὸ σπηλαῖον, μικρῶν διαστάσεων, παρουσίαζεν ἐν κατόψει σχῆμα ὀρθογώνιον μεγίστου μήκους 5 μ. καὶ πλάτους 0.90 μ. Ἡ ὄροφὴ τοῦ σπηλαίου ὡς φαίνεται ἦτο πολὺ ἀκανόνιστος, εἰς ἐν δὲ σημεῖον πρὸς τὴν νοτιὰν πλευράν διετηρήθη καὶ τὸ ἀρχικὸν ὕψος αὐτῆς φθάνον τὰ 3 μ. Πρὸς τὴν ἰδίαν πλευράν τὸ σπηλαῖον διὰ σηραγγοειδοῦς διαδρόμου πολὺ ἀνωμάλου καὶ ἀνηφορικοῦ, διαστάσεων πλάτους 0.70 μ. καὶ ὕψους 1.10 μ. περίπου, συνεκινῶνται μετὰ στομίου εὐρισκομένου ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ λόφου εἰς τὴν γραμμὴν τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ πύργου Α καὶ εἰς ἀπόστασιν ἀπὸ αὐτοῦ 10 μ. περίπου. Τὸ στόμιον τοῦ σπηλαίου ὄχι μεγαλύτερον τῶν 0.80 μ. εἶχε τὴν ὄψιν φυσικοῦ χάσματος, διεκρίνετο δὲ καὶ πρὸ τῆς ἀνακαλύψεως τοῦ σπηλαίου. Ἡ περισθεῖσα ἐπίχωσις ἐντὸς τοῦ σπηλαίου, ὕψους 0.70 μ., ἐκαλύπτετο ὑπὸ μεγάλου σωροῦ λίθων, οἱ ὁποῖοι ἐρρίπτοντο ἀπὸ τοῦ στομίου αὐτοῦ ὑπὸ τῶν διερχομένων χάριν παιδιᾶς ἢ καὶ πρὸς ἐκτίμησιν τοῦ βάθους, προκαλοῦντες κατὰ τὴν πτώσιν τῶν τῆν ἐντύπωσιν ὅτι ἐπρόκειτο περὶ ἀπυθμένου σπηλαιώδους χάσματος. Μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν λίθων ἀνεσκάφη μὲ μεγάλην προσοχὴν ἢ κάτωθεν αὐτοῦ ἐπίχωσις, ἀλλ' εὐθὺς ἀπεδείχθη ὅτι αὕτη ἦτο λίαν τεταραγμένη, διότι ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας ἤδη αὐτῆς ἀνευρίσκοντο μαζὶ μὲ ἀγγεῖα τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος καὶ ἀντικείμενα τῶν ἐσχάτων ρωμαϊκῶν χρόνων. Τοῦτο παρετηρήθη μέχρι τοῦ πυθμένου τοῦ σπηλαίου καὶ εἶναι προφανές ὅτι ἡ ἐπίχωσις ἀνεσκαυθῆ ὑπὸ ἀρχαιοκαπήλων, οἱ ὁποῖοι ἔρποντες εἰσέδυσαν ἐντὸς τοῦ σπηλαίου ἀποκομίσαντες τὰ καλύτερον διατηρούμενα ἀγγεῖα καὶ εἰδῶλια.

19. Τὸν Γενικὸν Διευθυντὴν Ἀρχαιοτήτων καὶ Ἀναστηλώσεως κ. Ἰ. Παπαδημητρίου, Ἐφορον τότε Ἐλευσίνος, θερμότατα εὐχαριστῶ καὶ ἐνταῦθα διὰ τὴν εὐγενικὴν παραχώρησιν εἰς ἐμὲ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ σπηλαίου.

Ἡ ἐπίχωση ἀπετελεῖτο ἐξ ὀλίγων χωμάτων, πολλῶν λίθων μετρίου μεγέθους καὶ ποσότητος λατύπης Ἐλευσινιακοῦ λίθου προερρομένης πιθανῶς ἐκ τῆς ἐπεξεργασίας τῶν λίθων τοῦ ἀνωθεν εὐρισκομένου φρουρίου.

Ἐκ τῶν ἀνευρεθέντων ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως πολλῶν θραυσμάτων ἀγγείων καὶ εἰδωλίων πολλὰ συνεκολλήθησαν, μετὰ τῶν ἄλλων δὲ ἀνευρεθέντων καὶ διατηρηθέντων σχεδὸν ἀκραίων ἀπετέλεσαν σπουδαιότητα συλλογῆν εἰς τὴν ὁποίαν ἀντιπροσωπεύονται ὄλαι αἱ ἐποχαι ἀπὸ τῶν κλασσικῶν μέχρι καὶ τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων (Πίν. 42-43).

Καὶ μόνον ἐκ τῶν εἰδωλίων, τὰ περισσότερα τῶν ὁποίων παριστάνουν τὸν Πάνα, θὰ ἦτο δυνατόν εὐθὺς νὰ συμπεράνωμεν ὅτι τὸ σπήλαιον ἦτο ἀφιερωμένον εἰς τὸν θεὸν αὐτόν. Τοῦτο ἄλλωστε ἐπιβεβαιοῦται καὶ ἐκ τῶν ἄλλων εὐρημάτων ἰδίως τῶν λουτροφόρων, ἐκ τῶν χαρακτηριστικωτέρων ἀφιερωμάτων εἰς τὰς Νύμφας μὲ τὰς ὁποίας πάντοτε συνελατρεῦτο ὁ Πάν. Ἐξ ἄλλου τὰ παλαιότερα τῶν εὐρημάτων, χρονολογούμενα ἀπὸ τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος, ἀποτελοῦν μίαν ἐπὶ πλέον ἀπόδειξιν συγχρόνως δὲ καὶ ἐπιβεβαιώσιν τῆς παραδόσεως, ὅτι εὐθὺς μετὰ τοὺς Περσικοὺς πολέμους ἤρχισε νὰ λατρεύεται ὁ Πάν εἰς τὴν Ἀττικὴν²⁰.

Διὰ τὴν λατρείαν τοῦ Πανὸς εἰς τὴν Ἐλευσίνα οὐδεμία γραπτὴ μαρτυρία περιεσώθη, ἡ μόνη δὲ ἔνδειξις τῆς ὑπάρξεως ἐνταῦθα σχετικοῦ ἱεροῦ ἦτο τὸ ὠραῖον ἀνάγλυφον τοῦ Πανὸς καὶ τῶν Νυμφῶν ἐντὸς σπηλαίου τοῦ ὁποῖον ἐδημοσίευσεν ὁ Furtwängler²¹ (Πίν. 41 β).

20. Τὰ ἀνευρεθέντα ἐντὸς τοῦ σπηλαίου τῆς Ἐλευσίνος ἀγγεῖα καὶ εἰδώλια εἶναι πράγματι πολυτιμώτατα διότι ἐν συνδυασμῷ καὶ πρὸς τὰ εὐρήματα τῶν ἄλλων ἀνασκαφέντων σπηλαίων τοῦ Πανός, Πάρνηθος, Βάρης, Πεντέλης, Δαφνίου καὶ Μαραθῶνος, σπουδαιότατα θὰ συντελέσουν εἰς τὴν καλύτεραν ἐξακρίβωσιν τῆς λατρείας τοῦ Πανός καὶ τῶν Νυμφῶν εἰς τὴν Ἀττικὴν.

Μεταξὺ τῶν δημοσιευομένων ἐνταῦθα ἀγγείων ἰδιαιτέρως ἀναφέρω τοὺς μικροὺς κρατηρίσκους (Πίν. 43 α), μὲ τὰς ἰδιορρυθμοὺς διπλᾶς λαβᾶς. Πρόκειται περὶ χαρακτηριστικῶν λατρευτικῶν ἀγγείων τὰ ὁποῖα διὰ πρώτην φοράν καθ' ὅσον γνωρίζω συνδέονται μὲ τὴν λατρείαν τοῦ Πανός. Δύο τεμάχια παρομοίων ἀγγείων ἀνευρέθησαν ὑπὸ τῶν Ἀμερικανῶν εἰς τὰς ἀνασκαφὰς τῆς Ἀγορᾶς τῶν Ἀθηνῶν, τελευταίως δὲ ἀριθμὸς παρομοίων ἀγγείων ἀνευρέθη ὑπὸ τοῦ κ. Ἰ. Παπαδημητρίου εἰς τὰς ἀνασκαφὰς τῆς Βραυρῶνος (Ἔργον 1961 36, εἰκ. 41). Τὰ ἀγγεῖα αὐτὰ τῆς Βραυρῶνος, τῶν μέσων τοῦ 6ου π.Χ. αἰῶνος, ἀποδεικνύουν ὅτι τὸ εἶδος τοῦτο τῶν λατρευτικῶν ἀγγείων ἦτο ἐν χρήσει πολὺ πρὸ τῆς εἰσαγωγῆς τῆς λατρείας τοῦ Πανός εἰς τὴν Ἀττικὴν.

21. AM III (1878) 201, BCH IV (1880) 478 καὶ V (1881) 349-357, πίν. 7. Τὴν Ἐφορον τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου, κ. Σέμνην Καρούζου, θερμῶτα εὐχαριστῶ διὰ τὴν παραχώρησιν τῆς ἐνταῦθα δημοσιευομένης φωτογραφίας τοῦ ἀναγλύφου τοῦ Πίνακος 41 β.

Ὁ τόπος τῆς ἀνευρέσεως τοῦ ἀναγλύφου αὐτοῦ παρέμεινε ἀγνωστος, σημειοῦται δὲ μόνον ὅτι τοῦτο προέρχεται ἐξ ἄλλης θέσεως τῆς Ἐλευσίνος μακρὰν τοῦ Ἱεροῦ. Τμήμα παρομοίου ἀναγλύφου ἀπεικονίζοντος τὸ ἀριστερὸν ἄκρον σπηλαίου μὲ τὴν μορφήν τοῦ Ἀχελῷου καὶ τοῦ Ἑρμοῦ εἶναι ἐκτεθειμένον εἰς τὴν πρώτην αἴθουσαν τοῦ Μουσείου τῆς Ἐλευσίνος. Ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ ἀνάγλυφον τοῦτο δὲν εἶναι γνωστὸς ὁ τόπος προελεύσεως.

Μετὰ τὴν ἀνεύρεσιν τοῦ ἱεροῦ τοῦ Πανός νομίζομεν ὅτι εἰς αὐτὸ πρέπει νὰ ἀποδώσωμεν τὰ περισωθέντα γλυπτά. Βεβαίως τὸ ἀνευρεθὲν σπήλαιον μὲ τὴν σφραγγοειδῆ διόδον δὲν ἦτο προσίτον οὔτε εἶναι δυνατόν νὰ πιστεύσωμεν ὅτι εἰσήρχοντο ἐντὸς αὐτοῦ ἔρχοντες οἱ πιστοὶ πρὸς ἐναπόθεσιν τῶν ἀφιερωμάτων. Τὸ κυρίως λατρευτικὸν σπήλαιον νομίζομεν ὅτι θὰ ἔπρεπε νὰ ζητηθῆ ἐκεῖ που πλησίον, πιθανῶς δὲ νὰ εὐρίσκετο εἰς τὸ λατομηθὲν πρὸ τοῦ 1931 τμήμα τοῦ λόφου. Πράγματι, ὡς μὲ ἐβεβαίωσαν κάτοικοι τῆς Ἐλευσίνος, εἰς ὀλίγων μόνον μέτρων ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ Φραγκικοῦ πύργου πρὸς τὴν πλευρὰν τῆς θαλάσσης, ἀλλὰ ὄρατὸν καὶ ἐκ τῆς σημερινῆς πόλεως τῆς Ἐλευσίνος, ὑπῆρχε μικρὸν σπήλαιον τὸ ὁποῖον εἶχε μετατραπῆ εἰς χριστιανικὴν ἐκκλησίαν. Τὴν ἀκριβῆ θέσιν τῆς ἐκκλησίας εἶναι δυνατόν νὰ προσδιορίσωμεν ἐκ τοῦ σχεδίου τῶν Dilettanti, οἱ ὁποῖοι ἀκριβῶς εἰς τὴν ὑποδειχθεῖσαν θέσιν σημειῶνουν τὸ ἐρείπιον ἐκκλησιδίου.

Τὸ τελευταῖον λοιπὸν τοῦτο σπήλαιον, εἶναι τὸ ἀπεικονιζόμενον εἰς τὰ περισωθέντα ἀνάγλυφα καὶ ἀπετέλει τὸ καθ' αὐτὸ ἱερὸν τοῦ Πανός καὶ τῶν Νυμφῶν, τὸ δὲ ἄλλο ἐντὸς τοῦ ὁποῖου ἀνευρέθησαν τὰ ἀγγεῖα καὶ εἰδώλια θὰ ἐχρησιμοποιεῖτο ὡς ἀποθέτης τῶν ἀφιερωμάτων τοῦ ἐν λόγῳ ἱεροῦ.

3. Ο ΘΗΣΑΥΡΟΣ ΤΗΣ ΕΛΕΥΣΙΝΟΣ ΚΑΙ ΤΑ ΑΝΤΙΓΡΑΦΑ ΤΩΝ ΓΛΥΠΤΩΝ ΤΟΥ ΔΥΤΙΚΟΥ ΑΕΤΩΜΑΤΟΣ ΤΟΥ ΠΑΡΘΕΝΩΝΟΣ

Ὅλιγα ἔτη μετὰ τὴν ἔναρξιν τῶν μεγάλων ἀνασκαφῶν τῆς Ἐλευσίνος ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Δημητρίου Φιλίου, τὸ 1888, κατὰ τὰς ἐργασίας τὰς γενομένας ὑπ' αὐτοῦ πρὸς ἀποκάλυψιν τῆς λεγομένης Ρωμαϊκῆς αὐλῆς, πρὸ τῶν Μεγάλων Προπυλαίων τοῦ Ἱεροῦ καὶ ἀκριβῶς πλησίον τῆς ἀνατολικῆς θριαμβευτικῆς ἀψίδος καὶ τῆς ἐκεῖ εὐρισκομένης κρήνης, ἀνευρέθη ἀριθμὸς γλυπτῶν, ἀντιγράφων τοῦ δυτικοῦ αετώματος τοῦ Παρθενῶνος²².

22. ΠΑΕ, 1888, 27. ΑΕ, 1890, 218-221.

Συγκεκριμένως ὁ Φίλιος ἐκ τῶν 7 ἀνευρεθέντων λίαν κολοβωμένων γλυπτῶν ἀνεγνώρισε τὸ σύμπλεγμα τοῦ Κέκροπος καὶ τῆς Κόρης καὶ ἀδιστακτικῶς ἐταύτισε αὐτὸ μὲ τὸ ἀντίστοιχον καὶ εἰς τὴν ἀρχικὴν του θέσιν εὐρισκόμενον ἀκόμη σύμπλεγμα τοῦ δυτικοῦ ἀετώματος τοῦ Παρθενῶνος, ἐνῶ δύο ἄλλα ἐξ αὐτῶν, τὸ κάτω τμήμα τοῦ κορμοῦ καθημένης γυναικὸς καὶ ἐτέρας γυναικὸς ἐπὶ τῶν ποδῶν τῆς ὁποίας παιδίον, ἐχαρακτήρισεν ὡς ἀντίγραφα τῶν γλυπτῶν τῆς ζωφόρου τοῦ Ἐρεχθείου.

Ἐλάχιστον ἀργότερον ὁ M. Mayer ἐκ τῆς ομάδος ταύτης τῶν γλυπτῶν διεπίστωσεν ὅτι καὶ τὰ ὑπόλοιπα ὁμοῦ ἀνευρεθέντα γλυπτά πρέπει νὰ θεωρηθῶν ὡς ἀντίγραφα τοῦ δυτικοῦ ἀετώματος τοῦ Παρθενῶνος²³.

Ἐκτοσε πολλάκις ἀναφέρονται τὰ γλυπτά τῆς Ἐλευσίνας, παρ' ὅσας δὲ τὰς ἐπιφυλάξεις ὀρισμένων ἀρχαιολόγων, γενικῶς ἐπεκράτησεν ἡ γνώμη ὅτι ταῦτα πάντα εἰς τὸ 1:3 τοῦ μεγέθους τῶν πραγματικῶν εἶναι ἀντίγραφα τῶν γλυπτῶν τοῦ δυτικοῦ ἀετώματος τοῦ Παρθενῶνος.

Ἡ πλήρης ὁμως ἐπιβεβαίωσις τῆς ὑποθέσεως ταύτης καὶ ἡ ἀκριβὴς ταύτισις ἐνὸς ἐκάστου ἐξ αὐτῶν μὲ τὰ γλυπτά τοῦ Παρθενῶνος ὀφείλεται εἰς τὸν ἐμπνευσμένον αἰσθητικὸν καὶ μελετητὴν τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς τέχνης Rhys Carpenter ὅστις καὶ τὰ θεωρούμενα ὡς ἀντίγραφα τῶν γλυπτῶν τοῦ Ἐρεχθείου ἀπέδωσεν ἅπαντα εἰς τὸν Παρθενῶνα²⁴.

Ὁ καθηγητὴς Carpenter μὲ τὴν σπουδαίαν ἀνακάλυψιν τῆς ἀνευρέσεως ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν τὸ 1930 ἐνὸς ἐκ τῶν ἀπολεσθέντων γλυπτῶν τοῦ Παρθενῶνος, τῆς μορφῆς U τοῦ δυτικοῦ ἀετώματος, τὴν ὁποίαν ἐγνωρίζαμεν μόνον ἐκ τῶν σχεδίων τοῦ Carrey, ὄχι μόνον συνέβαλεν εἰς τὴν καλυτέραν ἐξακρίβωσιν τῆς ὅλης συνθέσεως τοῦ δυτικοῦ ἀετώματος τοῦ Παρθενῶνος, ἀλλὰ καὶ οὐσιαστικῶς διὰ πρώτην φοράν ἐπέτυχεν μὲ μεγάλην πειστικότητα νὰ ἐπιβεβαιώσῃ τὴν ὀρθότητα τῆς ὑποθέσεως, ὅτι πάντα τὰ γλυπτά τὰ ὑπὸ τοῦ Φιλίου ἀνευρεθέντα εἰς τὴν Ἐλευσίνα, ἔχουν ὡς πρότυπα τὰ γλυπτά τοῦ δυτικοῦ ἀετώματος τοῦ Παρθενῶνος.

Λόγῳ τῆς μεγάλης σημασίας τοῦ θέματος καὶ τοῦ ἐξαιρετικοῦ ἐνδιαφέροντος διὰ τὴν μελέτην τῶν γλυπτῶν τοῦ Παρθενῶνος, ἰδιαίτερώς πάντοτε μνημονεῦνται ὑφ' ὅλων τῶν μελετητῶν τὰ ἀντίγραφα τῆς Ἐλευσίνας²⁵. Χαρακτηριστικόν

ὅμως εἶναι ὅτι, ἅπαντες ἀναφέρουν τὰ γλυπτά ταῦτα ὡς στοιχεῖα διὰ τὴν ἐξακρίβωσιν τῆς συνθέσεως τῶν ἀετώματων τοῦ Παρθενῶνος, οὐδεμία δὲ συστηματικὴ ἔρευνα ἐγένετο μέχρι τοῦδε τόσον διὰ τὴν ἀπόδοσιν αὐτῶν εἰς οἰκοδόμημα τῆς Ἐλευσίνας ὅσον καὶ διὰ τὴν σχέσιν αὐτῶν γενικῶς πρὸς τὸ Ἐλευσινιακὸν ἱερόν.

Σκοπὸς ἀκριβὸς τῆς μελέτης μου ταύτης εἶναι ἡ προσπάθεια τῆς ἀποδόσεως τῶν Ἐλευσινιακῶν γλυπτῶν εἰς ἓν τῶν οἰκοδομημάτων τῆς Ἐλευσίνας μὲ τὴν εὐκαιρίαν δὲ ταύτην καὶ τὴν ἐιδικὴν ἔρευναν ἡ ὁποία ἐγένετο εἰς τὰς ἀποθήκας τοῦ Μουσείου τῆς Ἐλευσίνας, ἀνεγνωρίσθη ὑπὸ τῆς καθηγητρίας Evelyn Harrison καὶ ἕτερον τεμάχιον γλυπτῶν τὸ ὁποῖον, ἀνήκον εἰς κορμὸν γυναικείας μορφῆς, προσηρμόσθη εἰς τὸ ἀντίγραφον τῆς Ἐλευσίνας, τῆς μορφῆς U τῆς καθημένης γυναικὸς (Πίν. 44 α).

Ὁ Φίλιος, εὐθὺς μετὰ τὴν ἀνεύρεσιν τῶν γλυπτῶν, εἰς τὴν ἀνακοίνωσιν του τὴν δημοσιεύσασαν εἰς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Ἐφημερίδα τὸ 1890, σημειώνει ὅτι τὰ γλυπτά εἰς τὸ ἓν τρίτον τοῦ μεγέθους τῶν γλυπτῶν τοῦ Παρθενῶνος πρέπει νὰ ἀνήκουν κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Dörpfeld εἰς τὸν πρὸς βορρᾶν τοῦ Τελεστηρίου ναόν, εἰς τὸν Ναὸν F, ὅπως καθιερώθη νὰ ὀνομάζεται. Τὸ πλάτος τοῦ ναοῦ καθορίζεται ὑπὸ τοῦ Dörpfeld εἰς 9.50 μέτρα ἤτοι τὸ 1:3 περίπου τοῦ πλάτους τοῦ Παρθενῶνος²⁶.

Πράγματι μετὰ τῶν οἰκοδομημάτων τοῦ Ἱεροῦ τῆς Ἐλευσίνας, ἄλλων μικροτέρων καὶ ἄλλων κατὰ πολὺ μεγαλυτέρων, τὸ μόνον οἰκοδόμημα τοῦ ὁποίου τὸ πλάτος ἀνταποκρίνεται μὲ τὰς διαστάσεις τοῦ 1:3 τοῦ πλάτους τοῦ Παρθενῶνος εἶναι ὁ Ναὸς F. Ἡ λεπτομερεσττέρα δὲ ἐξέτασις τῶν περιωθέντων ἐρειπίων αὐτοῦ, ἐν συνδυασμῷ μὲ τὰ ἀναγνωρισθέντα καὶ ἀποδοθέντα διὰ πρώτην φοράν εἰς τὸν Ναὸν F ἐσχάτως ὑπ' ἐμοῦ ἀρχιτεκτονικά μέλη, ἐπιβεβαιώνουν μὲ μεγαλυτέραν ἀσφάλειαν πλέον τὴν ὑπόθεσιν ταύτην.

Ὁ ναὸς F μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ ἀνατολῶν πρὸς δυσμᾶς ἐδρίσκειται κατὰ τὴν βορείαν πλευρᾶν τοῦ Τελεστηρίου εἰς ἀπόστασιν 3.30 μ. παραλλήλως πρὸς αὐτό. Ὁ χώρος ὅπου ἐκτίσθη εἶναι τεχνητὸν ἐπίπεδον διαστάσεων μήκους 14 μ. καὶ πλάτους 11 μ., τὸ ὁποῖον ἐσχηματίσθη κατὰ τὸ ἡμισυ περίπου διὰ μεγάλης λατομῆσεως τοῦ βραχώδους λόφου (Πίν. 44β). Ἡ τομὴ τοῦ βράχου ἔγινε πρὸς βορρᾶν καὶ δυσμᾶς ὅπου τὸ ὕψος τῆς φθάνει τὰ 6 μ., κρυσταλλομένης τοιουτοτρόπως ὀλοκλήρου σχεδὸν τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ. Ἐπὶ τοῦ οὗτω

23 M. Mayer, 'Εναῖτια συμπλέγματα ἀγαλμάτων ἐν Ἐλευσίνοι, AE, 1893, 191-194.

24. Hesperia, I (1932) 11, κ.ε.

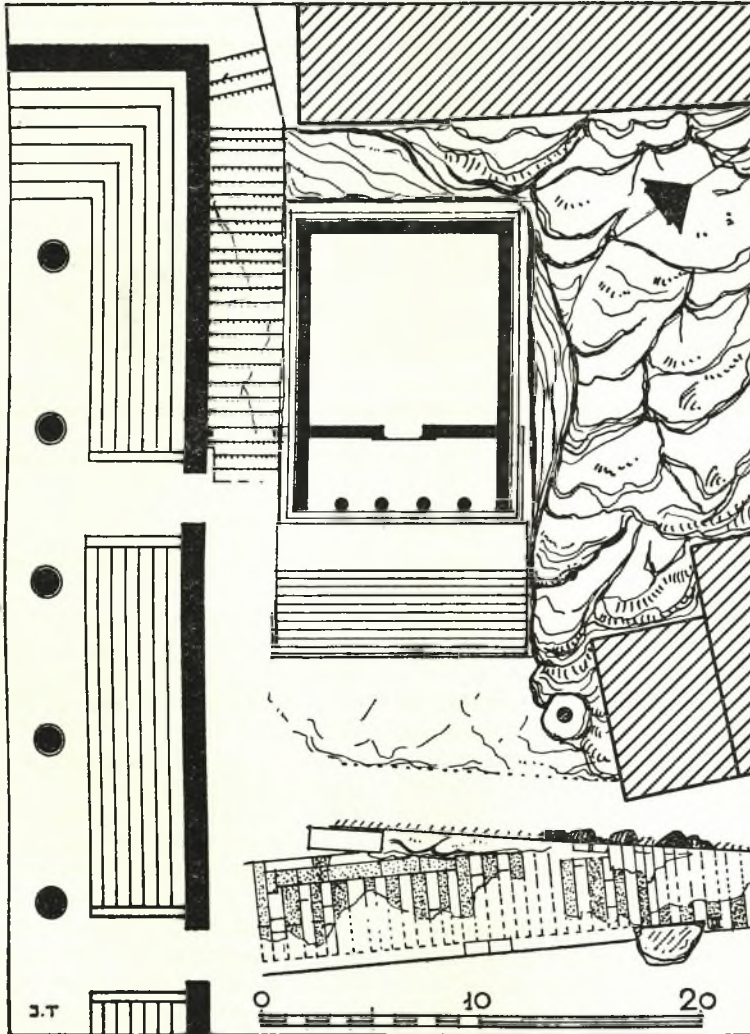
25. W. Schuchhardt, Die Eleusinischen Kopien nach Parthenonskulpturen, Festschrift Kurt Bauch, 1957, 21-28, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ προγενεσττέρα βιβλιογραφία.

26. AE, 1890, 220.

σχηματισθέντος επιπέδου υπάρχουν ακόμη όλιγα τμήματα ἐγκαρσίων τοίχων και κατά μήκος τῆς κατωφερείας τῶν καθέτων πλευρῶν λαξεύματα πρὸς τοποθέτησιν τῶν λίθων τῶν θεμελίων.

μαξ ὕψους 2 μ. καταλαμβάνουσα ὅλην τὴν πρὸσοψιν τοῦ ναοῦ.

Τοῦ Ρωμαϊκοῦ αὐτοῦ ναοῦ ἀνεύρομεν τὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη και εἶναι δυνατὴ ἢ ἐν σχεδίῳ ἀνα-

Σχεδ. 6. Ἀναπάρστασις τοῦ θησαυροῦ τῆς Ἐλευσίνος

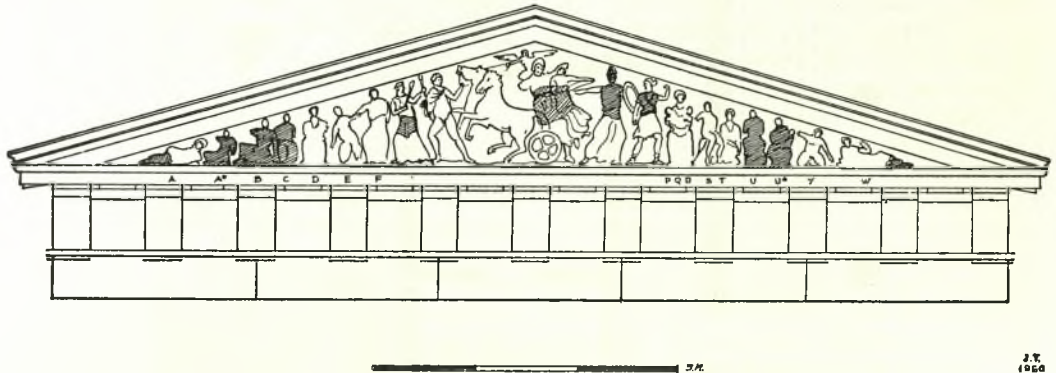
Ἐκ τῆς ὅλης τεχντροπίας τῆς κατασκευῆς και κυρίως ἐκ τῆς παρουσίας ἀσβέστου μεταξύ τῶν λίθων τῶν θεμελίων εἶναι φανερόν ὅτι ὁ Ναός F ἐκτίσθη ἐνταῦθα κατά τοὺς Ρωμαϊκοὺς χρόνους και ἀπετελεῖτο ἀπὸ πρόδομον και τετράγωνον περιῖπου σηκόν. Λόγω τῆς μεγάλης ὕψομετρικῆς διαφορᾶς τοῦ δαπέδου τοῦ ναοῦ ἀπὸ τῆς πομπικῆς πρὸς τὸ Τελεστήριον ὁδηγούσης ὁδοῦ, πρὸς διευκόλυνσιν τῆς ἀναβάσεως κατεσκευάσθη κλι-

παράστασις αὐτοῦ. Τὰ ἀρχιτεκτονικὰ ταῦτα μέλη ἐκ Πεντελησίου μαρμάρου, περὶ τὰ δώδεκα, εὐρίσκονται πάντα ἐπὶ τῆς πομπικῆς ὁδοῦ πλησίον τοῦ Ναοῦ F, λόγῳ δὲ τοῦ μεγέθους τῶν εἶναι ἀδύνατον νὰ μεταφέρθησαν ἐνταῦθα ἐξ ἄλλου σημείου και νὰ ἀνήκουν ἐπομένως εἰς ἕτερον ἄγνωστον εἰς ἡμᾶς οἰκοδόμημα. Μεταξὺ αὐτῶν περιλαμβάνονται ἐν γωνιαίῳ ἐπιστύλιον μήκους 2.01 μ. και πλάτους 0.61 μ., μία γωνιαία τρίγλυφος πλάτους

0.365 μ. λαξευμένη επί του ίδιου μαρμάρου με τὰς ἐκατέρωθεν αὐτῆς μετόπας, πλάτους ἐκάστη 0.54 μ. Τρία τεμάχια γείσων τῶν μακρῶν πλευρῶν τοῦ ναοῦ, εἰς ὀγκώδης ὀρθογωνικός λίθος ἀνήκων εἰς παραστάδα, εἰς κορμὸς δωρικοῦ κίονος τοῦ ὁποῖου μόνον εἰς τὴν βᾶσιν του εἶναι λαξευμένα αἱ ραβδώσεις μετὰ διάμετρον 0.62 μ., ἐν δωρικὸν κιονόκρανον διαμέτρου 0.55 μ. Ἐπίσης ἐκ τῶν ἀετώματων προέρχονται ἀρκετὰ ἀρχιτεκτονικὰ

θέσιν αὐτὴν πρέπει νὰ εὑρίσκετο καὶ παλαιότερος ναός, εἰς αὐτὸν δὲ ἀπέδωσε τὰ Πεισιστράτεια πώρινα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τὰ σωζόμενα εἰς τὸ Ἱερόν.

Εἰς εἰδικὴν μελέτην μας μετὰ τοῦ Κουρουνιάτη ἀπεδείξαμεν ὅτι, εἰς τὴν Ἐλευσίνα πλὴν τοῦ Τελεστηρίου, δὲν ὑπῆρχεν ἄλλος ναὸς ἀφιερωμένος εἰς τὰς δύο θεὰς καὶ ὅτι ὅπου εἰς τὰ ἀρχαῖα κείμενα ἀναφέρεται ὁ ναὸς ἀπλῶς ἢ ὁ ναὸς τῆς

Σχεδ. 7. Ἀναπαράστασις τοῦ ἀνατολικοῦ ἀετώματος τοῦ θησαυροῦ τῆς Ἐλευσίως

μέλη ὡς: ὀρθοστάται τοῦ τυμπάνου καὶ γείσα τῶν κεκλιμένων πλευρῶν τοῦ ἀετώματος μετὰ τῶν ἐπαιτιδῶν.

Ἐκ τῆς μορφῆς τοῦ ἀνευρεθέντος γωνιαίου ἐπιστυλίου ἐξάγεται ὅτι ὁ ναὸς ἦτο ἐν παραστάσι καὶ ὅτι εἰς τὴν πρόσοψιν αὐτοῦ, μετὰ τῶν παραστάδων, εὑρίσκοντο τέσσαρες κίονες ἀπέχοντες μετὰ τῶν ἀπὸ ἀξονος εἰς ἀξονα 1.81 μ. Ἐκ τοῦ πλάτους ἐξ ἄλλου τῆς τριγλύφου καὶ τῆς μετόπης ἐξάγεται ὅτι ὁ ναὸς εἶχε πλάτος 9.41 μ. καὶ μήκος 13.03 μ. (Σχεδ. 6).

Ἀλλὰ τὰ πλέον ἐνδιαφέροντα ἐκ τῶν ἀνευρεθέντων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν εἶναι τὰ τοῦ ἀετώματος, ἐκ τῶν ὁποίων καὶ προσδιορίζονται αἱ ἀκριβεῖς διαστάσεις τοῦ μετὰ τῶν γείσων σχηματιζομένου τριγώνου βάσεως 8.55 μ. καὶ ὕψους 1.20 μ. Ἐπίσης τὸ βάθος τοῦ ἀετώματος 0.37 μ. εἶναι κατάλληλον νὰ δεχθῆ τὰ ἐναέτια ἀγάλματα τῆς Ἐλευσίως μὴ ὑπερβαίνοντα τὴν διάστασιν ταύτην (Σχεδ. 7).

Ὁ Rubensohn²⁷ καὶ μετ' αὐτοῦ ὁ Noack²⁸ ἐδέχθησαν ὅτι ὁ Ναὸς F εἶναι ὁ εἰδικὸς ναὸς ὁ ἀφιερωμένος εἰς τὴν Δήμητραν καὶ τὴν Κόρην, ὁ Noack μάλιστα διετύπωσε τὴν γνώμην ὅτι εἰς τὴν

Δήμητρος, προκειμένου περὶ τῆς Ἐλευσίως, νοεῖται πάντοτε τὸ Τελεστήριον, τὸ ὁποῖον ἐχρησίμειε τόσον διὰ τὴν τέλεσιν τῶν Μυστηρίων ὅσον καὶ διὰ τὴν ἀσκήσιν τῆς ἄλλης τακτικῆς λατρείας²⁹.

Ἀλλὰ ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ποῖος ἦτο ὁ προορισμὸς τοῦ Ναοῦ F;

Εἰς τὴν μεγάλην ἐπιγραφὴν τῆς λογοδοσίας τῶν ἐπιστατῶν τοῦ Ἱεροῦ, τοῦ ἔτους 329/8 π.Χ., μετὰ τῶν ἔργων ποῦ ἀναφέρονται εἰς τὴν Ἐλευσίνα, ἀναφέρεται καὶ ἡ ἐπισκευὴ τοῦ θησαυροῦ ἢ τῶν θησαυρῶν τοῦ Ἱεροῦ³⁰. Εἰς τὸν Τσοῦνταν ὀφείλεται ἡ ἐξακρίβωσις καὶ ἡ ὀρθὴ ἐρμηνεία τοῦ χωρίου αὐτοῦ τῆς ἐπιγραφῆς³¹. Καθώρισε δηλαδὴ οὗτος ὅτι οἱ μνημονευόμενοι θησαυροὶ τῆς πρεσβυτέρας καὶ τῆς νεωτέρας, τῆς Δήμητρος δηλαδὴ καὶ τῆς Κόρης, ἦσαν τοῦ τύπου τῶν κουμπαράδων, εἰς τῶν ὁποίων λαξευμένους ἐπὶ ὀγκώδους βράχου σώζεται ἀκόμη καὶ σήμερον πρὸ καὶ δεξιά τοῦ Ναοῦ F. Εἰς τὴν ἰδίαν ἐπιγραφὴν, ἐπίσης, σαφῶς καθορίζεται ὅτι ἐπισκευαὶ θὰ γίνων καὶ εἰς ἕτερον θησαυρόν, ἐκ τοῦ εἶδους δὲ

27. Otto Rubensohn, *Die Mysterienheiligtümer in Eleusis und Samothrake*, Berlin 1892, 44 κ.έ.

28. F. Noack, *Eleusis*, Berlin 1927, 45-46.

29. Κ. Κουρουνιάτη καὶ Ἰ. Τραυλοῦ, *Τελεστήριον καὶ ναὸς Δήμητρος*, ΑΔ, XV (1933-35) 54-114 καὶ Ἰ. Τραυλοῦ, *Τὸ Ἀνάκτορον τῆς Ἐλευσίως*, ΑΕ, 1950-51, 1-16.

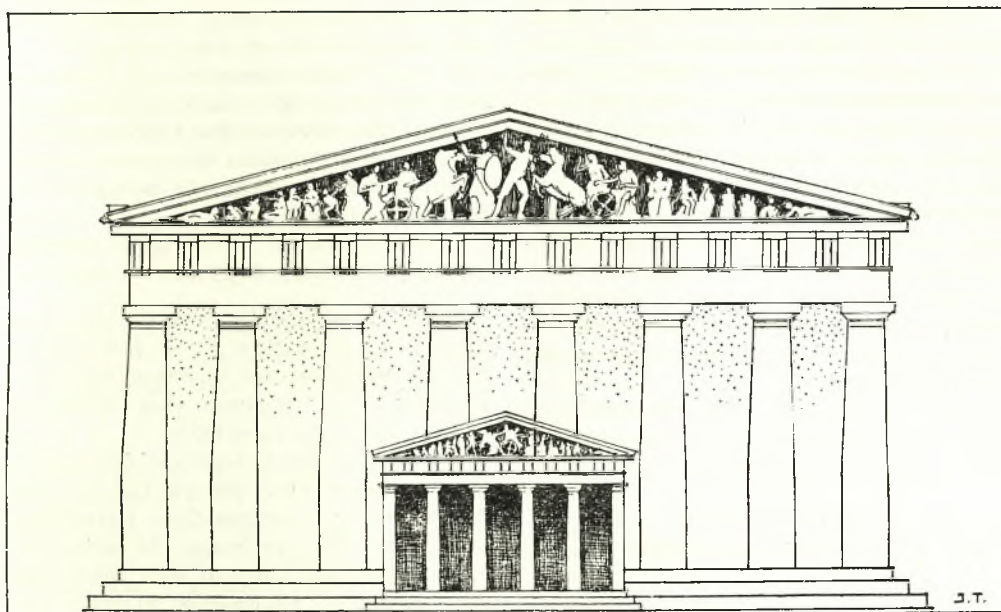
30. I. G. II², 1672.

31. Χρ. Τσοῦντα, *Mélanges Nicole*, 1905, 531.

τῶν ἐργασιῶν, ἐπισκευῆς τῆς θύρας καθὼς καὶ ἐπισκευῆς κεραμώσεως τῆς στέγης, σαφῶς φαίνεται ὅτι πρόκειται περὶ οἰκοδομήματος, θησαυροῦ, ἐντὸς τοῦ ὁποῖου ἐφυλάσσοντο τὰ διάφορα πολύτιμα ἀφιερῶματα καὶ ἡ περιουσία τοῦ Ἱεροῦ.

Νομίζω ὅτι ἄλλη καταλληλοτέρα θέσις, πλησίον τοῦ Τελεστηρίου καὶ παραπλευρῶς τῶν κουμ-

θύμιζε τὴν διάταξιν τοῦ θησαυροῦ τῆς Ἐλευσίνας (Σχεδ. 8). Χαρακτηριστικὸν μάλιστα εἶναι ὅτι ἐκ τῶν ἀνευρεθέντων ἀντιγράφων εἰς τὴν Ἐλευσίνα, πάντα ἀνήκουν εἰς τὸ δυτικὸν ἀετώμα τοῦ Παρθενῶνος, τὰ ὁποῖα τοποθετοῦμεν εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἀετώμα τοῦ θησαυροῦ, τὸ μοναδικὸν ὁρατὸν ἀετώμα διότι τὸ ἕτερον πρὸς δυσμὰς, ὡς ἐλέχθη καὶ ἀνωτέρω, κρύπτεται τελείως ὑπὸ τῆς μεγάλης

Σχεδ. 8. Παρθενῶν (Δυτ. πλευρά) καὶ θησαυρὸς Ἐλευσίνος (συγκριτικὸν σχέδιον)

παράδων, δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ζητηθῆ εἰς τὸ Ἱερόν τῆς Ἐλευσίνας καὶ ὅτι ὁ Ναὸς F εἶναι ὁ μνημονεύμενος εἰς τὴν ἐπιγραφὴν θησαυρὸς.

Πιθανῶς ὁ πρῶτος θησαυρὸς ἐκτίσθη εἰς τὴν θέσιν αὐτὴν κατὰ τοὺς κλασσικοὺς χρόνους καὶ ὑπέστη ριζικὴν ἐπισκευὴν τὸ 329 π.Χ. Φαίνεται ὅτι οὗτος κατεστράφη συγχρόνως μετὰ τὴν μεγάλην καταστροφὴν τοῦ Τελεστηρίου κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἀντωνίνου ὑπὸ τοῦ ὁποῖου πιθανῶς καὶ ἐπανεκτίσθη ταυτοχρόνως μετὰ τοῦ Τελεστηρίου. Ἡ χρονολόγησις αὐτῆ τοῦ θησαυροῦ συμφωνεῖ τόσον μετὰ τοὺς χρόνους τῶν ἀντιγράφων τῶν γλυπτῶν ὅσον καὶ μετὰ τὴν ἐργασίαν τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, τὰ ὁποῖα ἀπεδώσαμεν εἰς αὐτόν.

Ἡ ταύτισις τοῦ Ναοῦ F μετὰ τὸν θησαυρὸν τῆς Ἐλευσίνας νομίζομεν ὅτι δικαιολογεῖ καὶ τὴν τοποθέτησιν εἰς τὸ ἀετώμα αὐτὸ τῶν ἀντιγράφων τῶν γλυπτῶν τοῦ Παρθενῶνος.

Τὸ δυτικὸν τμήμα τοῦ Παρθενῶνος ἐχρησιμοποιεῖτο ὡς θησαυροφυλάκιον, μετὰ τὴν πρὸς δυσμὰς δὲ αὐτοῦ εὑρισκομένην μεγάλην κλίμακα πολὺ ἐνε-

κατομήσ τοῦ βράχου καὶ τοῦ Ῥωμαϊκοῦ οἰκοδομήματος τὸ ὁποῖον ἐκτίσθη ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου.

Εἰς τὸ σχέδιον τοῦ ἀετώματος τοῦ θησαυροῦ τῆς Ἐλευσίνας ἐτοποθετήσαμεν τὰς διαφόρους μορφὰς ἀντιστοίχως μετὰ τὰ γλυπτὰ τοῦ Παρθενῶνος. Ταῦτα, ὡς φαίνεται ἐπὶ τοῦ Σχεδ. 7, καλύπτουν μόνον τὸ δεξιὸν καὶ ἀριστερὸν ἄκρον τοῦ ἀετώματος, ἐνῶ ἡ κεντρικὴ σύνθεσις (G-O) μετὰ τὸ καθαρῶς Ἀθηναϊκὸν θέμα, μετὰ τὴν Ἀθηνᾶ, τὸν Ποσειδάωνα, τὰ δύο ἄρματα καὶ τὰς δύο ἐκατέρωθεν μορφὰς πλησίον τῶν ἁρμάτων, ἐλλείπουν καθ' ὅλοκληρίαν, οὐδὲν δὲ τεμάχιον αὐτῶν ἀνευρέθη εἰς τὴν Ἐλευσίνα. Τὸ γεγονός αὐτὸ βεβαίως δύναται νὰ χαρακτηρισθῆ καὶ ὡς σύμπτωσις, εἶναι ὅμως δυνατόν νὰ δοθῆ καὶ ἡ ἐξῆς ἐρμηνεία: ὁ Mayer εἰς τὴν μελέτην του διὰ τὰ ἔλευσινιακά ἀντίγραφα τῶν γλυπτῶν τοῦ Παρθενῶνος παρουσίασε διὰ πρώτην φοράν μίαν ἄλλην σύνθεσιν ἀετώματος μετὰ καθαρῶς ἔλευσινιακὸν θέμα, τὴν ἀρπαγὴν δηλαδὴ τῆς Περσεφόνης ὑπὸ

του Πλούτωνος³². Ἐκ τῶν ἀνευρεθεισῶν μορφῶν τῆς τελευταίας ταύτης συνθέσεως μία ἀφορᾷ τὸ σύμπλεγμα τοῦ Πλούτωνος καὶ τῆς Περσεφόνης, ἄλλη τῆς Ἀθηνᾶς, ἄλλη τῆς Ἀρτέμιδος καὶ μία ἄλλη τέλος τῆς Ἑκάτης, πρόσωπα τὰ ὅποια ὡς γνωστὸν παρίσταντο κατὰ τὴν ἀρπαγὴν τῆς Περσεφόνης.

Ὁ Mayer ὑπελόγησε προχειρῶς ὅτι τὸ αἰετώμα μὲ τὴν ἀρπαγὴν τῆς Περσεφόνης θὰ εἶχε πλάτος 10.50 μ. καὶ γεννᾶται τὸ ἐρώτημα μήπως ἡ τελευταία αὐτῆ συνθεσις μὲ τὸ καθαρῶς Ἑλευσινιακὸν θέμα ἐκάλυπτε τὸ κεντρικὸν τμήμα τοῦ αἰετώματος τοῦ θησαυροῦ τῆς Ἑλευσίνος; Ἡ προσεκτικωτέρα μελέτη τῶν γλυπτῶν ἀμφοτέρων τῶν αἰετωμάτων εἶναι ἴσως δυνατόν νὰ δώσῃ τὴν ὀριστικὴν λύσιν. Πάντως ἀπὸ τοῦδε εἶναι δυνατόν νὰ λεχθῆ ὅτι δὲν εἶναι τυχαῖον ὅτι τὰ γλυπτὰ ἀμφοτέρων τῶν συνθέσεων χρονολογικῶς ἀνήκουν εἰς τὴν ἰδίαν ἐποχὴν καί, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ Mayer, ἀνευρέθησαν ὑπὸ τοῦ Φιλίου κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς εἰς τὴν ἰδίαν θέσιν εἰς τὸν χώρον τῆς Ρωμαϊκῆς ἀλλῆς³³.

ΙΩΑΝΝΗΣ Ν. ΤΡΑΥΛΟΣ

*

Α Ν Α Σ Κ Α Φ Α Ι

ΤΟΥ ΕΝ ΕΛΕΥΣΙΝΙ ΒΑΛΑΝΕΙΟΥ (1959)

Ἡ ἀνατολικῆς τῆς ἐν Ἑλευσίνι ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ἀνασκαφῆ ὀρίζεται ὑπὸ τῶν ὁδῶν Κίμωνος καὶ Κοντούλη καὶ τοῦ ἱεροῦ τῆς ἐκκλησίας.

Εἰς τὴν αὐτὴν περιοχὴν εἶχεν ἀνασκάψει τὸ 1890 ὁ Δ. Φίλιος, ὁ ὅποιος διεπίστωσε τὴν ὑπαρξίν βαλανείου ἐκτεταμένου καὶ πολλοῦ λόγου ἀξίου (Δ. Φιλίου, Ἀνασκαφαὶ ἐν Ἑλευσίνι Π.Α.Ε. σ. 26).

Ἡ νέα ἀνασκαφὴ ἐγένετο διὰ τριῶν τάφρων. Ἡ πρώτη, διαστάσεων 3,80 X 5 μ. ἠνοίχθη μὲ ἀφετηρίαν ὀρατὸν τοῖχον κείμενον εἰς ἀπόστασιν 14 μ. ἀπὸ τῆς κεντρικῆς τοῦ ἱεροῦ ἀψίδος, ἡ ὁποία θὰ λαμβάνεται εἰς τὸ ἐξῆς ὡς ἀφετηρία διὰ τὰς μετρήσεις μας, ἀπεκαλύφθη δὲ δι' αὐτῆς, ἐν μέρει, τὸ ἐπὶ τοῦ σχεδίου τοῦ Kawerau σημειούμενον καμαροσκεπὲς δωμάτιον, τὸ ὅποιον ἡμεῖς θὰ ἀποκαλοῦμεν διὰ τοῦ γράμματος (α).

32. ΑΕ, 1893, 194-200.

33. Περὶ τοῦ θησαυροῦ καὶ τῶν ἀντιγράφων τῆς Ἑλευσίνος τῶν γλυπτῶν τοῦ δυτικοῦ αἰετώματος τοῦ Παρθενῶνος προτιθέμεθα μετὰ τῆς καθηγητρίας δ. Evelyn Harrison νὰ δημοσιεύσωμεν ἐιδικὴν μελέτην. Τὰς πρώτας μας παρατηρήσεις ἐπὶ τοῦ θέματος ἀνεκοινώσαμεν εἰς τὸ 62ον Συνέδριον τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου τῆς Ἀμερικῆς τοῦ Hartford, Connecticut, τὴν 30ὴν Δεκεμβρίου 1960.

Ἡ δευτέρα τάφος, διαστάσεων 9 X 32 μ., ἠνοίχθη εἰς ἀπόστασιν 15 μ. ἀπὸ τῆς κόγχης τοῦ ἱεροῦ, παραλλήλως σχεδὸν πρὸς τὴν ὁδὸν Κίμωνος. Δι' αὐτῆς ἀπεκαλύφθη δωμάτιον μὲ πλακόστρωσιν σημειούμενον ἐπὶ τοῦ σχεδίου Kawerau, ὕψ' ἡμῶν δὲ καλούμενον δωμάτιον (β) καὶ ἐπίμηκες κτήριον κληθὲν (γ) ἀποτελούμενον ἐκ τεσσάρων διαμερισμάτων, νοτίως τοῦ ὁποίου καὶ συνεχομένη πρὸς αὐτό, ἀπεκαλύφθη δεξαμενὴ καλουμένη διὰ τοῦ γράμματος (δ).

Ἡ τρίτη τάφος, ἀνοιχθεῖσα εἰς ἀπόστασιν 38 μ. ἀπὸ τῆς κόγχης τοῦ ἱεροῦ καὶ παραλλήλως πρὸς τὴν ὁδὸν Κοντούλη, ἔχει διαστάσεις 1,90 X 22 μ. Ἐν αὐτῇ εὑρέθησαν τοῖχοι, τοὺς ὁποίους ὅμως ἔνεκα τῆς διακοπῆς τῆς ἀνασκαφῆς δὲν ἠρευνήσαμεν τελείως.

Ἀναλυτικώτερον τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀνασκαφῆς (Πίν. 45 α-γ, 48 β) εἶναι τὰ ἐξῆς :

Τάφος 1. Τοῦ δωματίου α ἀνεσκάφησαν ὁ ΝΑ τοῖχος μέχρι τοῦ διαπέδου του εἰς βάθος 3,30 μ. ἀπὸ τῆς σωζομένης ἄνω ἐπιφανείας του, ὁ ΒΑ εἰς βάθος 0,50 μ.—ἀμφοτέροι κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν τῶν ὄψιν— καὶ μέρος τοῦ ΒΔ.

Ὁ ΝΑ τοῖχος εἶναι ἐκτισμένος δι' ὀπτοπλίνθων, λίθων καὶ ἀσβέστου, εἰς βάθος δὲ 1,25 μ. ἀπὸ τῆς ἄνω ἐπιφανείας του σχηματίζεται, ἐκτισμένη δι' ὀπτοπλίνθων, ἀψίς, τὸ ἀνοιγμα τῆς ὁποίας εἶναι 1,15 μ., τὸ δὲ ὕψος 2,05 μ. Δι' αὐτῆς εἰσερχόμεθα εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ δωματίου, τὸ ὅποιον ὅμως δὲν ἐκαθαρίσθη. Εἰς τὰ ἄκρα τοῦ τοίχου τούτου, κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν του ὄψιν, σώζονται ἄλλοι τοῖχοι, κατεστραμμένοι ἤδη, ἀνήκοντες προφανῶς εἰς ἕτερον δωμάτιον.

Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ δωματίου α ἀνεσκάφη ὀλίγον καὶ ἀπὸ τὰς δύο πλευράς του, εἰς βάθος μόνον 1 μ., ἐξηκριβώθησαν ὅμως οὕτω αἱ διαστάσεις του, αἱ ὁποῖαι εἶναι 2,45 X 4,80 μ. Δυστυχῶς ἡ ἄλλοτε καλύπτουσα αὐτὸ καμαρωτὴ στέγη σήμερον δὲν σώζεται πλέον.

Εἰς βάθος 1,07 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ΝΑ τοίχου διέρχεται ἀγωγός, δύο δὲ παρόμοιοι ἀγωγοὶ διέρχονται διὰ τοῦ ΒΑ τοίχου. Ὀλόκληρος ἡ περὶ τὸ δωμάτιον α περιοχὴ εἶχε καὶ ἄλλοτε ἀνασκαφῆ, ἔνεκα δὲ τούτου ἡ ἐπίχωσις αὐτῆς ἦτο κεινημένη.

Τάφος 2. Εἰς ἀπόστασιν 5 μ. ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ τῆς ἐκκλησίας καὶ ΒΑ αὐτοῦ εὐρίσκεται τὸ δωμάτιον β, διαστάσεων 5,75 X 5,75 μ. Δύο τῶν τοίχων τοῦ δωματίου, ὁ ΒΑ καὶ ΝΑ, ἔχουν πλάτος 0,60 μ., ὁ ΝΔ 0,96 μ. καὶ ὁ ΒΔ 0,42 μ. Ὁ τελευταῖος αὐτὸς εἶναι κυρίως μεταγενεστέρᾳ προσθήκη, διότι ἐδράζεται ἐπὶ τῆς πλακοστρώσεως, ἡ ὁποία

συνεχίζεται και πέραν αὐτοῦ πρὸς δυσμὰς (Πίναξ 46, 47 α και γ, 48).

Προσκεκολλημένον εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ὄψιν τοῦ ΒΔ τοίχου εἶναι ὀρθογωνικὸν κατασκευάσμα διαστάσεων 0,85 X 1,65 μ.—λουτήρ ἢ κρήνη;— ἐκτισμένον δι' ὀπτοπλίνθων, λίθων καὶ τεμαχίων μαρμάρου, τὸ ὁποῖον ἐδράζεται ἐπὶ τῶν μαρμαρίνων πλακῶν τῆς στρώσεως τοῦ δωματίου. Παρὰ τὸν ΝΔ τοῖχον καθ' ὅλον αὐτοῦ τὸ μήκος καὶ κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν ὄψιν τοῦ ὑπάρχει θρανίον, διαστάσεων 0,50 μ. ὕψους καὶ 0,50 μ. πλάτους, ἐκτισμένον δι' ὀπτοπλίνθων καὶ μικρῶν λίθων μετ' ἀσβέστου. Ἐπὶ τῶν ὄψεων τοῦ θρανίου διατηρεῖται κονίαμα πάχους 0,07 μ. Εἰς τὴν δυτικὴν γωνίαν τοῦ διαμερίσματος ἢ μᾶλλον τοῦ ἀνασκαφέντος χώρου ἀπεκαλύφθη τοίχος ἐκτισμένος διὰ μεγάλων παρολίθων, ὁ ὁποῖος συνεχίζεται ὑπὸ τὸ μὴ ἀνασκαφέν τμήμα τῆς πλατείας, πρὸς δυσμὰς.

Ἐμπροσθεν τοῦ τοίχου τούτου, κατὰ τὴν δυτικὴν γωνίαν τοῦ ἀνασκαφέντος χώρου, ὑπάρχει εἰς τὸ δάπεδον μικρὸν ὀρθογώνιον κοίλωμα (βοθρίον) διαστάσεων 0,31 X 0,61 μ. καὶ βάθους 0,29 μ., ἄνωθεν τοῦ ὁποίου κατέληγε, φαίνεται, ἀγωγὸς ὕδατος, ἐνῶ ἄλλος ἀγωγὸς ἐκκινῶν ἐξ αὐτοῦ μετέφερε τὸ ὕδωρ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ δωματίου.

Ἀπὸ τῆς βορείας γωνίας τοῦ δωματίου ὁ ΒΑ τοίχος σχηματίζει ἐξοχὴν πλάτους 0,70 μ., οὕτως ὥστε ἢ πρὸς δυσμὰς συνέχεια τοῦ δωματίου θὰ ἦτο ἀναλόγως πλατυτέρα.

Τὸν ΒΑ τοῖχον διαπερῆ περι τὸ μέσον αὐτοῦ ἀγωγός. Οἱ τοῖχοι τοῦ δωματίου β εἶναι ἐκτισμένοι δι' ὀπτοπλίνθων, λίθων καὶ ἀσβέστου, σώζονται δὲ εἰς ὕψος 1,35 μ. καὶ εἶναι ἐπιχειρισμένοι ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς διὰ παχέος κονιάματος 0,07 μ.

Τὸ δάπεδον τοῦ δωματίου εἶναι ἐστρωμένον διὰ μαρμαρίνων πλακῶν ἀνισομεγέθων, πάχους 0,03 μ., μήκους κυμαινομένου ἀπὸ 0,70 μέχρι 1,40 μ. καὶ πλάτους 0,33 μ., χρώματος δὲ ἐναλλασσομένου ὑποφαίου καὶ λευκοῦ. Οἱ τοῖχοι ἐπίσης ἔφερον ὀρθομαρμάρωσιν, ἴχνη τῆς ὁποίας σώζονται κατὰ τὴν βᾶσιν τοῦ ΒΑ τοίχου. Παρὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ ΒΔ τοίχου καὶ κάτωθεν τῆς πλακοστρώσεως εὐρέθη μολύβδιος σωλὴν. Τοῦ δωματίου τούτου εἶχον ἀνασκαφῆ παλαιότερον μικρὰ μόνον τμήματα παρὰ τὰς γωνίας αὐτοῦ, δι' αὐτὸν δὲ τὸν λόγον δὲν παριστάνεται ὀρθῶς ἐπὶ τοῦ σχεδίου Kawerau.

Ἐπὶ τῆς πλακοστρώσεως τοῦ δαπέδου ὑπῆρχε στρώμα τέφρας πάχους 0,07 μ., ἐντὸς τοῦ ὁποίου εὐρέθησαν μαρμαρίνον ἀκέφαλον ἀγαλμα γυμνῆς Ἀφροδίτης ὕψους 0,22 μ. (Πίν. 49), δύο νομίματα Ρωμαϊκά, ὄστρακα ἀβαφῆ ἀβεβαίας χρο-

νολογίας, τεμάχια ἀμφορέων καὶ εἰς λύχνος Ρωμαϊκῶν χρόνων.

Εἰς ἀπόστασιν 2,20 μ. ἀπὸ τῆς ἀνατολικῆς γωνίας τοῦ δωματίου β ἀπεκαλύφθη τὸ ἐπίμηκες κτήριον γ με κατεύθυνσιν ἀπὸ ΒΔ πρὸς ΝΑ. Τὸ ἀνασκαφέν τμήμα τοῦ δυτικοῦ τοίχου αὐτοῦ ἔχει μήκος 13,40 μ., τοῦ δὲ ἀνατολικοῦ 9 μ., πλάτος 0,42 μ. καὶ σωζόμενον μέγιστον ὕψος 0,80 μ. Ὁ μεταξὺ τῶν δύο τοίχων χώρος, πλάτους 1,95 μ., χωρίζεται δι' ἐγκαρσίων τοίχων εἰς τρία διαμερίσματα διαφόρων διαστάσεων, ἐπικοινωνοῦντα μεταξὺ τῶν, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ πρῶτον ἀπὸ βορρᾶ ἔχει προσκεκολλημένα ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ τοῦ τοίχου δύο ὀρθογώνια κατασκευάσματα, παρόμοια ἴσως πρὸς τὸ τοῦ δωματίου β.

Ὁ δυτικὸς τοίχος εἶναι ἐκτισμένος διὰ λίθων καὶ ὀπτοπλίνθων μετ' ἀσβέστου, εἰς τρία δὲ σημεῖα του, ἀπέχοντα μεταξὺ τῶν 0,80 μ. ἕως 0,96 μ., ἔχοντες ἐξ ἀλλεπαλλήλων σειρὰς ὀπτοπλίνθων μήκους 0,66 μ. Ὁ ἀνατολικὸς τοίχος εἶναι ἐκτισμένος δι' ὀπτοπλίνθων καὶ λίθων μετ' ἀσβέστου, κατὰ τὸ μέσον δὲ αὐτοῦ περίπου σχηματίζει γωνίαν μετ' ἄλλου τοίχου μὴ ἀνασκαφέντος, κατευθυνομένου πρὸς ἀνατολάς. Οἱ ἐγκαρσιοὶ τοῖχοι εἶναι ἐκτισμένοι μόνον δι' ὀπτοπλίνθων καὶ πηλοῦ.

Τὸ κτήριον γ, τὸ ὁποῖον ἀποκαλύπτεται διὰ πρῶτην φοράν, μᾶς ἔδωκεν ὄστρακα ἀβαφῆ, ὀλίγα τινὰ με ἀναγλύφους ταινίας, καθὼς καὶ δύο νομίματα, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ ἓν τοῦ Ἀδριανοῦ.

Εἰς τὴν νοτίαν ἄκρην τοῦ κτηρίου γ εἶναι προσκεκολλημένη, με ἐλαφρῶς διάφορον προσανατολισμόν, εὐρύχωρος δεξαμενὴ (Πίν. 47β). Ἡ δεξαμενὴ δ εἶναι, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, νεώτερα τοῦ κτηρίου γ, τοῦ ὁποίου μάλιστα κατεπάτησε τὸ νότιον, ἀκροῖον ἴσως, διαμέρισμα.

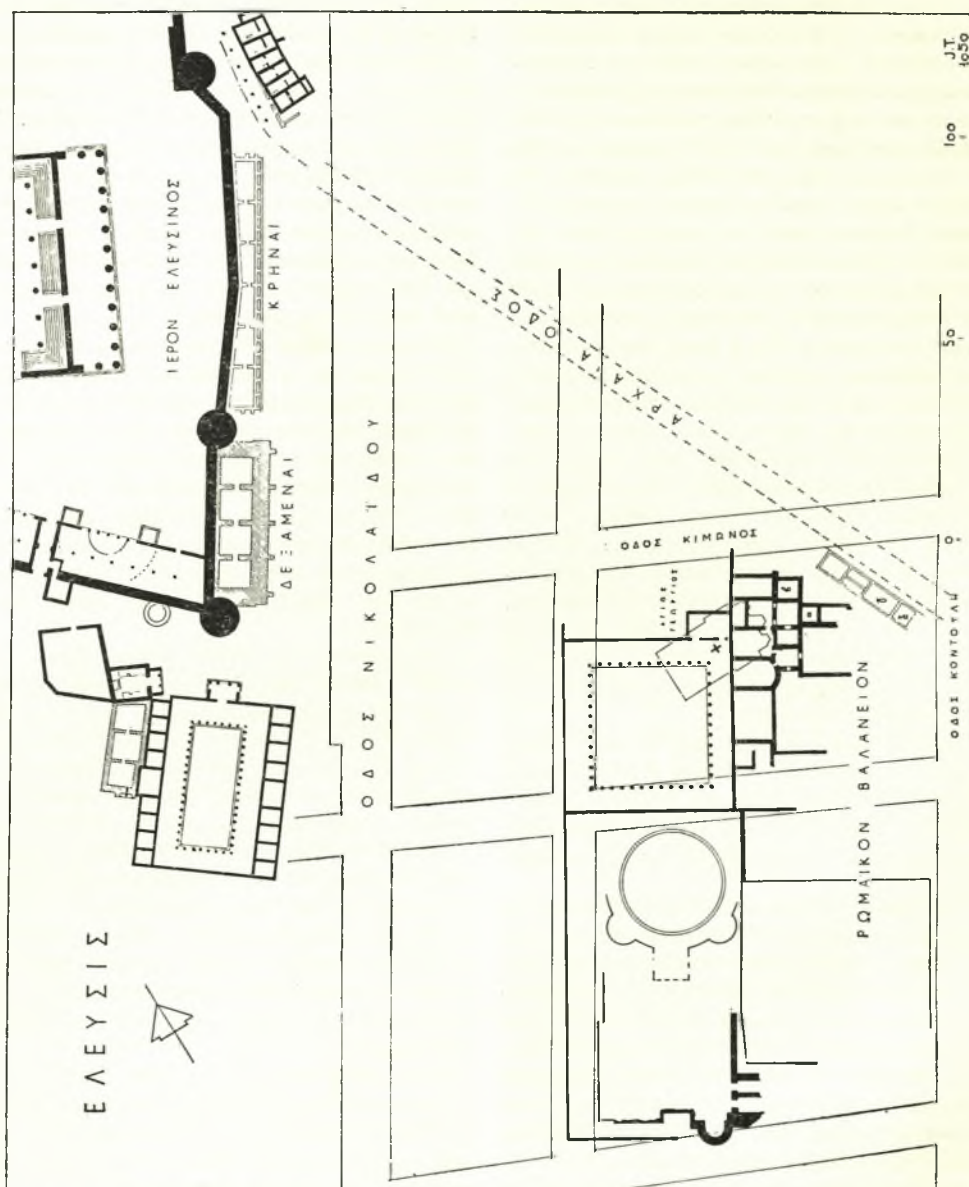
Οἱ τοῖχοι τῆς δεξαμενῆς, πλάτους 1-1,07, μ., εἶναι ἐκτισμένοι δι' ὀπτοπλίνθων καὶ λίθων μετ' ἀσβέστου, κατὰ δὲ τὴν ΝΔ γωνίαν τῆς διὰ μεγάλων παρολίθων. Ἡ ΒΑ γωνία τῆς εἶναι ἡμικατεστραμμένη.

Ἡ δεξαμενὴ ἀνεσκάφη εἰς βάθος μόνον 0,60 μ. Τὸ δάπεδον αὐτῆς εὐρίσκεται κατὰ 0,20 μ. χαμηλότερον τῆς σωζομένης ἄνω ἐπιφανείας τῶν τοίχων καὶ εἶναι κατασκευασμένον διὰ μικρῶν κεράμων τοποθετημένων παραλλήλως καὶ καθέτως ἐπὶ ὑποστρώματος ἐκ μικρῶν λίθων καὶ ἀσβέστου. Εἰς πολλὰ σημεῖα τῆς ἐξωτερικῆς ὄψεως τῶν τοίχων τῆς σώζεται τὸ κονίαμα καὶ αἱ ἐπ' αὐτοῦ χαραξεις διὰ τὴν ὑποδοχὴν καὶ στερέωσιν τοῦ λεπτοτέρου κονιάματος.

Αἱ ἐσωτερικαὶ διαστάσεις τῆς δεξαμενῆς εἶναι 4 x 6,55 μ.

Μεταξύ τῶν κτισμάτων β και γ και σχεδόν παραλλήλως πρὸς τὸν δυτικὸν τοῖχον τοῦ γ διέρχεται ἀγωγός, ὁ ὁποῖος δὲν ἐξεκαθαρίσθη. Ἐντὸς

μῆς τῆς ὁδοῦ Κίμωνος 7 μ. και εἰς βάθος 0,65 μ. περίπου, εὐρέθησαν δύο παράλληλοι τοῖχοι ἀπέχοντες μεταξύ των 2,50 μ. με κατεύθυνσιν ἀπὸ ΒΔ

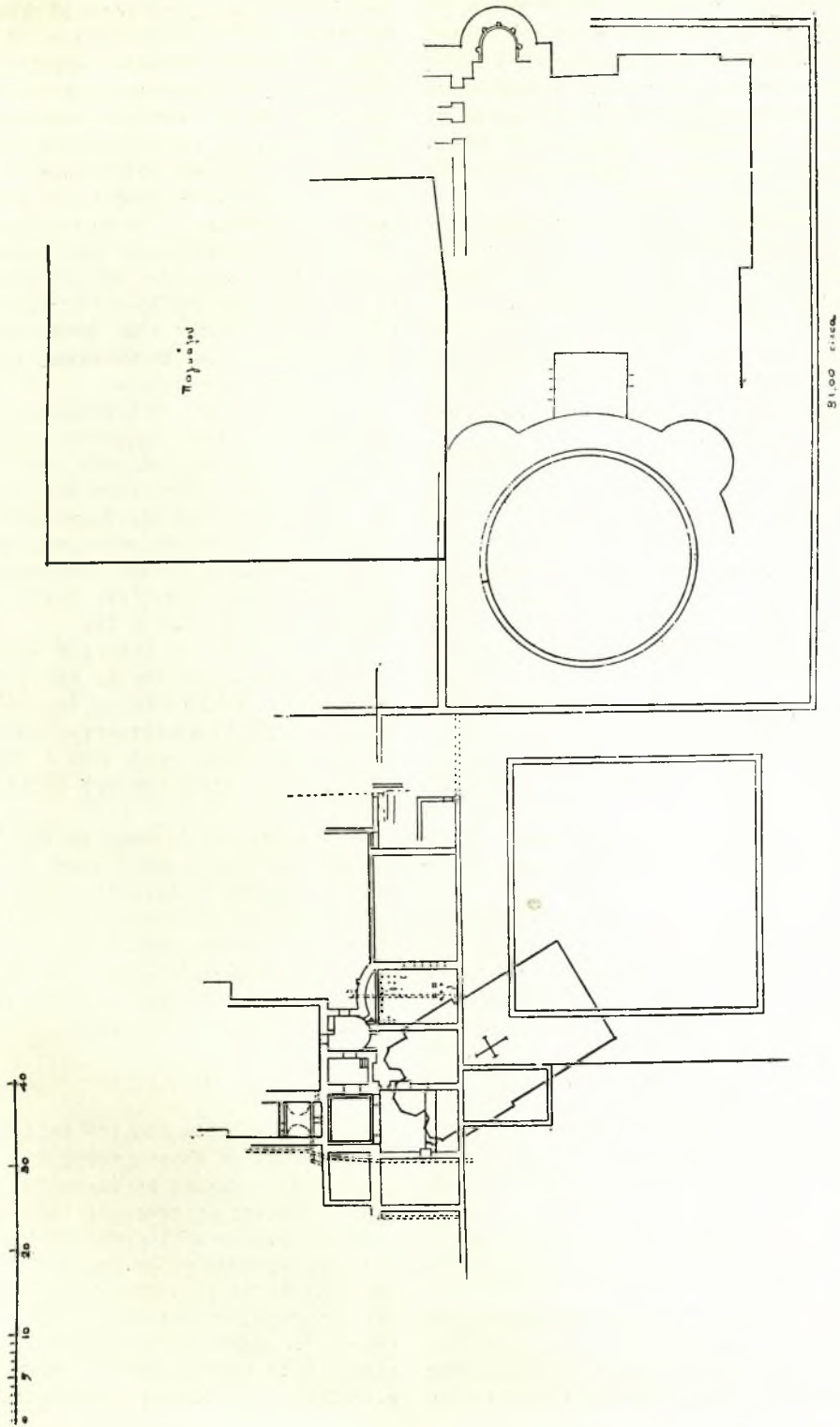

Σχεδ. 1. Τὸ Βαλανεῖον ἐν σχέσει πρὸς τὰ λοιπὰ κτίσματα τῆς ἔξω τοῦ περιβόλου Ἐλευσίνος

ὁμως τῆς παρ' αὐτὸν ἐπιχώσεως εὐρέθησαν δύο νομίσματα ρωμαϊκῶν χρόνων και ἐν τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Β'.

Τάφος 3. Εἰς τὴν ἀρχὴν τέλος τῆς τρίτης τάφρου, εἰς ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς οἰκοδομικῆς γραμ-

πρὸς ΝΑ. Εἶναι ἐκτισμένοι ἐντὸς τῆς στερεᾶς ἐπιχώσεως διὰ μικρῶν λίθων και ὁ μὲν δυτικὸς ἔχει πλάτος 0,55 μ., ὁ δὲ ἀνατολικὸς 0,44 μ. Μῆκος ἀποκαλυφθὲν ἔχουν ἀμφότεροι τὸ πλάτος τῆς τάφρου.

Σχ. 2. Τὸ Βαλανεῖον τῆς Ἐλευσίνος (ἀνέκδοτον Σχεδιογράφημα τοῦ Κανεῖου ἐκ τοῦ ἀρχείου τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας)

Καθέτως πρὸς τὸν ἓνα τῶν τοίχων τούτων, τὸν δυτικόν, καὶ εἰς τὸ νότιον ἄκρον του ὑπάρχει τρίτος τοίχος τῆς αὐτῆς κατασκευῆς, ὁ ὁποῖος προσκολλάται εἰς ἄλλον καλῶς ἐκτισμένον, διὰ λίθων καὶ ὀπτοπλίνθων μετ' ἀσβέστου, τοίχον σωζομένον ὕψους 0,60 μ. καὶ πλάτους 0,50 μ. ἀνήκοντα εἰς κτήριον σύγχρονον κατὰ πᾶσαν πιθανότητα πρὸς τὸ κτήριο γ.

Τοῦ νέου τούτου κτηρίου δὲν ἀνεσκάψαμεν τὴν συνέχειαν, ἐβεβαιώθημεν μόνον, ὅτι ἡ μία αὐτοῦ πλευρά, ἡ ἀπὸ ΝΑ πρὸς ΒΔ βαίνουσα, συνάπτεται μετὰ τοῦ ΝΑ ἄκρου τῆς δεξαμενῆς δ.

Εἰς τὴν τάφρον 3 εὐρέθησαν πέντε χαλκᾶ νομίσματα τῶν ρωμαϊκῶν κυρίως χρόνων καὶ δεστροκα ρωμαϊκᾶ καὶ βυζαντινά. Ἡ ἐπίχρσις ἦτο κεκινημένη ἔνεκα καταφυγίου ἀνασκαφέντος ἐδῶ κατὰ τὴν Κατοχὴν.

Κατὰ τ' ἀνωτέρω ἡ ἀνασκαφὴ μας ἀπεκάλυψε δύο διαμερίσματα τοῦ ρωμαϊκοῦ βαλανείου, τὰ α καὶ β τοῦ σχεδίου Kawerau-Τραυλοῦ, καὶ συγκρότημα διαμερισμάτων μετὰ δεξαμενῆς, γ καὶ δ τοῦ αὐτοῦ σχεδίου. Ἀλλὰ καὶ τὰ κτίσματα γ καὶ δ φαίνεται ὅτι ἀπετέλουν μέρος κτηρίου σχέσιν ἔχοντος πρὸς τὸ βαλανεῖον, κλείοντα πρὸς τὸ σημεῖον τοῦτο, ἀπ' ὅπου διήρχετο ἡ εἰς τὰ Προπύλαια, εἰς τὴν ἀριστεράν θριαμβικὴν πύλην, καταλήγουσα ὁδός, τὸ ὅλον συγκρότημα τῶν διαμερισμάτων τοῦ λουτροῦ.

Ἡ χρονολόγησις τοῦ λουτροῦ ἐπιτυγχάνεται ὄχι μόνον ἐκ τοῦ ἀνευρεθέντος ἀγαματίου τῆς Ἀφροδίτης, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν νομισμάτων, τὰ πλεῖστα τῶν ὁποίων, ἂν καὶ ἐφαρμένα, ἀνεγνωρίσθησαν ὡς ἀνήκοντα εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἀδριανοῦ.

Εἰς τὴν ἐποχὴν αὐτὴν εἶχε τοποθετῆσαι τὰ ερείπια τοῦ λουτροῦ, ὅσα ἀνεσκάψε, καὶ ὁ Δ. Φίλιος (ἔ.ἀ. σ. 26) βεβαιωθείς ἐξ ἐνεπιγράφου ἄκροκεράμου τῶν χρόνων τοῦ Ἀδριανοῦ.

Ἐκ τοῦ παρατιθεμένου εἰς σελ. 62 σχεδιογράφηματος τοῦ I. Τραυλοῦ καὶ τοῦ Πίν. 48β καταφαίνεται ὄχι μόνον τὸ μέγεθος τοῦ λουτροῦ — τοῦ μεγαλύτερου ἴσως τῶν μέχρι τοῦδε ἐν Ἑλλάδι ἀνασκαφέντων — ἀλλὰ καὶ ἡ σχέσις αὐτοῦ πρὸς τὰ λοιπὰ κτίσματα τῆς ἔξω τοῦ περιβόλου Ἐλευσίνος, ἥτοι τῆς ἀγορᾶς, τῶν δεξαμενῶν, τῶν κρητῶν κ.ἀ., καθὼς καὶ ἡ μεταξὺ τούτων καὶ τοῦ λουτροῦ βεβαία ὑπαρξίς καὶ ἄλλων οἰκοδομημάτων, τὰ ὁποῖα παραμένουν ἀκόμη ἄσκαπτα.

Φαίνεται ὅτι ἡ τρίτη μεγάλη ἐποχὴ τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἐλευσίνος, ἡ ἐποχὴ τοῦ Ἀδριανοῦ, ἀντιπροσωπεύεται μετ' οἰκοδομήματα ὡς τ' ἀνωτέρω, καθὼς καὶ μετὰ τὰς θριαμβικὰς ἀψίδας, τὰ Προπύλαια, τὴν

πρὸ αὐτῶν μνημειακὴν αὐλὴν καὶ μετὰ τὰ ἱερά καὶ τοὺς βωμούς, τὰ ὁποῖα καταλαμβάνουν τὸ δεξιὸν τμήμα τῆς πρὸ τῶν Προπυλαίων αὐλῆς τοῦ ἱεροῦ. Ἡ πόλις ὅμως τῶν χρόνων τοῦ Ἀδριανοῦ — ὅπως καὶ εἰς τὰς Ἀθήνας — ἐκτείνεται πρὸς νότον καὶ πρὸς ἀνατολὰς τοῦ ἱεροῦ, κοσμουμένη διὰ μεγαλοπρεπῶν κτηρίων, ὅπως τὸ βαλανεῖον, τὸ ὁποῖον δὲν ἀποκλείεται νὰ ἀποτελῇ τμήμα τεραστίου γυμνασίου ἰδρυθέντος ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Ἀδριανοῦ. Καὶ ναὶ μὲν δὲν μνημονεύεται ρητῶς ὑπὸ συγγραφέως ἢ ἱδρυσις γυμνασίου ὑπὸ τοῦ Ἀδριανοῦ, αἱ ἐπιγραφαὶ ὅμως τῆς Ἐλευσίνος φέρουν τὸν φιλέλληνα καὶ μύστην αὐτὸν αὐτοκράτορα ὡς *γυμνασιαρχήσαντα* καὶ παντοιοτρόπως συντελέσαντα εἰς καθιέρωσιν ἀγῶνων.

Διὰ τοῦτο νομίζομεν, ὅτι ἐπιβάλλεται ἡ πλήρης ἀποκάλυψις καὶ ἔρευνα τοῦ λουτροῦ καὶ ἡ κήρυξις τῆς θέσεως εἰς ἀρχαιολογικὸν χῶρον.

Τὸ τελευταῖον ἄλλωστε τοῦτο εἶχεν ἀποφασίσει καὶ τὸ Συμβούλιον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας ἐν ἔτει 1890, ὡς ρητῶς μνημονεύει εἰς τὴν ἐπανελημμένως ἀνωτέρω ἀναφερθεῖσαν ἐκθεσίῳ του ὁ συστηματικὸς τῆς Ἐλευσίνος ἀνασκαφεὺς Δ. Φίλιος (ἔ.ἀ. σ. 26).

Δὲν ἀποκλείεται δὲ ὁ χῶρος μετὰ τὴν ἀπόφασιν ταύτην τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀρχ. Ἐταιρείας νὰ ἐκηρύχθῃ καὶ διὰ διατάγματος ἀρχαιολογικός, νὰ ἐλησμονήθῃ δὲ τοῦτο μετὰ τὴν πάροδον τῶν ἐτῶν, ὡς πολλάκις συνέβη, καὶ δι' αὐτὸ νὰ θεωρηθῆται ἤδη ὡς ἀνήκων εἰς τὴν δημοτικὴν ἀρχὴν Ἐλευσίνος.

Ὅπως δὴποτε καὶ ἂν ἀκόμη δὲν ἔχη ἐκδοθῆ σχετικὸν διάταγμα, πρέπει ὁ χῶρος, ὁ ὁποῖος σήμερον ἀποτελεῖ πλατεῖαν τῆς πόλεως καὶ σώζει, ἐκτός τῶν ὑπὸ τὴν γῆν ἱκανὰ καὶ ὑπὲρ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους, ερείπια τῶν διαμερισμάτων τοῦ λουτροῦ, εἰς ἐπιβλητικὸν μάλιστα ὕψος, νὰ κηρυχθῆ ἀρχαιολογικός καὶ νὰ ἀπαγορευθῆ οἰαδήποτε ἐπ' αὐτοῦ οἰκοδόμησις.

Μ Ε Γ Α Ρ Α

Κατὰ τὸ μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1959 ἕως 1960 χρονικὸν διάστημα, ἐπ' εὐκαιρίᾳ γενομένης περιφράξεως καὶ διαμορφώσεως τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου τῆς Κρήνης τοῦ Θεαγένους, ἐτακτοποιήθη εἰς ἐν τῶν ὑπογείων τοῦ Γυμνασίου Μεγάρων καὶ ἡ τοπικὴ ἀρχαιολογικὴ Συλλογὴ, ἡ ὁποία εἶχε διασκορπισθῆ ὑπὸ τῶν κατακτητῶν κατὰ τὰ ἔτη τῆς Κατοχῆς εἰς τὸν πρὸ τοῦ Γυμνασίου χῶρον. Οὕτω οὐδὲν πλέον ἀρχαῖον ἀντικείμενον εὐρίσκειται εἰς τὸ ὑπαιθρον. Μετὰ τὴν τακτοποίησιν δὲ τῆς Συλλογῆς καθηρτίσθη καὶ λεπτομερῆς κατὰ-

λογος τῶν ἐκθεμάτων της — γλυπτῶν, ἐπιγραφῶν καὶ ἀγγείων — τὰ ὁποῖα ἐλπίζομεν νὰ δημοσιεύσωμεν προσεχῶς.

I. ΘΡΕΨΙΑΔΗΣ

*

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΑΘΗΝΩΝ - ΑΤΤΙΚΗΣ

Εισαγωγικά. Κατὰ τὸ διάστημα τῆς δεκαετίας 1950-1960 προϊστάμενος τῆς Ἐφορείας ἦτο ὁ Ἐφορος Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων κ. Ἐμμ. Χατζηδάκης, ὁ ὁποῖος προϊστάτο καὶ τῆς Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Δ' Περιφέρειας (Νῆ-σων 1949-1959).

Ἀπὸ τῆς 18ης Ἰουλίου 1957 ἐποποθετήθη εἰς τὴν Ἐφορείαν τῆς Α' Περιφέρειας ὁ Ἐπιμελητὴς Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων κ. Παῦλος Λαζαρίδης, ὁ ὁποῖος ἀπὸ τῆς 9-7-1960 ἀνέλαβε τὴν διεύθυν-σιν ταύτης, τοῦ κ. Χατζηδάκη τοποθετηθέντος εἰς τὴν Διεύθυνσιν τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν.

Ἡ δρᾶσις τῆς Ἐφορείας κατὰ τὴν ἀνωτέρω δε-καετίαν, πλὴν τῆς διεξαγωγῆς τῆς συνήθους διοι-κητικῆς Ὑπηρεσίας, τῆς προστασίας τῶν μνη-μείων, τῆς παρακολουθήσεως τῶν ἀρχαιοπωλῶν, τοῦ ἐλέγχου τῶν ἀρχαιολογικῶν δελταρίων καὶ ἀπομιμήσεων ἀρχαίων, τῶν εἰσαγομένων καὶ ἐξα-γομένων ἀρχαίων κ.λ.π. ἐπεξετάθη καὶ εἰς μακρο-χρονίους ἀναστηλωτικὰς ἐργασίας, εἰς ἀνασκα-φάς, εἰς περιοδοίας καὶ ἀναζητήσεις μνημείων. Αἱ ἀναστηλωτικαὶ ἐργασίαι ἐξετελέσθησαν εἴτε ὑπὸ μόνου τοῦ ἐπιστημονικοῦ προσωπικοῦ τῆς Ἐφορείας εἴτε ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τῆς Διευθύν-σεως Ἀναστηλώσεως. Εἰς τὴν τελευταίαν ταύ-την περίπτωσιν, ἐν τῇ παρουσίᾳ ἐκθέσει θὰ γίνε-ται ἀπλῆ μόνον μνεῖα τῆς ἐργασίας με ἀναγρα-φὴν ἐλαχίστων οὐσιωδῶν παρατηρήσεων, τῆς κυρίως ἐκθέσεως ἀνηκούσης εἰς τὴν Διεύθυνσιν Ἀναστηλώσεως.

Μέλημα ἐπίσης τῆς Ἐφορείας ὑπῆρξεν ἡ ἀνί-χνευσις μνημείων εἰς τὴν Περιφέρειάν της, ἡ ἀνακλήριξις αὐτῶν, ὅπου ἐκρίθη ἀναγκαῖον, καὶ ὁ καταρτισμὸς πλήρους, κατὰ τὸ δυνατόν, ἀρ-χείου εἰς εἰδικῶς ἐκτυπωθέντα δελτία μνημείων. Εἰς ἕκαστον δελτίον ἀναγράφεται, πλὴν τῶν ἀπα-ραιτήτων στοιχείων τοῦ μνημείου, σύντομος πε-ριγραφὴ καὶ χαρακτηρισμὸς αὐτοῦ, βιβλιογρα-φία, ὡς καὶ πᾶν ἐκ τοῦ Ἀρχείου τῆς Ἐφορείας προερχόμενον στοιχεῖον καὶ ἀναφερόμενον εἰς γενομένης ἐργασίας ἢ πᾶσαν μεταβολὴν αὐτοῦ. Ἐνδεικτικῶς ἀναφέρεται, ὅτι μόνον διὰ τὸν Νο-μὸν Ἀττικῆς ἔχουν συμπληρωθῆ περισσότερα

τῶν 500 δελτία. Παραλλήλως πρὸς τὴν ἐργασίαν ταύτην κατηρτίσθη καὶ φωτογραφικὸν ἀρχεῖον τῶν μνημείων καὶ τῶν πάσης φύσεως εὐρημάτων.

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΚΑΙ ΣΥΝΤΗΡΗΣΙΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΕΡΕΥΝΑΙ ΚΑΙ ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΕΙΣ

Παναγία τοῦ Λυκοδήμου (Ρωσικὴ Ἐκκλησία)

Κατὰ τὴν διάνοξιν χάνδακος καὶ φρεατίου ὑπὸ τοῦ Ὄργανισμοῦ Ἀποχετεύσεως Περιοχῆς Πρω-τεούσης, πρὸς τοποθέτησιν σωλῆνων ἀποχετεύ-σεως κατὰ μῆκος τῆς ὁδοῦ Γ. Σουρῆ (γωνία Φιλελ-λήνων), τῆς διερχομένης παρὰ τὸ ἱερόν τοῦ βυ-ζαντινοῦ ναοῦ τῆς Παναγίας Λυκοδήμου, παρε-τηρήθησαν λείψανα ἀρχαίου κτίσματος.

Μικρὰ σκαφικὴ ἔρευνα γενομένη ὑπὸ τοῦ Ἐπι-μελητοῦ (1959) διεπίστωσε τὴν ὑπαρξιν ψηφιδω-τοῦ δαπέδου εἰς βάθος 1.30 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώ-ματος τῆς ὁδοῦ, ἔτι δὲ χαμηλότερον εἰς βάθος 4.00 μ. ἀγωγοῦ ἐκ πηλίνων ἡμισωλῆνων, πάχους 0,05 μ., με κατεύθυνσιν ἀπὸ Α. πρὸς Δ (Πίν. 52 α)

Λόγῳ τῆς κεντρικῆς θέσεως τοῦ χώρου δὲν κατέστη δυνατόν νὰ ἐπεκταθῆ ἡ ἔρευνα διέπι-στώθη μόνον ὅτι τὸ ψηφιδωτὸν δάπεδον ἐκτεί-νεται πρὸς τὴν βυζαντινὴν ἐκκλησίαν, ἀνήκει δὲ εἰς κτήριο, τοῦ ὁποῖου ἡ τοιχοποιία ἀποτελεῖται ἐκ μεγάλων δόμων παρολίθου.

Ἐπίσης κατὰ τὴν ἀνέγερσιν τοῦ μεγάρου Μπο-δοσάκη ἀνευρέθησαν πενιχροὶ τάφοι μεσοβυζαν-τινοί, δηλοῦντες ὅτι ἐκεῖ εὕρισκετο τὸ νεκροτα-φεῖον τῆς Μονῆς.

Μονὴ Πετράκη

Κατὰ τὰς ἐργασίας, τὰς γενομένας (1960) δαπάναις τῆς Ὑπηρεσίας, τῇ ἐπιβλέψει τοῦ Ἐπιμελητοῦ, πρὸς ἀφαίρεσιν τῶν μετεγενεστέρων σουβάδων καὶ ἐκ τοῦ νάρθηκος τοῦ κα-θολικοῦ τῆς Μονῆς Πετράκη, ἵνα τὸ κτή-ριον προσλάβῃ ἐνιαίαν ἐμφάνισιν ἐξωτερικῶς, ἐγένετο, διὰ τῆς ἐμφανίσεως τῆς τοιχοποιίας, διάκρισις τῶν διαφόρων ἐποχῶν τοῦ κτηρίου, ἥτις ἐπέτρεψε τὴν ἀκριβεστέραν τυπολογικὴν καὶ χρονολογικὴν μελέτην αὐτοῦ (βλ. Μ. Σω-τηρίου, Τὸ καθολικὸν τῆς Μονῆς Πετράκη Ἀ-θηνῶν, Δελτίον τῆς Χ.Α.Ε. Περίοδος Δ', τόμ. Β' (1960-61), Ἀθῆναι 1962, σ. 101-129, Πίν. 47-50). Ἐπίσης ἀνευρέθη εἰς τὸ νότιον παράθυρον τοῦ νάρθηκος, χρησιμοποιοῦν ὡς οἰκοδομικὸν ὕλι-κόν, μαρμάρινον ἀγαλμάτιον, ἀκέφαλον, ὕψους 0,285 μ. (Πίν. 50 γ).

Τοῦτο εἰκονίζει φιλόσοφον, ἡλικιωμένον, ὡς ἐξάγεται ἐκ τοῦ ρυτιδωμένου καὶ μαρμαμένου στή-θους του, καθήμενον ἐπὶ καθίσματος ἀνευ ἐρει-

σινώτου και κρατούντα πιθανώς δια της άριστερᾶς περιελιγμένον βιβλίον.

Τὸ ἀγαλμάτιον, ἀδράς τέχνης, δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς ἔργον ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, ἀντίγραφον ἀσφαλῶς γνωστοῦ προτύπου τοῦ καθημένου φιλοσόφου τοῦ 3ου αἰῶνος π.Χ.

Καισαριανή

Ὁ Ἔφορος ἐπέβλεψε τὰς ὑπὸ τῆς Φιλοδοσικῆς Ἐνώσεως ἐκτελεσθεῖσας ἐργασίας ἀναστηλώσεως τῶν κτηρίων τῆς Μονῆς Καισαριανῆς (λουτρῶνος, τραπέζης καὶ κελλίων) καὶ τῆς διαμορφώσεως τοῦ ἐσωτερικοῦ χώρου τοῦ ναοῦ καὶ τῆς ἀλλῆς.

Ἐπίσης ἐπέβλεψε καὶ τὰς ὑπὸ τῆς αὐτῆς Ἐνώσεως ἐκτελεσθεῖσας ἐργασίας στερεώσεως τῶν παρὰ τὴν Καισαριανὴν ἐρείπιων τοῦ λεγομένου Φραγκομονάστηρου καὶ διαμορφώσεως τῆς περιοχῆς.

Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ἐξετελέσθησαν, δαπάναις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας, ἀνασκαφικαὶ ἐρευναι (1958-1959) εἰς τὰ ἐρείπια τοῦ ἐκεῖ ναοῦ τοῦ λεγομένου Ἁγίου Μάρκου (κάτοψιν αὐτοῦ βλ. εἰς Εὐρετήριον Μεσαιωνικῶν Μνημείων Ἑλλάδος, τ. Γ' (1933) σ. 164). Τὰ συμπεράσματα τὰ ὁποῖα ἐξήχθησαν ἐκ τῶν ἐρευνῶν τούτων εἶναι ἐν περιλήψει τὰ ἀκόλουθα:

α. Ὁ ἠρειπωμένος σταυροειδῆς ναὸς τοῦ 10ου αἰῶνος ἐδράζεται ἐπὶ τῶν θεμελίων τρικλίτου βασιλικῆς μετὰ νάρθηκος, πιθανῶς 5ου - 6ου αἰῶνος, ἐκ τῆς ὁποίας καὶ πρέπει νὰ προέρχωνται τὰ κατὰ χώραν ὡς καὶ τὰ ἐν τῷ περιβάλλῳ τῆς νῦν Μονῆς συγκεντρωμένα παλαιοχριστιανικὰ γλυπτὰ (βλ. BCH, 1958, σ. 582 καὶ 1959, σ. 661), (Πίν. 50 β, ε, 53 β).

β. Ὁ ναῖσκος τῶν Ταξιαρχῶν, ὅστις ἐχρησίμευσεν ὡς κοιμητηριακὸς ναὸς τῆς νεωτέρας Μονῆς, ἐδράζεται ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ ἄκρου τοῦ βορείου κλίτους καὶ τοῦ βορείου τμήματος τοῦ νάρθηκος. Ὁ βόρειος δὲ τοῖχος αὐτοῦ εἰς ὕψος 1,10 μ. εἶναι αὐτὸς ὁ τοῖχος τῆς βασιλικῆς.

Διὰ τῆς ἀνακαλύψεως τοῦ ἀρχικοῦ ναοῦ τῆς Μονῆς ἐπεβεβαιώθησαν τὰ συμπεράσματα παλαιότερων σκαφικῶν ἐρευνῶν τοῦ Ἐφόρου (βλ. Π.Α.Ε. 1949 σ. 44-50 καὶ Π.Α.Ε. 1950 σ. 138-144) ὅτι τὰ ὑπὸ τὸν ναὸν τῆς σημερινῆς Μονῆς ἀποκαλυφθέντα κτίσματα δὲν ἦσαν ἐκκλησιαστικοῦ χαρακτῆρος (πρβλ. Svoronos, Journal Intern. d' Archéologie Numismatique, τ. 17 (1915) σ. 81).

Μονὴ Ἀστερίου

Τὸ βυζαντινὸν τοῦτο κτίσμα (Εὐρετήριον, τεῦχος Γ' σ. 165-167) εἶχε παραμορφωθῆ δια μεταγενεστέρων προσθηκῶν καὶ ἐπισκευῶν. Ἐπίσης

εἶχεν ὑποστή, λόγω τοῦ χρόνου, πολλὰς ζημίας, αἱ ὁποῖαι ἀπετέλουν κίνδυνον διὰ τὴν ἀσφάλειαν αὐτοῦ. Αἱ γενόμεναι ὑπὸ τῆς Ἐφορείας (1959), τῇ συνεργασίᾳ τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως, ἐργασίαι ἀπέβλεψαν ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὸ νὰ ἄρουν τοὺς κινδύνους κατὰ τῆς ἀσφαλείας τοῦ κτίσματος, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ ἐπαναφέρουν τοῦτο εἰς τὴν ἀρχικὴν του μορφήν.

Οὕτω : α' Ἀφηρέθη δολόκληρος ἡ κατεστραμμένη κεράμωσις τοῦ ναοῦ. Ἀφηρέθησαν τὰ μάζα τὰ ὁποῖα εἶχον σωρευθῆ ἐπὶ τῆς στέγης. Ἐπειδὴ παρετηρήθη διατάραξις τῆς τοιχοποιίας εἰς τὰ ἀνώτερα μέρη, κατεσκευάσθη εἰς τὴν κορυφὴν τῶν τοίχων «σενάζ», ἀόρατον ἐξωτερικῶς καὶ ἐσωτερικῶς.

Ἐν συνεχείᾳ αἱ ἐπιφάνειαι τῆς στέγης ἐκαλύφθησαν διὰ γκρὸ-μπετόν, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐπεστρώθη ἡ νέα κεράμωσις, διὰ κεράμων ὁμοίου τύπου πρὸς τὰς παλαιάς.

β' Ἀπεκατεστάθη ὁ τρουλλος, ἐξωτερικῶς, εἰς τὴν ἀρχικὴν του μορφήν. Ἦτοι: ἀντικατεστάθη ἡ μετ' ἐξεχόντων ὀριζοντίων γείσων νεώτερα στέγη του δι' ἑτέρας ληγούσης εἰς τοξύλια ἄνευ γείσων. Εἰς τὴν λύσιν αὐτὴν ὠδήγησεν ἡ ὑπαρξίς τῶν ὑδρορροῶν εἰς τὴν ἀρχικὴν τῶν θεσιν, αἵτινες συνεπληρώθησαν, καθὼς καὶ τὰ ἐκ πωρολίθου τόξα, τὰ ἐπιστέφοντα τὰς ὀκτῶ πλευρὰς τοῦ τυμπάνου (Πίν. 54 α, δ). Ἐγίνεν ἀρμολόγημα τῆς τοιχοποιίας τῶν πλευρῶν τούτων καὶ ἀπεκατεστάθησαν τὰ ὀκτῶ στενά παράθυρα.

γ'. Ἐγένετο ἀρμολόγημα τῶν ἐξωτερικῶν ἐπιφανειῶν τῶν τοίχων τοῦ ναοῦ καὶ ἐποθετήθη νέον ὑαλοστάσιον ἐκ παρίνης πλακοῦ εἰς ἀποφραγὲν στενὸν παλαιὸν παράθυρον τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ νάρθηκος.

δ'. Ἐτακτοποιήθη ἡ δυτικὴ ὄψις τοῦ ναοῦ καὶ ἀπεκατεστάθη ἡ κλίμαξ.

ε'. Ἐστερεώθη τὸ τεθραυσμένον ὑπέρθυρον τῆς ἀπὸ τοῦ νάρθηκος εἰς τὸν κυρίως ναὸν θύρας.

στ'. Κατὰ τὰς ἐργασίας εὐρέθη μαρμαρινὴ πλάξ μετὰ τὴν ἐπιγραφὴν : ΣΤΑΥΡΟΠΗΓΙΟΝ Π(ΑΤ)ΡΙΑΡΧΙΚΟΝ (Πίν. 50 α).

Ἁγίος Ἰωάννης ὁ Κυνηγός

Ἡ Ἐφορεία εἶχε προβῆ εἰς ἐργασίας ἀποκαταστάσεως τοῦ ναοῦ τὸ 1949, αἵτινες συνίσταντο εἰς τὰ ἑξῆς:

Ἐξωτερικῶς : 1. Ὁ ναὸς περιβάλλετο κατὰ τὴν Α καὶ τὴν Ν πλευρὰν αὐτοῦ ὑπὸ νεωτέρου κτίσματος, ἐν εἰδει κλειστῆς στοᾶς, κτισθέντος ἀρχικῶς μὲν πρὸς διανυκτέρευσιν τῶν πανηγυριστῶν, χρησιμοποιοιμένου δὲ πράγματι, ὅτε μὲν ὡς χοιροστασίον, ὅτε δὲ ὡς ὀρνιθῶνος.

Ἡ κατεδάφισις τούτου ἐπεβάλλετο κυρίως διὰ νὰ ἀπαλλαγῆ ὁ ναὸς τῆς κακῶς προσθεθειμένης πτέρυγος, ἥτις παρεμόρφωνε τελείως τὴν ἀρχικὴν ὄψιν αὐτοῦ. Οὕτως ὄχι μόνον ὁ κυρίως ναὸς ἠλευθερώθη, ἀναδειχθεῖσιν τῆς πρότερον κεκρυμμένης ραδιῆς αὐτοῦ μορφῆς, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν Ν πλευρὰν ἀπεκαλύφθησαν τὰ ἐπὶ κιονίσκου βαίνοντα δύο μεγάλα τόξα τῆς στοᾶς, σύγχρονα τοῦ νάρθηκος, ἅτινα προσδίδουν νῦν πολλὴν γραφικότητα εἰς τὸ κτήριον (Πίν. 55 ε).

2. Διηνοίχθη τὸ δίλοβον παράθυρον τοῦ ἱεροῦ καὶ ἐπὶ τοῦ Β τοίχου ἀπεκατεστάθη τὸ ἀρχαῖον δίλοβον παράθυρον, ἐπὶ τῇ βᾶσει τῶν σωζομένων κορυφῶν τῶν λοβῶν, κατασκευασθέντος ἐκ πορολίθου διαχωριστικοῦ κιονίσκου. Εἰς τὴν θέσιν αὐτὴν ὑπῆρχε τετράγωνον σεσηπὸς παράθυρον.

3. Εἰς τὴν στέγην ἐγένετο στερέωσις καὶ ἐκ νέου τοποθέτησις κεράμων, ἀλλαγὴ σεσηπῶν ζύλων κ.τ.λ.

Ἐσωτερικῶς : 1. Ὁ κυρίως ναὸς, ὅστις ἀποτελεῖ καὶ τὸ ἀρχαιότερον τμῆμα τοῦ σημερινοῦ ναοῦ μετὰ τοῦ νάρθηκος καὶ τῆς μεσημβρινῆς στοᾶς, εἶχε τὴν ἐπιφάνειαν τῶν τοίχων κατὰ τὸ πλεῖστον κεκαλυμμένην ὑπὸ λίαν κακοτέχνων τοιχογραφιῶν τοῦ τέλους τοῦ 19ου αἰῶνος, ἢ ὑπὸ φαιοῦ κονιάματος, τοὺς κίονας καὶ τὸ ἀρχαῖον μαρμάρινον ἐπιστύλιον τοῦ κτιστοῦ τέμπλου χρωματισμένα διὰ ζωηρῶν χρωμάτων, ἐπὶ τοῦ ἐπιστυλίου δὲ ἐπεκάθητο τεράστιος νεώτερος ξύλινος σταυρὸς, καλύπτων τὴν θέαν ὀλοκλήρου τῆς ἀψίδος.

Πάντων τούτων τῶν ἐπιχρωματισμῶν καὶ προσθηκῶν ἀπηλλάγη ὁ ναὸς, ἀνακτίσας τὴν ἀρχαϊκωτέραν τοῦ ὄψιν.

2. Ἐγένετο πλήρης ἀπολεπισμὸς τοῦ νεωτέρου κονιάματος ἐπὶ ὀλοκλήρου τῆς ἐσωτερικῆς ἐπιφανείας τοῦ ναοῦ ἀπὸ τοῦ τρουλλοῦ μέχρι τοῦ δαπέδου. Ἐκ τούτου ἦλθεν εἰς φῶς ὀλοκλήρος ἢ διὰ τοιχογραφιῶν παλαιότερα διακόσμησις, ἀναγομένη εἰς τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας καὶ εἰδικότερον εἰς τὴν περὶ τὸ 1700 περίοδον.

Κατὰ τὴν πρόοδον τῶν ἐργασιῶν, εἰς τινὰ σημεῖα ἀπεκαλύφθη ἀρχαιότερον στρώμα τοιχογραφιῶν, αἱ παραστάσεις ὁμοῦ εἶναι λίαν ἐξίτηλοι, ὥστε μόλις δύναται τις νὰ σχηματίσῃ ἰδέαν τινὰ περὶ τῆς ἐποχῆς, τῆς τεχνοτροπίας καὶ τοῦ εἰκονογραφικοῦ συστήματος τῆς πρώτης διακοσμῆσεως. Οὕτω ἀπεκαλύφθη εἰς τὴν ἀψίδα τοῦ ἱεροῦ εἰς Ἱεράρχης, καὶ εἰς τὸν Ν τοῖχον, εἰς καλυτέραν σχετικῶς κατάστασιν, ὁ προφήτης Ζαχαρίας.

Εἰς ἄλλα σημεῖα τοῦ ἱεροῦ καὶ τῶν καμαρῶν μόλις διακρίνονται ἴχνη συνθέσεων. Ἡ ἐποχὴ τῆς παλαιότερας τοιχογραφίας ταύτης δύναται,

νομιζῶ, μετὰ τινος ἀσφαλείας νὰ τοποθετηθῆ εἰς τὸ τέλος τοῦ 13ου ἢ ἀρχῆς τοῦ 14ου αἰῶνος.

Παράθυρα : Κατεσκευάσθησαν σιδηρᾶ παράθυρα, τέσσαρα (4) διὰ τὸν τρουλλόν, δύο (2) διὰ τὸ δίλοβον παράθυρον τοῦ ἱεροῦ καὶ δύο (2) διὰ τὸ ἐκ νέου κατασκευασθὲν βόρειον παράθυρον. Εἰς αὐτὰ ἐτοποθετήθησαν ὑαλοπίνακες ἐνισχυμένοι διὰ σύρματος (Μ. Χατζηδάκη, Βυζαντινὴ Ἀθήνα (1958) εἰκ. 125-128).

Τὸ 1960, ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως καὶ τῆς Ἐφορείας (διὰ τοῦ Ἐπιμελητοῦ) συνεχίσθησαν αἱ ἐργασίαι ἀποκαταστάσεως καὶ ἀναστηλώσεως τοῦ καθολικοῦ τῆς Μονῆς Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Κυνηγοῦ. Τὰ κυριώτερα σημεῖα τῶν ἐργασιῶν τούτων εἶναι τὰ ἑξῆς:

α' Νοτία πλευρά : Ἀφηρέθη μεταγενέστερον καμαροσκεπὲς διαμέρισμα προσκεκολλημένον εἰς τὴν Ν πλευρὰν τοῦ ναοῦ καὶ ἀνακατεσκευάσθη ἢ στοὰ μετὰ τῶν 3 τόξων (Πίν. 54 γ). Ἀπεκαλύφθησαν ἐπὶ τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ ναοῦ τὰ ἑξῆς: Ἀμέσως ὑπὸ τὸ ἀέτωμα τῆς κεραιᾶς δίλοβον παράθυρον, κάτω, τοξωτὴ θύρα, καὶ ἀνατολικώτερον — εἰς τὸ ἱερόν — μικρὸν τοξωτὸν παράθυρον. Καὶ τὰ τρία αὐτὰ ἀνοίγματα ἀπεκατεστάθησαν εἰς τὴν ἀρχικὴν τῶν μορφῶν.

β' Στέγη : Ἐγένετο ἀνακεράμωσις τοῦ τρουλλοῦ καὶ τῆς στέγης τοῦ νάρθηκος.

γ' Κωδωνοστάσιον : Τοῦτο ὡς ἐτοιμόρροπον, διελύθη καὶ ἐπανακατεσκευάσθη.

δ' Ἐξωτερικαὶ ἐπιφάνειαι : Καθηρέθησαν τὰ ἐπιχρίσματα, τὰ ὁποῖα ἐκάλυπτον τὸν νάρθηκα καὶ τὴν στοάν, καὶ ἐν συνεχείᾳ ἐγένετο ἀρμολόγημα (Πίν. 54 δ). Κατὰ τὴν ἐργασίαν ταύτην ἀπεκαλύφθησαν αἱ κοιλότητες 5 Ροδιῶν πινακίων εἰς τὸν δυτικὸν τοῖχον τοῦ νάρθηκος.

ε' Ἐσωτερικόν : Ἀπετεχνίσθησαν αἱ τοιχογραφίαι ὑπὸ τὴν νοτίαν καμάραν διὰ τὴν ἀνακατασκευὴν τοῦ δίλοβου παραθύρου, περὶ τοῦ ὁποίου ἐγένετο λόγος ἀνωτέρω. Διελύθη τὸ κτιστὸν τέμπλον. Ἐξ αὐτοῦ ἐξήχθησαν μέλη τοῦ μαρμαρίνου βυζαντινοῦ τέμπλου, τὰ ὁποῖα προσαρμόζονται πρὸς τὰ παλαιότερον περισυλλεγμένα. Ἀντικατεστάθησαν αἱ μικραὶ σύγχρονοι πλάκες τοῦ δαπέδου δι' ἑτέρων ἐκ μαρμάρου, μεγάλων διαστάσεων. Κατὰ τὴν ἐργασίαν ταύτην παρατηρήθη ὅτι, ἀρχικῶς ὁ ναὸς εἶχεν ὡς δάπεδον τὸ φυσικὸν βραχώδες ἔδαφος, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἰσοπεδωθῆ διὰ λειάνσεως τοῦ βράχου καὶ συμπληρώσεως τῶν κοιλοτήτων, εἴτε διὰ μείγματος ἀσβέστου καὶ ἄμμου, εἴτε διὰ πεπατημένου χώματος.

Τὸ ἀνοίγμα (2,22 μ.) διὰ τοῦ ὁποίου γίνεται σημερινὴ ἢ ἐπικοινωνία μετὰξὺ κυρίως ναοῦ καὶ νάρ-

θηκος ἀρχικῶς ἦτο στενότερον, ἦτο δηλαδή μία κανονικὴ θύρα ὡς ἐδείκνυον τὰ ἴχνη τὰ ἀποκαλυφθέντα κάτωθεν τῶν πλακῶν. Τὸ ἀρχικὸν δὲ ἄνοιγμα ἦτο τοξωτόν. Τμήμα τοῦ τόξου τούτου μετὰ τοιχογραφιῶν εὑρέθη εἰς τὴν ὑποθεμελίωσιν τοῦ νοτίου σταθμοῦ τοῦ σημερινοῦ ἀνοίγματος. Εἰς τὸν νάρθηκα, κατὰ 0,35 μ. χαμηλότερον τοῦ κατωφλίου τῆς βορείου θύρας, εὑρέθη παλαιότερον δάπεδον ἐξ ἀκατεργάστων πλακῶν, τὸ ὁποῖον καὶ ἀφέθη.

Εἰς τὴν ἀλλήν τῆς Μονῆς κατηδαφίσθησαν μεταγενέστερα ἡμερειπώμενα δωμάτια εἰς τὸν δυτικὸν τοῖχον τοῦ περιβόλου. Ἐκ τῶν διαλυθέντων τοίχων ἐξήχθησαν μέλη τινὰ τοῦ βυζαντινοῦ τέμπλου. Τέλος, ἐπεσκευάσθη ἡ δυτικὴ Πύλη τῆς Μονῆς (Πίν. 52 δ).

Περὶ τῶν ὡς ἄνω ἐργασιῶν γίνεται ἐκτενεστέρα ἐκθεσις ὑπὸ τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως.

Σημειοῦμεν, τέλος, τὰ ἐξῆς εὐρήματα:

α) Πέντε πήλινα ἀγγεῖα εὑρεθέντα κατὰ τὴν κατεδάφισιν τῆς νοτίου στοᾶς καὶ τοῦ καμαρωτοῦ κτίσματος, ἐντὸς ὁπῶν εἰς τὸν νότιον τοῖχον τοῦ Ναοῦ (Πίν. 57 ε). Τὸ πρῶτον τῶν ἀγγείων τούτων (Πίν. 57 ε α' ἐξ ἀριστερῶν, ὕψ. 0,17 μ.) φέρει διάκοσμον ἐπαλλήλων κύκλων καὶ στιγμῶν διὰ λευκοῦ χρώματος ἐπὶ καστανοχρόου βάθους.

Τὸ δευτέρον (ὕψ. 0,17 μ.) ἔχει ὁμοίως καστανόχρονον γάνωσιν. Τὸ ἀγγεῖον τοῦτο εἰς σχῆμα κύλικος, ἐχρησίμευε, πιθανῶς, ὡς Ἅγιον Ποτήριον. Ἡ ἀπόκρυψις τῶν ἀγγείων τούτων, τὰ ὁποῖα χωρὶς ἀμφιβολίαν ἐχρησιμοποιοῦντο ὡς ἱερά σκευή, εἰς τὰς ὁπᾶς τοῦ τοίχου εἰς μὴ ἐμφανὲς μέρος, ἐγένετο πιθανῶς εἰς στιγμὰς κινδύνου.

β) Μαρμάρινος ἀρράβδωτος κίων ἀποτερισθεὶς ἐκ τοῦ τυμπάνου τοῦ Νάρθηκος (Πίν. 53 α). Ἐπ' αὐτοῦ ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή:

IC	XC
YC	ΘΥ

*Ἐπικατάρατος πᾶς
παρὰ Χ[ριστ]οῦ τοῦ Θ[ε]οῦ καὶ τοῦ
Τιμίου Προδρόμου, ὃς
γινώσκει τὸς ἀμπελῶνας
τῆς Μονῆς καὶ ὠφελεῖται
ἐξ αὐτῶν [ἀ]πὸ το[ῦ] νῦν μέχρι
καὶ ἔσχατου
Προφητικῶν Δρέπανον...*

Κιόνιον τοῦ Νεοφύτου

Εὑρίσκεται σήμερον ἐντὸς τοῦ περιβόλου τῆς παρὰ τὸν Σταυρὸν οἰκίας Σ. Χούντα.

Μερίμη τῆς Ἐφορείας ἐγένετο τὸ 1958 περι-

φραξίς τούτου καὶ τακτοποίησις τοῦ περὶ αὐτὸ χώρου (βλ. Εὐρετήριον τῶν Μνημείων τῆς Ἑλλάδος, τεύχος Γ', σ. 175).

Ὁμορφὴ Ἐκκλησιᾶ (Γαλάτσι)

Ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως ἐγένοντο ἐργασίαι συντηρήσεως καὶ ἀποκαταστάσεως τοῦ ναοῦ, ὡς καὶ καθαρισμοῦ τῶν τοιχογραφιῶν ὑπὸ τοῦ καλλιτέχνου-ἀγιογράφου κ. Φώτη Κόντογλου.

Ἐπίσης ἐγένετο περίφραξις τοῦ χώρου τῆς ἐκκλησίας (1958).

Μονὴ Δαφνίου

Ἡ Ἐφορεία συνειργάσθη μετὰ τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως εἰς τὰς μακροχρονίους ἐργασίας διὰ τὴν στερέωσιν, ἀποκατάστασιν καὶ συντήρησιν τῶν βυζαντινῶν κτηρίων καὶ τῶν ψηφιδωτῶν τῆς Μονῆς, ὡς καὶ τὴν διαμόρφωσιν τῶν σχετικῶν χώρων (Τὸ Ἔργον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας 1955 σ. 115, 1956 σ. 128, 1957 σ. 101, 1958 σ. 182, καὶ 1960 σ. 230).

Εἰδικώτερον κατὰ τὰς ἐργασίας ἀποκαταστάσεως τοῦ ἐξωνάρθηκος (βλ. οἰκίαν ἐκθεσιν τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως) καὶ νέας διαρρυθμίσεως τῆς νοτίας ἀλλῆς, προέκυψεν ἡ ἀνάγκη νὰ γίνουν (1959-1960), δαπάναις τῆς Ὑπηρεσίας, ἐκτεταμέναι σκαφικαὶ ἐρευναι εἰς ὅλον τὸν χώρον, νοτίως τοῦ ναοῦ καὶ δυτικῶς τοῦ ἐξωνάρθηκος, δι' ὧν διεπιστώθη ἡ ὑπαρξίς θεμελίων σημαντικῶν βυζαντινῶν καὶ φραγκικῶν κτηρίων τῆς Μονῆς.

Τὰ σπουδαιότερα στοιχεῖα τῶν ἀποκαλυφθέντων κτηρίων εἶναι τὰ ἐξῆς:

α) Μεγάλῃ εἰσοδῶς με μαρμάρινον κατώφλιον, εὑρεθεῖσα πρὸ τοῦ ἐκδοτηρίου εἰσιτηρίων καὶ εἰς βάθος 0,90 μ. ἀπὸ τοῦ σημερινοῦ πλακοστρώτου τῆς ἀλλῆς, ἀντιστοιχοῦσα εἰς τὸν ἄξονα τῆς μνημειακῆς ἀνατολικῆς πύλης τῆς Μονῆς, εὑρεθείσης ὑπὸ τὴν σημερινὴν εἰσοδον (Πίν. 54 ε).

β) Μεγάλῃ ἐπιμήκης αἴθουσα, με κατεύθυνσιν Α-Δ, ἐστρωμένη διὰ πηλίνων ὀπτῶν πλακῶν, φέρουσα κατὰ μῆκος τοῦ νοτίου μακροῦ τοίχου αὐτῆς κιονοστοιχίαν, τρεῖς κίονες τῆς ὁποίας εὑρέθησαν κατὰ χώραν (Πίν. 54 στ).

γ) Ὑπόκαυστον λουτροῦ, τὸ δάπεδον τοῦ ὁποίου ὑπεβάσταζον τετράγωνοι πεσσοὶ καὶ κιονίσκοι, ἀποτελούμενοι ἐκ πηλίνων σωλῆνων πεπληρωμένων δι' ἰσχυροῦ μείγματος (Πίν. 56 α).

Κατὰ τὰς διεξαχθείσας ἐργασίας ἐγένετο περισυλλογὴ σημαντικοῦ ἀριθμοῦ ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, ἀναγλύφων, ἐπιγραφῶν κ.ά. τὰ χαρακτηριστικώτερα τῶν ὁποίων εἶναι τὰ ἐξῆς:

α) Ἄγαλμα καθήμενης γυναικός, ἄνευ κεφαλῆς, συνολικοῦ ὕψους 0,925 μ. Τὸ κάθισμα ὕψους

0,52 μ., πλάτους 0,50 μ. δὲν φέρει ἐρεισίνωτον. Τὸ πίσω μέρος τοῦ ἀγάλματος δὲν εἶναι εἰργασμένον, διότι ἀσφαλῶς δὲν ἦτο ὄρατόν (Πίν. 51, γ, δ).

β) Μαρμαρινὴ κεφαλὴ γυναικός, ὕψους 0,23 μ. ἀνήκουσα πιθανῶς εἰς τὸ ἀνωτέρω ἀγαλμα (Πίν. 51 α).

γ) Μαρμαρινὴ ἀκροκέραμος, ὕψους 0,305 μ. μετ' ἀναγλύφου ἀνθεμίου (Πίν. 50 δ).

δ) Μεγάλῃ μαρμαρινῇ βάσις μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς (Πίν. 52 ε).

ΕΥΔΟΞΟΣ
ΔΗΜΑΙΝΕΤΟΥ
ΚΥΔΑΘΗΝΑΙΕΥΣ

ὕψος γραμμάτων 0,024-0,027 μ.

ε) Τετράγωνος βάσις, μήκους 0,553 μ. καὶ ὕψους 0,28 μ. μετὰ τὴν ἐπιγραφὴν

..ΙΟΣ ΑΝΕΘΗΚΕΝ
..ΞΩΝΤΙΔΟΣ ΦΥΛΑΡΧΟΣ ΕΡΜΗ

στ) Ἐπιτύμβιος κιονίσκος μετὰ τὴν ἐπιγραφὴν:

ΑΡΤΕΜΙΔΩΡΟΣ
ΑΡΤΕΜΙΔΩΡΟΥ
ΑΦΙΔΝΑΙΟΣ

ὕψος γραμμάτων 0,033 μ. (Πίν. 53 γ).

ζ) Δύο δωρικά κιονόκρανα (Πίν. 52 ζ).

Μονὴ Ἀγ. Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου
(Εὐρετήριο Γ. σ. 168-169)

Κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Ἐπιμελητοῦ γενομένην ἐξέταση τῶν κτισμάτων τῆς Μονῆς, διεπιστώθησαν: ἐπικίνδυνοι ρωγαὶ εἰς τὸν βυζαντινὸν ναὸν (13ου - 14ου αἰῶνος), εἰς τὸν βόρειον τοῖχον τῆς ἡμερῆσιωμένης Τραπέζης (16ου - 17ου αἰ.) καὶ εἰς τὸν στρογγύλον πύργον.

Ἐπεβλήθη πρόγραμμα ἐκτελέσεως ἐργασιῶν συντηρήσεως καὶ ἐπισκευῆς.

Χ α λ ά ν δ ρ ι

Πρὸ τοῦ νεοδημητοῦ ναοῦ τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτήρος εἰς θέσιν Τούφα, κατεγράφησαν ὑπὸ τοῦ Ἐπιμελητοῦ τὰ ἑξῆς:

α' μαρμάρινος κύλινδρος μετὰ δύο ἐγκοπὰς

β' μαρμάρινος κίων ἀκέραιος

γ' ἀρχαῖον οἰκοδομικὸν ὕλικόν

δ' μαρμαρινὴ σαρκοφάγος, μόλις ἐξερχομένη τοῦ ἐδάφους.

Ν τ α ο ὕ Π ε ν τ έ λ η ς

Ἐγένετο ἐξέταση τοῦ μνημείου καὶ διεπιστώθησαν αἱ κτηριακαὶ ἀνάγκαι αὐτοῦ.

Ν α ο ς Ἀ γ ί α ς Π α ρ α σ κ ε υ ή ς

Εὐρίσκεται μετὰ τῆς Νταοῦ καὶ τοῦ Πικερμίου. Ὁ ναῖσκος εἶναι εἰς τετράγωνος χῶρος, καλυπτόμενος μετὰ χαμηλὸν τυφλὸν τροχίλον, πρὸς

δυσμὰς τοῦ ὁποίου εἶναι προσκεκολλημένος καμαροσκεπὴς νάρθηξ.

Λ α υ ρ ε ω τ ι κ ὸ ς Ὀ λ υ μ π ο ς

Ἐπὶ τοῦ Ἐπιμελητοῦ ἐξητάσθησαν τὰ ἑξῆς:

α) Ἀγία Παρασκευὴ

Ἐρειπωμένος ναῖσκος μονόκλιτος, ἀριστερὰ τῆς ὁδοῦ πρὸς Λαυρεωτικὸν Ὀλύμπον. Κατεγράφησαν μετὰ τῶν ἐρειπίων: α) κάλυμμα σαρκοφάγου ἐκ μαρμάρου εἰς δύο ἐθραυσμένον, β) τμήμα ἐπιστυλίου (Πίν. 50 ζ), γ) δύο κίονες ἀρράβδωτοι, 4) τὸ κάτω ἡμισυ ποδὸς Τραπέζης, 5) τρία τμήματα θωρακίων καὶ 6) μικρὸν ἰωνικὸν κιονόκρανον.

β) Εἰσόδια Θεοτόκου

Ναὸς Νεκροταφείου. Εὐρίσκεται δεξιὰ τοῦ πρὸς τὸ χωρίον δρόμου. Ὁ ναὸς διαστ. 10 μ. Χ 7,05 μ. εἶναι δίκλιτος ἐκτισμένος ἐπὶ τῆς θέσεως πιθανῶς ἀρχαιότερου κτίσματος καὶ ἐκ παλαιότερου ὕλικου. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν σώζονται σύνολα τοιχογραφιῶν ὅπως: α) Δέησις (εἰς τὸ δυτικὸν τόξον), β) εἰς τὸ κτιστὸν εἰκονοστάσιον: Ἅγιος Βλάσιος, Ἅγιος Νικόλαος, Θεοτόκος ἔνθρονος μετὰ τοῦ παιδίου, Χριστὸς ἔνθρονος, Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος καὶ τὰ Εἰσόδια.

Ἐπὶ τοῦ εἰκονοστασίου ἐπίσης σώζονται δύο ἐπιγραφαί, ἡ μία ψαλμική, ἡ ἕτερα τῆς ἀνιστορήσεως, διδάσκουσα ὅτι ἡ ἀγιογράφισις ἐγένετο δαπάναις τοῦ *εἰερέος Κυρ. Νικολάου Κουτουφά*. Ἄμφότεραι φέρουν τὴν χρονολογίαν 1772.

Εἰς τὸ Ἱερὸν Βῆμα, εἰς μὲν τὴν Πρόθεσιν ἢ «Ἄκρα Ταπεινώσεως», εἰς δὲ τὴν ἀψίδα ἄνω ἢ Πλατυτέρα, κάτω οἱ Τέσσαρες Ἱεράρχαι μετὰ τοῦ Χριστοῦ ὡς Ἄρτου εἰς τὸ μέσον. Αἱ τοιχογραφίαι διατηροῦνται καλῶς, προδίδουσι δὲ μετὰ τὴν ἀρμονίαν τῶν χρωμάτων καὶ τὴν ἀκρίβειαν τῶν σχημάτων καὶ τῶν μορφῶν καλλιτεχνικὴν δύναμιν τοῦ τεχνίτου.

γ) Ἅγιος Ἰωάννης

Ἐρειπωμένος ναῖσκος. Κατεγράφησαν 5 τμήματα κίωνων καὶ ἓν θραῦσμα κιονίσκου ὀκταπλεύρου διατομῆς.

δ) Παλαιοχριστιανικὴ βασιλική

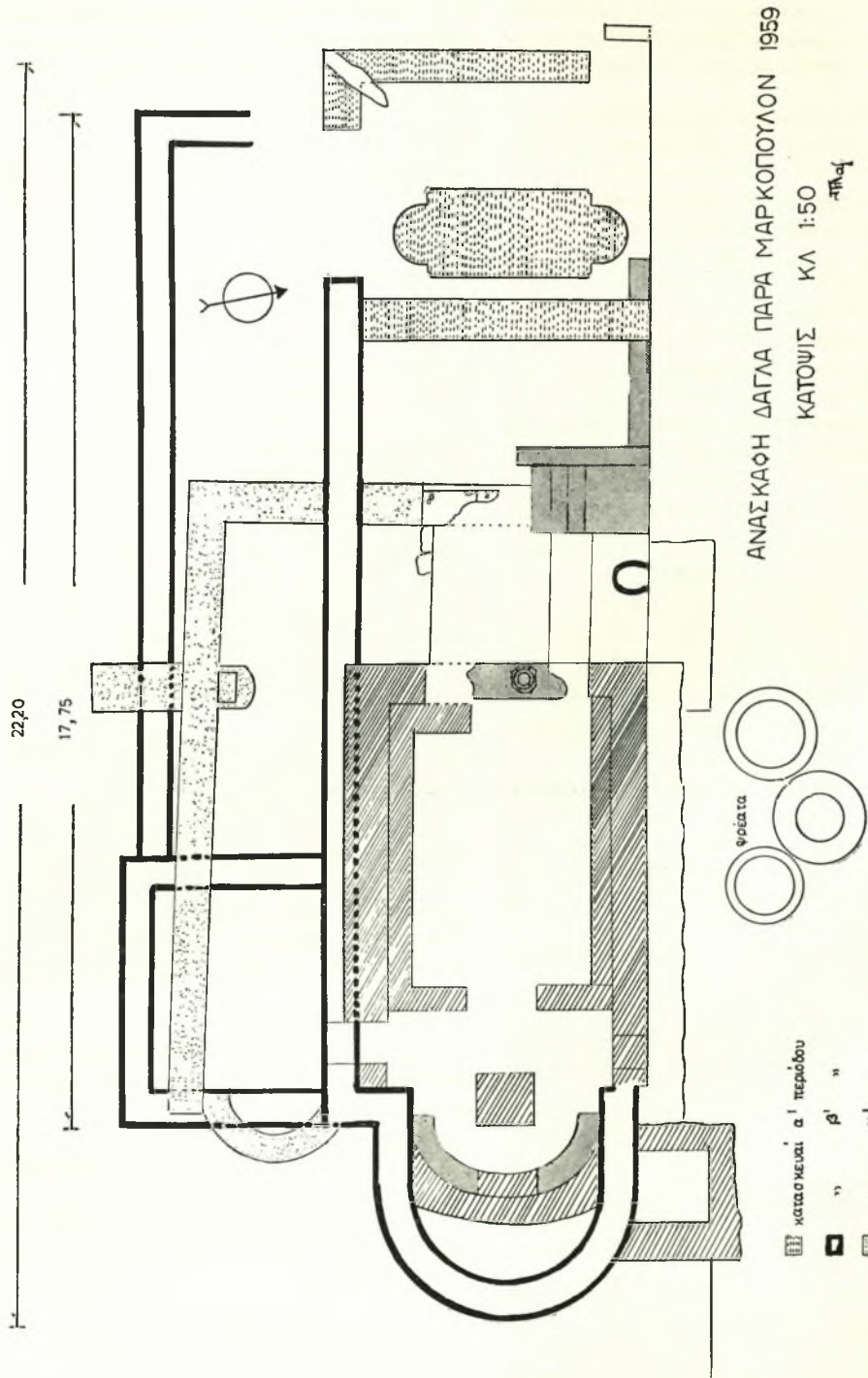
(βλ. Π.Α.Ε. 1953, 92-128). Ἐγένετο ἐξέταση τῶν ἐρειπίων τοῦ μνημείου.

Τῆ ἐνεργείᾳ τῆς Ἐφορείας ἐφωτογραφήθη ὑπὸ τῆς Βασιλικῆς Ἀεροπορίας ἡ περιοχὴ τοῦ Λαυρεωτικοῦ Ὀλύμπου.

ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΔΑΓΛΑ

ΠΑΡΑ ΤΟ ΜΑΡΚΟΠΟΥΛΟΝ ΜΕΣΟΓΕΙΩΝ

Εἰς τὴν θέσιν Λιάδα τῆς Περιφέρειας Δάγλα, ἐνθα ὑψοῦται μεσαιωνικὸς πύργος καὶ ὁ ναῖσκος τῶν Ταξιαρχῶν (Πίν. 56 β, 55 ζ), παρὰ τοὺς βο-

ρείους πρόποδας του δρους Μερέντα, εύρισκονται τὰ λείψανα μικροῦ ναΐσκου, γνωστοῦ εἰς τοὺς κατοίκους τοῦ Μαρκοπούλου ὡς Ἅγιος Αἰμιλιανός (Πίν. 55 α).

Τὴν ἀψίδα τοῦ ναΐσκου τούτου περιέβαλλεν ἑτέρα ἀψίς, μεγαλυτέρων διαστάσεων (Πίν. 55 β), ἀνήκουσα προφανῶς εἰς παλαιότερον κτίσμα, διὰ τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ ὁποίου ἐνηργήθη ἀνασκαφικὴ ἔρευνα (1958-1959) ὑπὸ τοῦ Ἐπιμελητοῦ.

Διὰ τῆς ἐρεύνης ταύτης διεπιστάθη ὅτι εἰς τὴν ἴδιαν θέσιν ὑπῆρξαν κτίσματα τεσσάρων ἐποχῶν τοῦλάχιστον. Τὸ ἀρχικὸν κτίσμα (Σχεδ. 1) ἦτο ἐπιμήκης αἰθουσα καταλήγουσα πρὸς ἀνατολὰς εἰς βαθεῖαν κόγχην, συνολικοῦ μήκους 22,15 μ. καὶ πλάτους 6,45 μ. Τὸ δυτικὸν τέρμα τῆς αἰθούσης διηρεῖτο διὰ τοίχου εἰς τετράγωνον χώρον εἰς τὸ δάπεδον τοῦ ὁποίου εὐρέθη δεξαμενὴ, αἱ δύο στεναὶ πλευραὶ τῆς ὁποίας ἐσηματιζοῦν ἡμικύκλια. Τῆς δεξαμενῆς ταύτης οἱ μὲν τοῖχοι ἦσαν ἐστρωμένοι δι' ὑδραυλικοῦ κονιάματος (κορασανίου), ὁ δὲ πυθμὴν διὰ πηλίνων πλακῶν μὲ ἐγχάρακτον γραμμικὸν διάκοσμον.

Εἰς τὸ κτίσμα τοῦτο προσετέθη ἀργότερον ἐν ὀρθογώνιον περυγίον εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τοῦ νοτίου τοίχου καὶ πιθανῶς τὴν ἴδιαν ἐποχὴν ἐν νότιον κλίτος πρὸς δυσμὰς τοῦ περυγίου. Ἐὰν αἱ προσθήκαι αὗται ἐγένοντο καὶ εἰς τὴν βορείαν πλευρὰν τοῦ κτηρίου δὲν δύναται πρὸς τὸ παρὸν νὰ βεβαιωθῆ, διότι ἡ πλευρὰ αὕτη δὲν ἔχει εἰσέτι ἐρευνηθῆ (Σχεδ. 1).

Μετά, πιθανῶς, καταστροφὴν τὸ κτίσμα περιωρίσθη εἰς μέρος μόνον τοῦ ἀρχικοῦ χώρου, ἔνθα διεμορφώθη μικρὸς ναΐσκος, τοῦ ὁποίου ἀνευρέθη τὸ πλακόστρωτον δάπεδον, τὸ κτιστὸν τέμπλον, ἡ κτιστὴ τετράγωνος Ἁγία Τράπεζα καὶ ἡ κόγχη, ἀπὸ τῆς ὁποίας προέβαλλε βαθμὶς ὡς βάσις ἔδρας, περιορισθεῖσα εἰς μέρος τῆς μεγάλης κόγχης τοῦ ἀρχικοῦ κτίσματος (Πίν. 55 δ). Ἰωνικὴ βάσις εὐρεθεῖσα κατὰ χώραν δεικνύει ὅτι ὁ δυτικὸς τοίχος τοῦ ναΐσκου διετρύπατο ὑπὸ διβήλου, τόσον συνήθους εἰς τὴν περιοχὴν τῶν Μεσογείων. Τὸν ναΐσκον τοῦτον περιέβαλλεν, ὡς εἶδος νάρθηκος ἀπὸ δυσμῶν καὶ νότου, κεκαλυμμένους χώρους, καταλήγων εἰς κόγχην εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον (Σχεδ. 1).

Ἀργότερον ὁ ναΐσκος περιωρίσθη μόνον εἰς τὸν κεντρικὸν τοιοῦτον. Εἰς τὴν τελευταίαν ταύτην περίοδον, τὸ δάπεδον ἀνυψώθη κατὰ 0,60 μ. τοῦ προηγουμένου, κατηργήθη τὸ διβήλον, ἡ βάσις τοῦ ὁποίου ἐνεσματοῦθη ἐντὸς τοῦ δυτικοῦ τοίχου, ἐκαλύφθησαν τὰ λείψανα τοῦ κτιστοῦ τέμπλου καὶ τῆς τετραγώνου Ἁγίας Τραπέζης

καὶ ἀντικατεστάθησαν δι' ἑτέρων προχείρου κατασκευῆς· τέλος δὲ εἰς τὴν ἐσωτερικὴν πλευρὰν τῆς κόγχης κατεσκευάσθη ἑτέρα μικροτέρων διαστάσεων, ἐξαφανίσασα καὶ τὴν βαθμίδα (Πίν. 55 α).

Μετά τὴν καταστροφὴν τοῦ ἀρχικοῦ κτίσματος ὁ χώρος ἐχρησιμοποιεῖτο ὡς νεκροταφεῖον. Ἦδη ἀνευρέθησαν 27 τάφοι εὐτελοῦς ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον κατασκευῆς περιέχοντες πολλακίς περισσότερους τοῦ ἑνὸς νεκροῦς, ἐνταφιασμένους κατὰ τὸν ὀρθόδοξον τρόπον ἄνευ κτερισμάτων. Ἡ ποικιλία τῶν μορφῶν τῶν τάφων τούτων καὶ τὸ διάφορον ὕψος εἰς ὃ εὐρέθησαν δεικνύει εἰς ποῖαν ἐκ τῶν περιόδων τοῦ κτίσματος ἀντιστοιχεῖ ἕκαστος. Ὡς ἀρχαιότερος τάφος δύναται νὰ χαρακτηρισθῆ χωνοειδὲς ἀγγεῖον περιέχον σκελετὸν νηπίου, τοποθετηθὲν ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ νοτίου τετραγώνου περυγίου, τὰς πηλίνας πλάκας τοῦ ὁποίου (διαστ. 0,55 X 0,55 μ.) κατέστρεψεν ἐν μέρει (Πίν. 55 γ).

Ἄλλος κοινὸς τάφος ἢ χωνευτήριον ἀπεκαλύφθη πρὸ τοῦ διβήλου τοῦ ναΐσκου τῆς τρίτης περιόδου περιέχων σκελετοῦς 27 τοῦλάχιστον νεκρῶν (Σχεδ. 2).

Ἐπειδὴ, ὡς ἐλέχθη ἤδη, ἡ ἔρευνα δὲν ἔχει ὀλοκληρωθῆ, μένει δὲ ἀνεξερεύνητος εἰσέτι ὀλόκληρος ἡ βορεία πλευρὰ τοῦ κτίσματος, δὲν εἶναι δυνατὸν πρὸς τὸ παρὸν νὰ ἐξαχθοῦν ἀσφαλῆ συμπεράσματα περὶ τῆς ἀκριβοῦς μορφῆς ἐκάστου κτίσματος καὶ τοῦ προορισμοῦ αὐτοῦ.

Περὶ τοῦ ἀρχικοῦ κτίσματος (Σχεδ. 1) δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς μᾶλλον πιθανὴ ἢ γνώμη ὅτι ἦτο λουτρικὸν κτήριο ἀναγόμενον εἰς τοὺς ὑστέρους ρωμαϊκοὺς χρόνους, ὡς μαρτυροῦν τὸ σχῆμα του, ὁ τρόπος δομῆς, ἡ δεξαμενὴ, ἀγωγὸς ὕδατος καὶ οἱ στρογγύλοι ὀπτοὶ πλίνθοι, οἱ χρησιμοποιούμενοι εἰς τὰ ὑπόκαυστα.

Διὰ τῆς προσθήκης τοῦ ὀρθογώνιου περυγίου καὶ τοῦ νοτίου κλίτους, πιθανῶς εἰς τὴν παλαιохριστιανικὴν ἐποχὴν, τὸ κτίσμα μετετρέπη εἰς βασιλικὴν μετ' ἐγκαρσίου κλίτους καὶ ἐχρησιμοποιήθη ἔκτοτε ὡς ναός.

Ἐκ τῶν εὐρημάτων σημειοῦμεν ἰδιαιτέρως τὰ ἑξῆς:

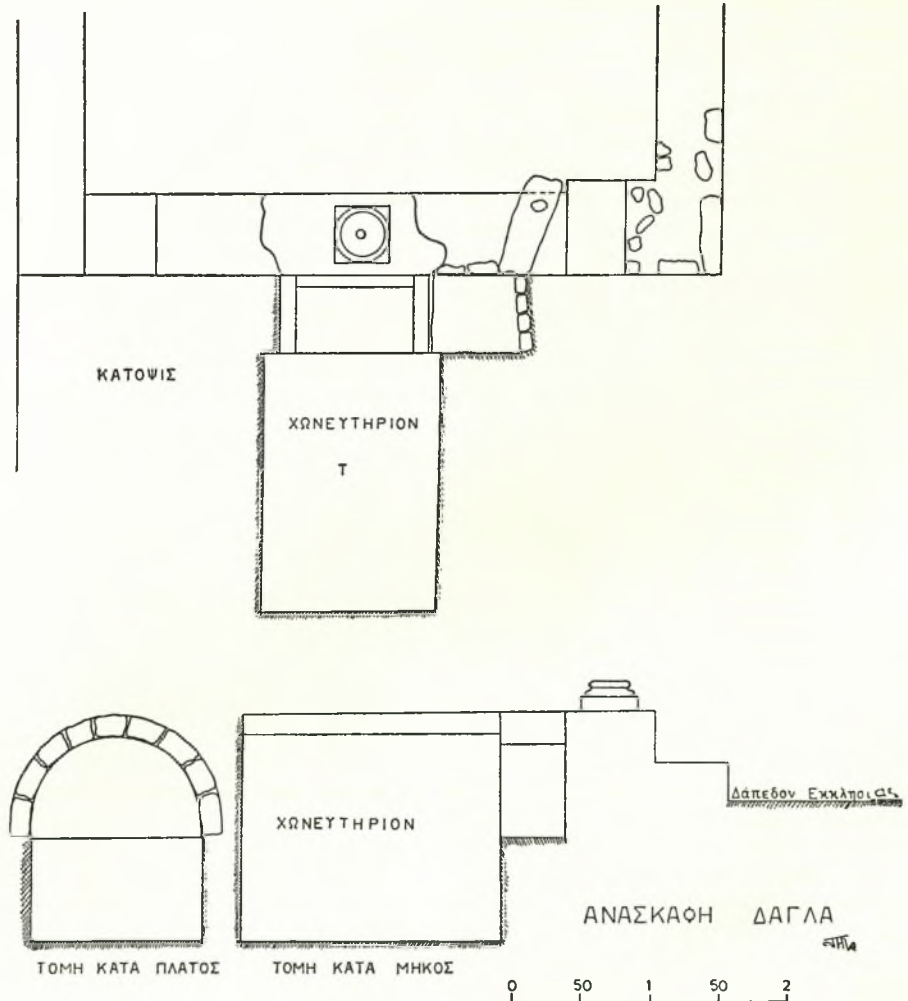
α. Ζεῦχος χαλκῶν πορπῶν, μετὰ γλυπτοῦ φανταστικοῦ ζώου ἐπὶ τῆς μῆς καὶ λέοντος ἐπὶ τῆς ἑτέρας (Πίν. 57 δ), δυναμένων νὰ χρονολογηθοῦν τὸν 5ον-6ον αἰῶνα μ.Χ., β. Θραύσματα βυζ. ἀγγείων μετὰ γανώματος καὶ γραμμικοῦ ἢ ζωγραφικοῦ διακόσμου (Πίν. 57 γ), καὶ

γ. Ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς ἐπιχώσεως τῆς δεξαμενῆς εὐρέθη πλάξ ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, ἑλληνικῆς κατὰ τὸ δεξιὸν αὐτῆς μέρος, σωζομένην δια-

στάσεων 0,42 X 0,40 X 0,065 μ., ἐπὶ τῆς ὁποίας παρίσταται ἐν ἀναγλύφῳ, τὸ σύνηθες κατὰ τὴν ἀρχαιότητα θέμα τῶν νεκροδείπνων ἢ τοῦ δειπνιζομένου θεοῦ καὶ θεᾶς. Εἰκονίζεται (Πίν. 51 β) γυναικεία μορφή καθημένη ἐπὶ ὑψηλοῦ ἀνακλίντρον, πατοῦσα ἐπὶ ὑποποδίου καὶ στρέφουσα πρὸς

τέσσαρες μορφαὶ παιδίων. Τὸ πρῶτον παιδίον, τὸ ὁποῖον εἶναι προφανῶς ἀκόλουθος (ὑπέρτης) κρατεῖ ἀβαθεὺς σκευὸς, πιθανῶς φιάλην. Πρὸ τῶν παιδίων εὐρίσκεται κυβόσχημος βωμὸς καὶ πρὸ αὐτοῦ χοιρίδιον.

Εἰς τὴν ἄνω ἀριστερὰν γωνίαν, ἐντὸς τετραγώ-

Σχεδ. 2. Κάτωπις καὶ τομαὶ κοινοῦ τάφου Ἁγίου Αἰμιλιανοῦ Δάγλα

τὴν δεξιὰ καθημένην ἀνδρικήν μορφήν ἢ ὁποία ἐδῶ ἐλλείπει.

Ἡ γυνὴ τείνει τὴν δεξιὰν χεῖρα πρὸς τὴν τράπεζαν ἐπὶ τῆς ὁποίας ὑπάρχουν τὰ πόπανα, τὰ γλυκίσματα δηλαδὴ τὰ ὁποία προσέφερον ὡς ἀναίμακτον θυσίαν πρὸς τοὺς θεοὺς.

Ἀριστερὰ ἴστανται τρεῖς μορφαί, εἰς μικροτέραν κλίμακα, δύο ἄνδρες καὶ μία γυνή, πρὸ αὐτῶν δὲ

νοὺ πλαισίου, εἰκονίζεται ἡ σύνηθης κεφαλὴ ἀλόγου.

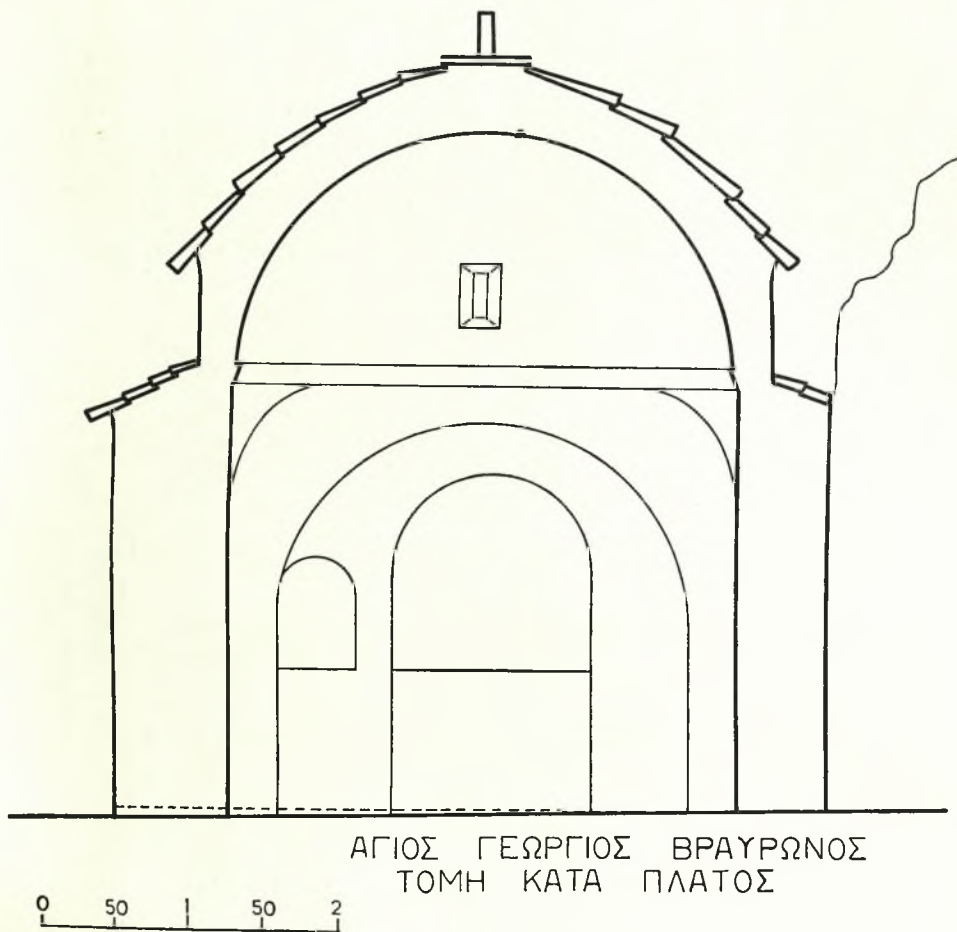
Ἐκ τῆς συγκρίσεως μετὰ γνωστὰ ἤδη ἀνάγλυφα τοῦ ἰδίου τύπου (Memorie, pubblicate a cura dell' Istituto storico-archeologico di Rodi, I, 1933, σ. 159 καὶ Π.Α.Ε. 1953, ἐν Ἀθήναις 1956, σ. 255-25, εἰκ. 7) τὸ ἀνάγλυφον τοῦ Δάγλα δύναται νὰ τοποθετηθῇ εἰς τὸν 4ον αἰῶνα π.Χ.

ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΒΡΑΥΡΩΝΟΣ

Ναός Ἁγίου Γεωργίου. Ἐντός τοῦ πλαισίου τῶν ἀπὸ ἐτῶν ἐκτελουμένων ἐργασιῶν ἀνασκαφῆς καὶ ἀποκαταστάσεως τοῦ σπουδαιοτάτου ἐρειπιδίου τῆς Βραυρῶνος, ἀνετέθη ὑπὸ τοῦ διευ-

δοῦτος ἀνεκαίνισε τὸν ναῖσκον, ἀνήγειρε νέα κελλία καὶ ἀνενέωσε τὰς τοιχογραφίας.

Ἄλλὰ καὶ πρὸ τοῦ σήμερον σωζομένου ναῖσκου, ὑπῆρχεν ἕτερος ναός, μεγαλυτέρων διαστάσεων, ὃς ἐξάγεται ἐκ τοῦ τμήματος τῆς ἡμικυκλικῆς

Σχ.δ. 3. Κατὰ πλάτος τομὴ ναοῦ Ἁγίου Γεωργίου Βραυρῶνος

θύνοντος τὰς ἐργασίας Γενικοῦ Διευθυντοῦ Ἀρχαιοτήτων καὶ Ἀναστηλώσεως εἰς τὸν Ἐπιμελητὴν ἢ μελέτη τοῦ ναῖσκου τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, τοῦ λεγομένου παλαιοῦ ἢ μικροῦ Βραῦνος, ἐκτισμένου εἰς μικρὰν ἐπίπεδον ἐπιφάνειαν, λαξευθεῖσαν ἐπὶ τοῦ νοτίως τοῦ ἀρχαίου ναοῦ βραχῶδους ἐξάρματος (Τὸ Ἔργον 1960, 21 - 30) (Πίν. 52 β).

Τὴν περιοχὴν τοῦ παλαιοῦ Βραῦνος εἶχεν ἀγοράσει περὶ τὸ 1580 ὁ Ἅγιος Τιμόθεος, Ἐπίσκοπος Εὐρύπου — ὁ ἰδρυτὴς τῆς Μονῆς Πεντέλης — ὁ

ἀψίδος, τοῦ σωζομένου πρὸ τῆς μικρᾶς κόγχης τοῦ ναῖσκου.

Διὰ τῶν ἐργασιῶν αἱ ὁποῖαι ἔγιναν κατὰ τὸ 1962, ἀπεκατεστάθη, ὅσον τοῦτο ἦτο δυνατόν, ὁ ναῖσκος εἰς τὴν ἀρχικὴν του μορφήν. Ἀφηρέθησαν δηλαδὴ νεώτερα προσκτίσματα εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν του, τὰ ὁποῖα ἐπιμήκυναν ἀσυμμέτρως τὸ κτίσμα, ἀφηρέθη εὐτελεῆς μεταγενέστερον τέμπλον (ὑψ. 2,14 μ. κτιστόν), ὡς καὶ ἡ διὰ συγχρόνων πλακιδίων στρώσις τοῦ δαπέδου.

ὑπὸ τὴν νεωτέραν ταύτην στρώσιν ἀπεκαλύφθη

είς βάθος 0,15-0,20 μ. ἡ ἐπιφάνεια τοῦ βράχου ἢ χρησιμεύουσα ἀρχικῶς ὡς δάπεδον τοῦ ναοῦ καὶ ἐπὶ τῆς ὁποίας ἄνευ ὑποθεμελίωσης εἶχεν ἐγερεθῆ τὸ κτίσμα.

Ἐπὶ τοῦ βράχου τούτου ὑπάρχουν λαξεύματα, ἐπὶ τῶν ὁποίων προφανῶς, ἠδράζοντο κτίσματα σχεδὸν ἔχοντα μὲ τὸν παρακείμενον ἀρχαῖον ναόν.

Τὸ ὅτι ὁ βράχος ἀπετέλεσε τὸ ἀρχικὸν δάπεδον τῆς Ἐκκλησίας ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ ζωγραφικοῦ διακόσμου, ὅστις κατέρχεται μέχρις αὐτοῦ.

Ὁ οὕτως ἀποκατασταθεὶς ναῖσκος εἶναι ἐν κατόψει ὀρθογώνιος χωρὸς μετὰ 2 ἰσοῦσῶν τόξων πρὸς ἀνατολὰς καὶ δυσμὰς ἐν εἴδει βραχειῶν καμαρῶν (ἔσωτ. διαστ. 6,90 X 3,38 μ.) καὶ ἡμισφαιρικοῦ τρούλλου (ὕψους 4,42 μ.), ἔδραζομένου

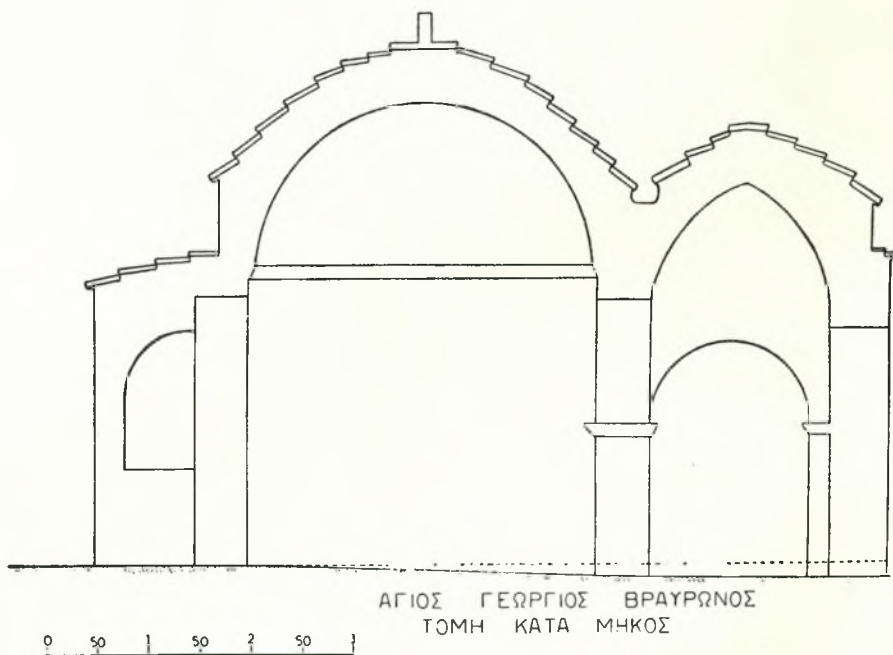
Ἡ θύρα τοῦ ναῖσκου κατεσκευάσθη προσφάτως.

Τὸ ὅλον σχῆμα τοῦ κτίσματος, ἡ ἀμελής διὰ κοινῆς τοιχοποιίας κατασκευὴ του, αἱ βαρεῖαι ἀναλογίαι τοῦ τρούλλου καὶ τὸ πλάτος τῶν τοίχων, ἀνάγουν τὸν ναῖσκον τούτον εἰς τὰ πρῶτα ἔτη τῆς Τουρκοκρατίας.

Ἐκ τοῦ ζωγραφικοῦ διακόσμου τοῦ ναοῦ σώζονται ὀλίγα τμήματα εἰς τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον καὶ τὴν ἀψίδα τοῦ ἱεροῦ, εἰς τὸν νότιον τοῖχον — εἶναι τὰ καλύτερον σωζόμενα — εἰς τὸν βόρειον, ἀμυδρῶς, καὶ εἰς τὰ δύο τυφλά τόξα τοῦ νάρθηκος.

Ἐλάχιστα ἴχνη ἀνεφάνησαν εἰς τὸν τρούλλον, μετὰ τὸν καθαρισμόν, ἐκ τοῦ Παντοκράτορος καὶ τῶν περὶ αὐτὸν Προφητῶν.

Ἡ εἰκονογραφικὴ διάταξις δὲν ἀκολουθεῖ τὸν

Σχεδ. 4. Κατὰ μῆκος τομὴ ναοῦ Ἁγίου Γεωργίου Βραυρῶνος

ἀπ' εὐθείας ἐπὶ τῶν σφαιρικῶν τριγῶνων, ἄνευ μεσολαβήσεως δηλαδὴ τυμπάνου (Σχεδ. 3).

Τὰ σφαιρικά ταῦτα τρίγωνα δὲν ἔχουν ἰδιαιτέρα στηρίγματα ἀλλὰ ἀποτελοῦν συνέχειαν τῆς ἄνω ἐπιφανείας τῶν τεσσάρων τοίχων τοῦ κεντρικοῦ τετραγώνου (Σχεδ. 4).

Εἰς τὸ δυτικὸν μέρος ὑπάρχει νάρθηξ στεγαζόμενος διὰ τρουλλίσκου, ἔχοντος σχῆμα κώνου πίτυος. Ὁ νάρθηξ οὗτος εὐρύνεται κατὰ τὴν Β. καὶ Ν. αὐτοῦ πλευρὰν διὰ δύο τυφλῶν τόξων, ὕψ. 0,25 μ. (Σχεδ. 3).

κατὰ τὴν προηγουμένην μεγάλην ἐποχὴν (περίοδος Κομνηνῶν - Παλαιολόγων) διαμορφωθέντα εἰκονογραφικὸν κύκλον (δογματικὸν - ἱστορικόν, λειτουργικόν) ἀλλ' εἶναι εἰκονιστικὴ παράθεσις μεμονωμένων ἁγίων, χωρὶς διάρθρωσιν ἢ ἄλλην σχέσιν μεταξύ των. Ἡ εἰκονογραφικὴ διάταξις κατὰ μέρη ἔχει ὡς ἑξῆς:

Α' Ἀνατολικὸς τοῖχος

Εἰς τὴν κόγχην, ἡ Πλατυτέρα ὀλόσσωμος Ἰσταται κρατοῦσα πρὸ τοῦ στήθους τὸν μικρὸν Χρι-

στόν, σεβιζομένη υπό 2 ἀγγέλων. Ἐκατέρωθεν τῆς κόγχης δύο ἄγιοι προσκλίνουν πρὸς αὐτὴν εἰς στάσιν δεήσεως.

Εἰς τὴν στενὴν λωρίδα ἄνωθεν τῆς κόγχης εἰκονίζεται τὸ Ἅγιον Μανδήλιον, ἐνῶ εἰς τὴν Πρόθεσιν εἰκονίζεται ὡς συνήθως ἡ Ἄκρα Ταπεινώσις, ἡ ὁποία ὁμοῦ ἐδῶ ἀναγράφεται ὡς «Ἡ Ταφὴ τοῦ Θεοῦ».

Εἰς τὴν ἄντυγα τοῦ τόξου εἰκονίζονται 4 ἄγιοι, δύο εἰς ἐκάστην πλευρὰν εἰς τρόπον ὥστε ὁ εἰς νὰ ὑπέγκειται τοῦ ἄλλου.

Τέλος εἰς τὸ μέτωπον τοῦ τόξου εἰκονίζεται ὁ Εὐαγγελισμὸς κατὰ τὸν ἀπὸ τοῦ 12ου αἰῶνος καὶ ἐξῆς συνειθιζόμενον τύπον, δηλαδὴ κεχωρισμένως, ἀριστερὰ ὁ Ἀρχάγγελος Γαβριὴλ καὶ δεξιὰ ἡ Θεοτόκος.

Εἰς τὸ κάτω μέρος τοῦ τοίχου σχηματίζεται ποδῆα μὲ χαριέστατον φυτικὸν κόσμημα.

Β' Νότιος τοῖχος

Δι' ἐρυθρῶν ταινιῶν ἡ ἐπιφάνεια χωρίζεται εἰς πλαίσια ἄνισα, ἐντὸς τῶν ὁποίων εἰκονίζονται μεμονωμένοι μορφῶν Ἁγίων. Ἄνω ἀριστερὰ εἶναι ὁ Προφήτης Σολομὼν κατὰ τὸ ἄνω μόνον ἤμισυ τοῦ σώματος καὶ κάτωθεν αὐτοῦ ὀλόσωμος ἅγιος. Μεσολαβεῖ κενὸν εἰς τὸ ὁποῖον πιθανῶς ἐστηρίχτο τὸ ἀρχικὸν τέμπλον καὶ εἶτα εἰκονίζεται ἡ ρεαλιστικὴ μορφή τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου (Πίν. 57 α, β) παρὰ τοὺς πόδας τοῦ ὁποίου ὑπάρχει ἡ ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή:

*Δέησις τοῦ
δούλου τοῦ Θεοῦ
Νεκταρίου
μοναχοῦ*

Ἀκολουθεῖ ἔφιππος ὁ Ἅγιος Δημήτριος φονεύων τὸν Σκυλογιάννην, ἐνῶ ἄνω ἀριστερὰ ἡ Χ(εῖρ) Κ(υρίου) τὸν εὐλογεῖ (Πίν. 57 α, β).

Εἰς τὸ δυτικὸν τέρμα τοῦ τοίχου εἰκονίζεται ὀλόσωμος ὁ Ἅγιος Παντελεήμων ὡς ὠραίος νέος, λαμπρῶς ἐνδεδυμένος, κρατῶν διὰ τῆς ἀριστερᾶς τὸ κιβωτίδιον μετὰ τῶν φαρμάκων.

Ἐπὶ τῶν περιγραφέντων ἁγίων, σχηματίζεται ζώνη, εἰς τὴν ὅποιαν εἰκονίζονται εἰς 4 στηθάρια ἰσάριθμοι ἄγιοι μὴ δυνάμενοι νὰ ταυτισθοῦν.

Τέλος, εἰς τὴν ὑπὸ τοὺς ἁγίους ζώνην ὑπάρχει κόσμημα διὰ πλατειῶν ὀφιοειδῶν ἐρυθρῶν ταινιῶν εἰς σχῆμα ζιγ-ζάγ. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο δοκιμαστικὴ ἔρευνα ἀπεκάλυψε καὶ ἕτερον παλαιότερον κόσμημα μὲ τὸ αὐτὸ θέμα.

Τοῦτο ἀποδεικνύει ὅτι εἰς τὸν Ἅγιον Γεώργιον ἔχομεν τοιχογραφίας γενομένης εἰς δύο ἐποχάς.

Εἰς τὴν πρὸς τὸν κεντρικὸν χῶρον τοῦ ναῖσκου

βλέπουσαν πλευρὰν τοῦ μεταξὺ τούτου καὶ τοῦ νάρθηκος τόξου εἰκονίζεται, ἀριστερὰ ὁ Ἅγιος Κοσμάς, ἐστραμμένος πρὸς βορρᾶν, πρὸς τὸ ἔναντι μέρος τοῦ τόξου, ὅπου θὰ εἰκονίζετο ὁ ἕτερος τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων, Ἅγιος Δαμιανός.

Ἐπειδὴ ἐκ τινῶν ἐνδείξεων ἐφάνη ὅτι ὑπῆρχε ἐκεῖ καὶ ἕτερον στρώμα τοιχογραφίας, διὰ τοῦτο ἀπεκολλήθη ἡ μορφή τοῦ Ἁγίου καὶ κάτωθεν ταύτης ἀπεκαλύφθη πράγματι ὁ αὐτὸς Ἅγιος Κοσμάς, ἀνήκων εἰς τὴν πρώτην ἐποχὴν τῆς τοιχογραφίσεως.

Ἐκ τῆς γενομένης μελέτης τῶν ὑποστρωμάτων εἰκάζεται, ὅτι καὶ τὰ ἀναφερθέντα ὀλίγον ἀνωτέρω 4 στηθάρια ἁγίων, εἰς τὸ ἄνω μέρος τοῦ νοτίου τοίχου, ἀνήκουν καὶ ταῦτα εἰς τὴν αὐτὴν πρώτην ἐποχὴν.

Γ' Βόρειος τοῖχος

Ἡ εἰκονογραφικὴ διάταξις τοῦ τοίχου τούτου εἶναι ὁμοία πρὸς τὴν τοῦ νοτίου. Εἰς τὸ πρὸς τὸ Ἱερὸν μέρος τοῦ τοίχου εἰκονίζεται ὀλόσωμος ἅγιος, μὴ δυνάμενος νὰ ταυτισθῆ, ἀκολουθεῖ ἐν κενόν καὶ εἶτα εἰκονίζεται ὁ Ἅγιος Γεώργιος ἔφιππος, φονεύων τὸν δράκοντα.

Δυστυχῶς ἐκ τῆς παραστάσεως ταύτης σώζεται μόνον τὸ κάτω μέρος τοῦ δράκοντος. Εἰς τὸ δυτικὸν ἄκρον τοῦ τοίχου εἰκονίζονται δύο στρατιωτικοὶ ἄγιοι ὀλόσωμοι, πιθανῶς οἱ Ἅγιοι Θεόδωροι, κρατοῦντες δίσκον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἰκονίζεται ἡ Θεοτόκος μετὰ τοῦ Χριστοῦ.

Τὰ χρώματα τῆς παραστάσεως ταύτης ἔχουν ἐξαφανισθῆ καὶ μένουν τὰ περιγράμματα μόνον, οὕτως ὥστε εἶναι δύσκολον νὰ μελετηθῆ ἡ τέχνη αὐτῆς.

Δ' Νάρθηξ: Νοτία πλευρὰ

Ἐπὶ τὸ τυφλὸν τόξον εἰκονίζονται ὀλόσωμοι ὁ Ἅγ. Παρθένιος «Ἐπίσκοπος Λαμψακῶν» καὶ ὁ Ἅγιος Ἰωαννίκιος ὁ Μέγας. Ὁ πρῶτος ὡς ἐπίσκοπος φέρει τὸ πολυσταύριον φελόνιον καὶ τὸ διπλοῦν ἁμοφόριον, ὁ δὲ δεῦτερος ὡς μοναχὸς φέρει τὴν ἐνδυμασίαν τοῦ Μεγαλοσχήμου.

Παρὰ τοὺς πόδας τῶν ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή:

*Δέησις τῶν δούλων
τῷ Θεῷ Παρθενίῳ Κε
Ιωαννικίῳ τῶν
μοναχῶν*

Εἰς τὴν ἄντυγα τοῦ τόξου, εἰς μὲν τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν εἰκονίζεται ἕτερος Μεγαλόσχημος μοναχὸς κρατῶν εἰλητάριον, εἰς δὲ τὴν δυτικὴν ὁ Ἅγιος Πέτρος Ἀρχιεπίσκοπος Ἀλεξανδρείας, φέρων πολυσταύριον φελόνιον καὶ τὸ διπλοῦν ἁμοφόριον.

Βορεία πλευρά

Υπό τὸ τόξον τῆς πλευρᾶς ταύτης εἰκονίζονται ὀλόσωμοι 2 ἄγιοι: Ὁ Ἅγιος Σπυρίδων, ἀριστερά, μὲ τὸν χαρακτηριστικὸν πῖλον, κρατῶν εἰς τὴν κεκαλυμμένην διὰ τοῦ πολυσταυρίου φελονίου τοῦ χεῖρα τὴν κέραμον δι' ἧς ἐθαυματούργησε, καὶ ὁ Ἅγιος Τιμόθεος, φέρων πολύπτυχον φελόνιον, εὐλογεῖ διὰ τῆς ὑψωμένης δεξιᾶς, ἐνῶ διὰ τῆς ἀριστερᾶς κρατεῖ Ἐδαγγέλιον κλειστόν.

Πολλοὶ διαβλέπουν εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ εἰκονιζομένου Ἁγίου αὐτὸν τοῦτον τὸν Ἅγιον Τιμόθεον τὸν ἰδρυτὴν τῆς Μονῆς Πεντέλης, καὶ μάλιστα ζωγραφηθέντα ὑπὸ τοῦ ἰδίου.

Ἐὰν ὁμως ἀποβλέψη τις εἰς τὴν σφραγισμένην τοῦ Ἐπισκόπου Εὐρίπου καὶ εἰς τὴν παρὰ πάντων ὁμολογουμένην ἀγιότητά του, εἶναι δύσκολον νὰ γίνῃ παραδεκτὴ ἡ ὑπόθεσις αὕτη.

Δύο ἄλλαι ὁμως ἐκδοχαὶ εἶναι πιθανώτεραι :

Κατὰ τὴν μίαν, ἡ εἰκὼν ἐξωγραφήθη ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Τιμοθέου, τοῦ Ἐπισκόπου Εὐρίπου, ἢ καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦτου καὶ εἰκονίζει τὸν Ἅγιον Τιμόθεον, τὸν Ἀπόστολον καὶ μαθητὴν τοῦ Παύλου, τὸν γενόμενον Ἐπίσκοπον Ἐφέσου. Κατὰ τὴν ἄλλην ἐκδοχὴν, ἡ παράστασις ἐξωγραφήθη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Τιμοθέου ὑπὸ τῶν συνασκητῶν καὶ θαυμαστῶν του, ὅποτε εἶναι δυνατὸν νὰ εἰκονίζῃ αὐτὸν τοῦτον τὸν Ἐπίσκοπον.

Ε' Τροῦλλον

Τέλος, κατὰ τὸν καθαρισμόν ἀπεκαλύφθησαν, ὡς ἐλέχθη, ἴχνη τοιχογραφιῶν εἰς τὸν τροῦλλον. Καὶ εἰς μὲν τὸ κέντρον εἰκονίζεται ὁ Παντοκράτωρ, εἰς δὲ τὴν περιφέρειαν ὀλόσωμοι μορφαὶ κατὰ μέτωπον ἐκ τῶν ὁποίων σήμερον διακρίνονται τὰ περιγράμματα 2 μόνων.

Ἐκ τῆς ἐξετάσεως τῶν ἐκτεθεισῶν τοιχογραφιῶν ἐξάγονται τὰ ἐξῆς συμπεράσματα: α' ὅτι ἔχομεν τοιχογραφίας αἱ ὁποῖαι ἔγιναν κατὰ δύο τοῦλάχιστον περιόδους. β' εἰς τὴν α' περίοδον ἀνήκουν αἱ παραστάσεις τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου, ὁ Ἅγιος Κοσμάς καὶ τὰ 4 στηθάρια εἰς τὸ ἄνω μέρος τοῦ νοτίου τοίχου καὶ τὸ κόσμημα εἰς τὴν βάσιν τοῦ τοίχου. γ' εἰς τὴν β' περίοδον ἀνήκουν αἱ παραστάσεις τοῦ νοτίου τοίχου (Ἅγ. Ἰωάννης Πρόδρομος, Ἅγ. Δημήτριος, Ἅγ. Παντελεήμων) αἱ παραστάσεις τοῦ Βορείου τοίχου, αἱ τοῦ νάρθηκος καὶ αἱ τοῦ τροῦλλου. δ' Αἱ παραστάσεις τῆς α' περιόδου πρέπει νὰ εἶναι σύγχρονοι περίπου μὲ τὴν κατασκευὴν τοῦ ναοῦ, δηλαδὴ ἐντὸς τοῦ β' ἡμισέου τοῦ 15ου αἰῶνος ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 16ου αἰῶνος. ε' Αἱ παραστάσεις τῆς β' περιόδου πρέπει νὰ συνδεθῶσι μὲ τὴν ἐποχὴν καθ' ἣν ἐξῆσεν ἐκεῖ ὁ Ἅγιος Τιμόθεος ὁ Ἐπί-

σκοπος Εὐρίπου ἢ ὀλίγον μετ' αὐτὴν, ἦτοι περὶ τὸ τέλος τοῦ 16ου αἰ.

Γλυπτά καὶ χαράγματα

Κατὰ τὸν καθαρισμόν τῶν τοιχογραφιῶν ἀπεκαλύφθησαν τὰ ἐξῆς γλυπτά :

α. Εἰς τὴν Ἁγίαν Τράπεζαν, πλάξ φέρουσα εἰς τὴν στενὴν αὐτῆς κυρτὴν πλευρὰν σειρὰν ἀνθεμίων.

β. Εἰς τὴν ἀριστερὰν παραστάδα, μετὰξὺ τοῦ κυρίως ναοῦ καὶ τοῦ νάρθηκος, ἐπίθημα ἔχον σχῆμα ἀνεστραμμένης κολούρου πυραμίδος, καὶ φέρον εἰς τὴν μίαν αὐτοῦ πλευρὰν σταυρόν, μὲ πεπλατυσμένα τὰ ἄκρα τῶν κεραιῶν ἐν μέσῳ πλατυφύλλου φυτοῦ.

γ. Εἰς τὴν ἀπέναντι ταύτης παραστάδα, ἕτερον ἐπίθημα φέρον ἐσχηματοποιημένον δένδρον-κυπάρισσον ἐν μέσῳ πλουσιῦ διακόσμου διὰ καμπύλων φύλλων.

Τέλος, ὑπεράνω τοῦ ἐπιθήματος τῆς νοτίου παραστάδος ἀπεκαλύφθη, μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν παχέος στρώματος σουβά, χάραγμα μὲ τὴν λέξιν Ο C Ω T Η Ρ (Πίν. 52 γ) δεῖγμα ἀσφαλῶς τῆς εὐλαβείας τοῦ τεχνίτου, ὁ ὁποῖος εἰς τὸ ὑπόστρωμα ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐμελλε νὰ θέσῃ τὸ μείγμα διὰ τὴν ζωγράφισιν, ἐχάραξε τὴν λέξιν ταύτην, ταπεινὴν ἐπὶ κλησιν πρὸς τὸν Σωτήρα Χριστόν, ἵνα τὸν βοηθήσῃ εἰς τὸ ἔργον τὸ ὁποῖον ἐμελλε νὰ ἐκτελέσῃ.

Αἱ ἐργασίαι καθαρισμοῦ καὶ συντηρήσεως τῶν τοιχογραφιῶν ἐγένοντο ὑπὸ τοῦ καλλιτέχνου - συντηρητοῦ κ. Τάσου Μαργαριτώφ.

Ὡ ρ ω π ο ῦ

Εἰς Ὡρωπὸν καὶ Συκάμινον ὁ Ἐφορος ἐξήτασε τὰ μνημεῖα καὶ προεκάλεσε τὴν ἀποτείχισιν καὶ μεταφορὰν εἰς τὸ Βυζαντινὸν Μουσεῖον τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ ἡρειπωμένου ναοῦ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, ἀρχῶν τοῦ 13ου αἰῶνος (βλ. Μ. Χατζηδάκη, ἐν Δελτίῳ Χρ. Ἀρχ. Ἐταιρ. Περίοδος Δ' τ. Α' σ. 87-107).

Τ α ν ἄ γ ρ α

Κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον ἐγένετο κατὰ πρότασιν τοῦ Ἐπιμελητοῦ ἡ ἀποτείχισις καὶ ἡ εἰς τὸ αὐτὸ Μουσεῖον μεταφορὰ τοῦ Παντοκράτορος ἐκ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου Νεκροταφείου Τανάγρας. Αἱ ἐργασίαι ἐξετελέσθησαν, δαπάναις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας, διὰ τοῦ καλλιτέχνου κ. Φ. Ζαχαρίου.

Μ α ρ κ ὀ π ο υ λ ο ν Ὡ ρ ω π ο ῦ

Ὁ Ἐπιμελητὴς ἐξήτασε τὰ ἐξῆς μνημεῖα:

α. Ναὸν Ἁγίου Ἀθανασίου. Εἶναι τρίκλιτος ξυλόστεγος βασιλικὴ μετὰ τριῶν ἡμιεξαγώνων ἐξωτερικῶς κογχῶν (Πίν. 53 δ).

Οι κίονες υποβαστάζουν τόξα. Είς τήν τοιχοποιίαν ἔχουν χρησιμοποιηθῆ παλαιοχριστιανικά καὶ βυζαντινά γλυπτά μέλη. Χρονολογία : 18ος αἰ.

β. Ναὸν Ζωοδόχου Πηγῆς. Εὐρίσκεται περὶ τὰ 10' ἔξωθεν τοῦ χωρίου. Εἶναι τετρακίονιος

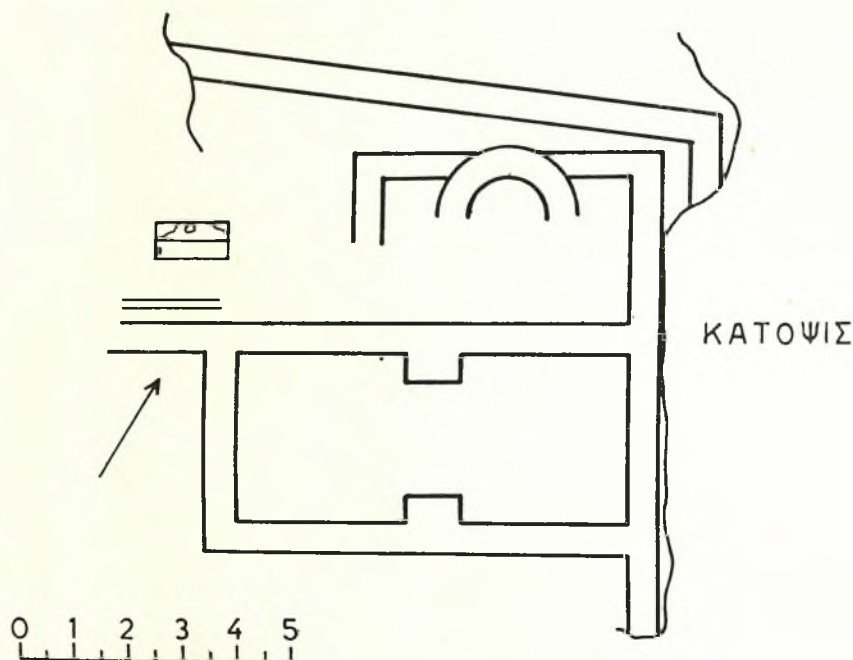
κος μετὰ τοῦ Βρέφους. Αἱ τοιχογραφίαι εἶναι ἔργα καλῆς τέχνης τοῦ 16ου-17ου αἰῶνος.

Μοῦνη Κλειστῶν

(Εὐρετ. τῶν Μνημείων τῆς Ἑλλάδος, τευχ. Γ. σ. 210)

Ἐγένετο ἐξέτασις τῆς καταστάσεως τοῦ μνημείου ὑπὸ τοῦ Ἐπιμελητοῦ.

ΑΣΠΡΟΠΥΡΓΟΣ ΔΙΪΛΙΣΤΗΡΙΑ

Σχεδ. 5. Κάτωψις λουτρικῆς κτίσεως ὀπισθεν τῶν Διύλιστηρίων Ἀσπροπύργου

σταυροειδῆς μετὰ τρούλλου καὶ τριῶν ἡμιεξάγωνων κογχῶν εἰς τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον.

Εἰς τὸν ΝΑ κίονα ὑπάρχει ὠραῖον ἰωνικὸν κιονόκρανον. Ἐκ τοῦ ζωγραφικοῦ διακόσμου σώζονται μεγάλα σύνολα, εἰς τὴν συνήθη εἰκονογραφικὴν διάταξιν με σκηνάς ἐκ τῆς ζωῆς, τῶν Παθῶν καὶ τῶν θαυμάτων τοῦ Χριστοῦ, σκηνάς ἐκ τῆς ζωῆς τῆς Θεοτόκου, τῆς ζωῆς τοῦ Προδρόμου καὶ τὴν Σταύρωσιν εἰς τὸν Δυτικὸν τοῖχον.

Χρονολογία τοιχογραφιῶν : 18ος αἰών.

γ. Ναὸν Προφήτου Ἡλία. Εἶναι μονόκλιτος καμαροσκεπῆς ναῖσκος παρὰ τὸ χωρίον. Σώζονται μέρη τινὰ τοῦ ζωγραφικοῦ διακόσμου, ἡ Πλατυτέρα εἰς τὸ τεταρτοσφαίριον καὶ ἱερατικοὶ Ἄγιοι εἰς τὸν βόρειον τοῖχον. Εἰς δὲ τὸ κτιστὸν τέμπλον ὁ Χριστός, ὁ Πρόδρομος καὶ ἡ Θεοτό-

ΕΛΕΥΣΙΣ

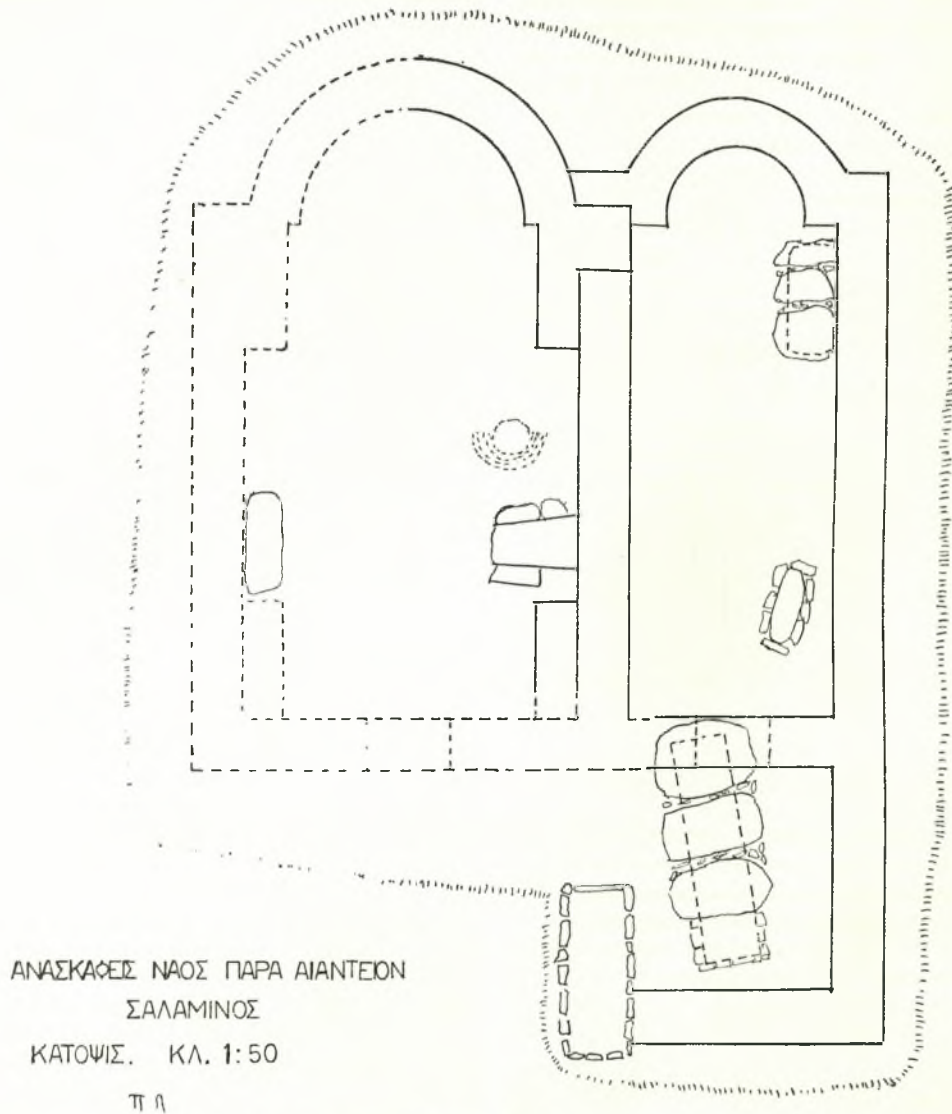
ἌΟ Ἐπιμελητῆς ἐνήργησε, δαπάναις τῆς Ὑπερησίας, καθαρισμὸν καὶ τακτοποίησιν τοῦ χώρου τῆς ἀνεσκαμμένης παλαιότερου παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς τοῦ Ἁγίου Ζαχαρίου (Κ. Κουρουνιώτης, ἐν Ἡμερολογίῳ Μεγάλῃς Ἑλλάδος, 1934 σ. 519-530, καὶ Γ. Σωτηρίου, ἐν Α.Ε. 1929 σ. 183-184).

Ἀπεμακρύνθησαν μεγάλοι ὄγκοι χωμάτων, οἱ ὅποιοι διετάρασσον τὸν χώρον καὶ ἀπεκαλύφθη τὸ κτήριον καθ' ὅλας αὐτοῦ τὰς διαστάσεις (Πίν. 58 β).

Κατὰ τὸν καθαρισμὸν ἤλθον ἀκόμη εἰς φῶς: α' εἰς τὸ νότιον καὶ βόρειον κλίτος καὶ πρὸ τοῦ μεταγενεστέρου ναῖσκου λείψανα τοίχων ἀνηκόντων εἰς τὸ κτίσμα τὸ προηγηθῆν τῆς βασιλικῆς καὶ β' δύο φρέατα, ἐν πρὸ τοῦ ἀνατολικοῦ

τοιχίου τοῦ βαπτιστηρίου καὶ ἕτερον εἰς τὸν νάρθηκα. Τὰ φρέατα ταῦτα εἶναι κατεσκευασμένα δι' ἐπαλλήλων πηλίνων δακτυλίων, διαμέτρου

στηρίων Ἄσπροπύργου καὶ εἰς ἀπόστασιν 600-700 μ. ἀπ' αὐτοῦ, ἐντὸς ἐλαιοφύτων ἀγρῶν ἐνηργήθη κατ' Ἀπρίλιον τοῦ 1960 ἀνασκαφῇ παρ' ἰδιώ-

ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ ΝΑΟΣ ΠΑΡΑ ΑΙΑΝΤΕΙΟΝ

ΣΑΛΑΜΙΝΟΣ

ΚΑΤΟΨΙΣ. ΚΛ. 1:50

Π Λ

Σχεδ. 6. Ὁ παρά τὸ Αἰάντειον τῆς Σαλαμίνας ἀνασκαφεὶς ναὸς

0,62 μ. καὶ ὕψους 0,54 μ. Εἰς ἕκαστον δακτύλιον ὑπάρχουν τρεῖς ὀπαι διὰ τὴν κάθοδον καὶ ἀνοδὸν ἐντὸς τοῦ φρέατος.

ΑΣΠΡΟΠΥΡΓΟΣ

Εἰς θέσιν κειμένην ἀκριβῶς ὄπισθεν τῶν Διῦλι-

του κατοίκου Μούλκι, ὀδηγηθέντος ὑπὸ ὄνειρου, πρὸς ἀνεύρεσιν ἀρχαίας ἐκκλησίας. Τὰ ἀποκαλυφθέντα εἰρήπια (Σχεδ. 5) ἀνήκουν προφανῶς εἰς λουτρικὸν κτίσμα ρωμαϊκῆς ἐποχῆς ὡς συνάγεται ἀ' ἐκ τῆς ἐπιμελοῦς κατασκευῆς τῶν τοίχων δι' ἀργῶν λίθων καὶ ὀπτῶν πλίνθων εἰς ὀριζοντίας

σειράς (διαστ. 0,38 X 0,195 X 0,04 μ.), β' εκ των άνευρεθέντων στρογγύλων όπτων πλίνθων των χρησιμοποιουμένων εις τὰ υπόκαυστα των λουτρών της ρωμαϊκής εποχής και γ' εκ των πηλίνων άγωγών ύδατος, τετραγώνου διατομής πλ. 0,14 μ. Μεταξύ των εκ της άνασκαφής προελθόντων άντικειμένων συγκαταλέγεται και κυβόσχημον μάρμαρον μεθ' άπλοϋ κυματίου εις την βάσιν, έλλιπές κατά τὸ άριστερόν του ήμισυ, προερχόμενον προφανώς εκ βάσεως άγάλματος επί της προσθίας πλευράς του όποιου σώζεται τὸ ήμισυ της έπιγραφής (Πίν. 58 γ):

..... Δ Ρ Ι Α Σ

..... Η Λ Ι Δ Ο Υ

..... Ω Θ Ε Υ Σ

Σ Α Λ Α Μ Ι Σ

Υπό του Έπιμελητοϋ έγένετο άνασκαφική έρευνα εις έρειπια εκκλησίας άποκαλυφθέντα εντός του κτήματος του Νικολάου Μπουρλάκη, παρά τὸ χωρίον Αϊάντειον (Μοϋλκι). Άπεκαλύφθησαν τὰ θεμέλια μικροϋ μονοκλίτου ναΐσκου, διαστ. 7,10 X 4,70 μ., εις την νοτίαν πλευράν του όποιου προσεκολλήθη άργότερον έτερος μονόκλιτος ναΐσκος. Οί δύο οϋτοι ναΐσκοι είχαν κοινόν νάρθηκα (Σχεδ. 6). Έκ του τρόπου δομής συμπεραίνεται ότι ο άρχικός ναΐσκος κατεσκευάσθη εις τούς χρόνους της Τουρκοκρατίας. Τὸ δάπεδόν του εν μέρει ήτο έστρωμένον διά τετραγώνων πηλίνων πλακῶν, διαστάσεων 0,325 X 0,325 μ., εν μέρει διά πλακῶν μαρμαρίνων ή εκ σχιστολίθου και εν μέρει διά μικρῶν όστράκων τοποθετημένων δμως όρθίως.

Ο χώρος των ναΐσκων είχε χρησιμοποιηθῆ και πρό της κτίσεως τούτων αλλά και μετά διά ταφήν. Άπεκαλύφθησαν 6 τάφοι κτιστοί, στεγαζόμενοι διά μεγάλων άκατεργάστων πλακῶν εκ πάρου λίθου (Σχεδ. 6). Έκ του χώρου της άνασκαφής περισυνελέγησαν.

1) 2 άρράβδωτοι μαρμάρινοι κίονες.

2) Έπιγραφή επί πάρου λίθου διαστ. 0,35 X 0,23 μ.

ΚΛΕΝ

ΚΟ..Α

3) Άνάγλυφος πλάξ (διαστ. 1,035 X 0,59 μ.) μετά τριών άνδρικών μορφῶν ένδεδυμένων ποδήρη ίμάτια (Πίν. 58 α).

4) Μαρμάρινον παλαιοχριστιανικόν έπίθημα, φέρον εις τās στενάς αϋτοϋ πλευράς ύδροχαρή φύλλα και τὸ κυριακόν σημειον (διαστ. 0,65 X 0,44 X 0,10 μ.) (Πίν. 58 ε).

5) Μαρμάρινον έπίθημα με ύδροχαρή φύλλα

εις τās στενάς κοίλας πλευράς του (διαστ. 0,295 X 6,29 X ,55 μ.) (Πίν. 58 ε).

6) Άρχαϊον ίωνικόν κιονόκρανον (διαστ. 0,52 X 0,40 X 0,16 μ.) (Πίν. 58 δ).

7) Ίωνική βάσις κίονος.

Α Ι Γ Ι Ν Α

Έγένετο εξέτασις υπό του Έπιμελητοϋ των μνημείων της Παλαιοχώρας και καταρτισμός προγράμματος εργασιών έπισκευής και συντηρήσεως αϋτών ως και της Όμορφης Έκκλησιās Αϊγίνης (Βλ. Ν. Μουτσοπούλου, Ή Παλαιοχώρα Αϊγίνης, 1962).

Επίσης, υπό της Έπιμελητρίας Στ. Παπαδάκη κατεγράφησαν : 7 εικόνες εις τὸν ναόν της Κοιμήσεως της Θεοτόκου του χωρίου Μεσαγρός, 1 εικὼν εις την Μονήν του Άγίου Νεκταρίου, 13 εικόνες εις τὸν ναόν της Φανερωμένης, 5 εικόνες εις την Μονήν Χρυσολεοντίσεως και 3 εικόνες εις τὸν Μητροπολιτικόν ναόν Αϊγίνης.

ΠΑΥΛΟΣ ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΑΡΓΟΛΙΔΟΚΟΡΙΝΘΙΑΣ

Άπό του 1956 μέχρι του 1959 έγένοντο υπό της Δ' Έφορείας Κλασ. Άρχαιοτήτων αί κάτωθι εργασίαι:

Ι. Α Ν Α Σ Κ Α Φ Α Ι

1) Άνασκαφή Διόλκων (βλ. Σχεδιογράφημα) :

Πρό της άποκαλύψεως του τεχνικοϋ τούτου έργου της άρχαιότητος έπεκράτουν διάφοροι έσφαλμένοι γνώμαι περι του χαρακτηρος αϋτοϋ και περι του μήκους του: έθεωρεϊτο ως μία άπλή όδός κατά μήκος του Ίσθμου, ύπ' άλλων δέ ώρίζετο ή έκτασις αϋτοϋ από του Λεχαιού μέχρι των Κεγχερών. Ή άνασκαφή τούτου, ήτις ήρχισε τὸ 1956 και συνεχίζεται έτι, διελεύκανε και αϋτά και άλλα προβλήματα σχετικὰ με τὸν Διόλκον. Άπό τὸ όλον έργον άπεκαλύφθη μέχρι τουδε τὸ 1/3 περίπου εκ της πλευράς του Κορινθιακοϋ, ήτοι τὸ τμήμα αϋτοϋ μέχρι του γνωστοϋ επί της άποτομής της δώρυγος αναγλύφουτου Νέρονος (Πίν. 60 β) (βλ. και ΑΕ, 1959, Χρονικόν, σ. 1 κ. έ.; ΑΜ, 71 (1956), 51 κ.έ., ΙΙΙ. London News, October 19, (1957) 649 κ.έ. ΑΕ, 1956 (1959), Χρονικόν, 1 κ.έ. ΑΜ, 72 (υπό έκτύπων).

Βλ. Πίν. 59 α, γ και 60 α - β.